

## ઇ

ઇ

ઇ ૧. સ્ત્રી. ઇંચનું દંડ ૩૫. જેમકે, ૭ ફુ. ૫ ઇં.

૨. સ. આપ.

૩. અ. એમ; એ રીતે.

લોહી ખંભાતથી ઇં બાણે, (આ) સંધ દારકા ન  
નય. લોહી ખીમરાનો ફુલો

ઇંક ૧. [અં.] સ્ત્રી. સાહી; રોશનાઈ. તે  
બે જાતની છે: લખવાની અને છાપવાની.  
લખવાની સાહી હીરાક્સી, હરેડે, માયકળ  
વગેરેમાંથી બને છે અને છાપવાની સાહી રાળ,  
તેલ, કળજ વગેરેને ઘૂંટીને બનાવાય છે.

૨. ન. જપેનમાં વપરાતું સવા ૭ ફુટ  
બરાબરનું એક માપ.

ઇંકમેન [અં. ઇંકમેન; ઇંક (સાહી) + મેન  
(માણસ)] પું. છાપખાનામાં સાહી દેનાર  
માણસ.

ઇંકરોલર [અં. ઇંક (સાહી) + રોલર  
(વેલ)] પું. છાપખાનામાં સાહી ફેરવવાનું  
વેલ.

ઇંકસ [અં.] ન. વચલા કાનનાં બારીક ત્રણ  
મોંઢેનું બીજું હાડકું. ધ્વનિગ્રાહક એટલે  
અવાજ લઈ જનાર નાડીના તંતુઓને તેનાથી  
અવાજનાં આંદોલનો પહોંચાડવામાં આવે છે. તે  
આકારે એરણુ જેવું હોય છે.

ઇંક-સ્ટિપલ [અં.] ન. પીછીનાં છાંટણુંથી  
બનાવેલું ચિત્ર.

ઇંકા ૧. [અં.] પું. પિરૂ દેશનો રપેનના  
વિજય વખતનો કે તે પહેલાંનો રાજા.

૨. સ્ત્રી. અગાઉ દક્ષિણ અમેરિકમાં પિરૂ દેશમાં  
રહેતા લોકની એક જાત.

૩. સ્ત્રી. એ નામના લોકની એક જાતી ભાષા.

૪. ન. એક જાતનું પક્ષી.

૫. ન. દક્ષિણ અમેરિકની એ નામની એક  
જાતનું માણસ.

૬. ન. પિરૂ દેશના અગાઉના સૂર્યવંશી  
રાજકુટુંબનો કોઈ માણસ.

૭. વિ. એ નામની પિરૂ દેશની એક જાતનું.

ઇંકાર ૧. પું. અસ્વીકાર.

૨. [અ. ઇન્કાર] પું. નામંજૂરી.

૩. પું. નામુકર જેવું તે.

૪. પું. મનાઈ; નિગેધ; પ્રતિગેધ.

ઇંખિણી [પ્રા.] સ્ત્રી. નિંદા.

ઇંગ ૧. [સં.] પું. ઇશારો.

૨. [સં. ઇંગ (હાલવું)] પું. ચલન; હલન.

૩. પું. નિશાન; ચિહ્ન.

૪. પું. રાતાં, પીળાં અથવા ધોળાં મોટાં ફૂલનાં  
મથાળે જૂમમાં, પીંછાના આકારનાં પાન અને  
જાડી કોરની ગોળ અથવા ચપટી શીંગવાળા,  
સાઠ કે તેથી વધારે ફુટ ઊંચા, દક્ષિણ  
અમેરિકમાં ઊગતા બે દલ એટલે ફાડવાળા  
એક મોટા છોડ અથવા ઝાડનો વર્ગ. તેનાં  
બીની આસપાસ મીઠો અને ઘણું કરીને ધોળો  
માવો હોય. તેની લગભગ ૧૫૦ જાત જાણીતી છે.

૫. પું. હાથીનો દાંત.

૬. વિ. અદ્ભુત; અજ્ઞાનથી ભરેલું.

૭. વિ. હરીફરી શેકે એવું; જંગમ.

ઇંગક [સં. ઇંગ (ચિહ્ન) + ક (વાળું)]  
ન. સંજ્ઞા કરવા માટે વપરાતું સાધન. જેમકે,  
કાનસ; વાવટો.

ઇંગગોલક [સં. ઇંગ (ઇશારો) + ગોલક  
(ગોળો)] પું. વિમાનમાંથી વીજળીની મદદથી  
સંજ્ઞા કરનાર યંત્ર; 'સેમસ્ટ્રર'.

ઇંગતશ્રૂંગ પું. મીંગના વંશનો એ નામનો એક  
શહેનશાહ. તે નાની ઉંમરે ગાદીએ બેસતાં તેની  
ચતુર માએ ઘણા ડહાપણથી રાજ્ય ચલાવ્યું  
હતું. પોતાના શિક્ષકે તાતારના રાજાની કબૂલિયત  
તોજાથી તેને તાતારના રાજા સાથે લડાઈમાં  
ઊતરવું પડ્યું હતું. આ લડાઈમાં ઇંગતશ્રૂંગ  
હાર્યો અને કેદ પડ્યાવો. આખરે છૂટો થઈ  
આઠ વર્ષ રાજ્ય કરી તે ઈ.સ. ૧૪૬૫માં  
મરણ પામ્યો.

ઇંગન ૧. [સં. ઇંગ (હાલવું) + અન  
(પણું)] ન. ઇશારો.

૨. ન. જાન.

૩. [સં. ઇંગ (જવું) + અન (પણું)]  
ન. હાલવું તે.

ઇંગની સ્ત્રી. કાચ બનાવવામાં વપરાતી એક કાળા  
રંગની ધાતુ; 'મેંગનીઝ.'

ઇંગરેજ [પોર્ટુ.] પું. ઇંગ્લંડ દેશનો માણસ;  
અંગ્રેજ.

ઇંગ્લંડ [અં. ઇંગ્લંડ] ન. અંગ્રેજ લોકનો દેશ.

ઇંગલા [સં. ઇંગ] સ્ત્રી. યોગશાસ્ત્ર પ્રમાણે  
પ્રાણવાયુની ત્રણ નાડીમાંની જમણી નાડી.

ઇંગલિસ [અં. ઇંગ્લિશ] સ્ત્રી. બેકો પગાર;  
પેન્શન.

ઇંગલિસિયા પું. અશક્ત માણસ; બેકો પગાર  
ખાનાર આસામી.

ઇંગલીડીંગલી સ્ત્રી. આઠ અથવા તેથી વધારે  
જથ્થાથી ખુલ્લી જગ્યામાં રમતી રમત. ભેડ  
પાડી બંને પક્ષવાળા રમવાની હદ મુકરર કરે.  
જગ્યાનો અમુક ભાગ એક પક્ષનો અને બાકીનો  
બીજાનો. ઠરાવેલ જગ્યામાં દરેક પક્ષવાળા  
સામાવાળા જાણે નહિ એમ ધૂળની ઢગલીઓ  
કરી આવે. પછી બંને બાજુવાળા અરસપરસની  
જગ્યામાં જઈ કરેલ ઢગલીઓ શોધી કાઢે અને  
જેટલી ઢગલીઓ જોડે તેટલી ભાંગી નાખે છે.  
પછી પોતપોતાની જગ્યામાં જઈ સામા  
પક્ષવાળાએ કેટલી ઢગલીઓ ભાંગી નાખી અને  
કેટલી બાકી રહી તેની તપાસ કરે. જે પક્ષની  
વધારે ઢગલીઓ સલામત રહી હોય તે બાજુ  
જીતી ગણાય અને રમત પૂરી થાય.

ઇંગવિદ્યા [સં. ઇંગ (ઇશારો) + વિદ્યા  
(શાસ્ત્ર)] સ્ત્રી. સંજ્ઞાથી વાતચીત કરવાને  
લગતું શાસ્ત્ર.

ઇંગશાસ્ત્ર [સં. ઇંગ (ઇશારો) + શાસ્ત્ર  
(વિદ્યા)] ન. સંજ્ઞાથી વાતચીત કરવા સંબંધી  
શાસ્ત્ર.

ઇંગળા ૧. [ સં. ઇંગ ] છી. (યોગ) ઇંગ નામની નાડી. નાભિયક આગળથી ઉત્પન્ન થતો શ્વાસ નાકમાંથી ને ડાબી તરફથી વધારે જોરમાં નીકળતો હોય તો ઇંગ નાડી, જમણી બાજુ તરફથી નીકળતો હોય તો પિંગળા નાડી અને બંનેમાંથી સરખી રીતે નીકળતો હોય તો સુષુમ્ણા નાડી ચાલે છે એમ કહેવાય છે. એ ત્રણ સરોદાની એટલે શ્વાસ ઉપરથી લવિષ્ય ક્ષેત્રમાં ઉપયોગી નાડીઓ મનાય છે.

૨. છી. ગાય.

૩. છી. પિંગળા નાડી.

૪. છી. પૃથ્વી.

૫. છી. શુદ્ધની સ્ત્રી દુર્ગા.

૬. છી. વાણી; ભાષા; બોલી.

ઇંગળી [ સં. ઉચ્ચિંગ ] પું. એક જાતનો કાળા રંગનો વીંછી.

ઇંગા ૧. છી. એક જાતની ગણવાની રીત.

૨. છી. ડાંસ જેવી એક જાતની માખી. તેની લગભગ બસો જાતિ સ્થિતિમાં વસે છે.

ઇંગાડલસીસ [ અં. ઇંગડિલિસ ] ન. રતાશ પડતા જૂરા રંગનો, સ્કોટલેન્ડમાં અને બીજે શાકભાજી તરીકે ખવાતો ફૂલવાળો દરિયાઈ છોડ.

ઇંગાર ૧. [ સં. અંગાર ] પું. અગ્નિ; દેવતા; અંગારો.

૨. પું. બળતરા; લાય; આગ.

ઇંગારા પું. અંગારો.

ઇંગારિયો [ સં. અંગાર ] પું. જુવારના લોથામાં દાણાને બદલે કાળી જૂડી બાજે એવી જુવાર.

ઇંગારો ૧. [ સં. અંગાર ] પું. કઞ્જી ગયેલ જર; ઇંગારિયો.

૨. પું. ખોટારો; બળતો કોલસો; અંગારો.

ઇંગાલ [ સં. અંગાર ] પું. (પ્રાકૃત) અંગારો; બળતો કોલસો.

ઇંગાલકર્મ [ સં. અંગાર (અગ્નિ) + કર્મ (કામ) ] ન. (જૈન) અગ્નિનો જેમાં ઉપયોગ થાય તેવો ધંધો. જેમકે, જુહારી, ઈંટ બનાવવાનું અને કોયલા પાડવાનું કામ.

ઇંગાલદાહ [ સં. અંગાર (કોલસો) + દહ (બાળવું) ] પું. (પ્રાકૃત) અંગારા પાડવાની જગ્યા.

ઇંગાલદોષ [ સં. અંગાર (કોલસો) + દોષ (પાપ) ] પું. (જૈન) સ્વાદવાળા ચીજનાં અને તે આપનારનાં વખાણ કરવાથી સાધુને લાગતું પાપ. આ જાતનો દોષ સાધુપણને કોયલાની જેમ કાળું બનાવે માટે તે ઇંગાલદોષ

કહેવાય છે.

ઇંગાલો [ સં. અંગાર ] પું. (હિંદી) દેવતાની કુણી; અંગારો.

ઇંગિઉ [ સં. ] પું. ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

ઇંગિણી [ સં. ઇંગિની ] છી. (પ્રાકૃત) સંધારો; અનરન; જૈન શાસ્ત્રમાં કહેલ હદમાં રહી કોઈ પાસે સેવાચારી કરાવ્યા વિના કરવામાં આવતો સંધારો એટલે મરણ નજીક આવતાં મમતા છોડી મરણ પધારી ઉપર સૂવું તે.

ઇંગિત ૧. [ સં. ઇન્ (ધ્રુવ) + ઇત (એક) ] ન. કંપ; ધ્રુવરી.

૨. [ સં. ઇન્ (જવ) ] ન. જવું તે; ગમન.

૩. ન. કોળ; સેના.

૪. [ સં. ઇન્ (હાલ) + ઇત (એક) ] ન. મનમાં થતા વિચારોનો એક અથવા શરીર ઉપર જણાતો ભાવ.

૫. ન. શોધ; તપાસ.

૬. ન. સંકેત; ઇશારો; અણુસારો.

૭. ન. હેતુ; આશય.

૮. વિ. ચાલેલું; ખસેલું.

૯. વિ. છૂંટું; ગુમ.

ઇંગિતજ્ઞ [ સં. ઇંગિત (મનના વિચાર જણાઈ આવે તેવું શરીરનું હલનચલન) + જ્ઞ (જાણનાર) ] વિ. ચલનચલન ઉપરથી માણસના મનનો ભાવ સમજનાર; મનોગત જાણી શકનાર.

વિહારપુરીને નવીનચંદ્રજીના ઇંગિતજ્ઞ થવા દેવા. ગોવર્ધનરામ

ઇંગિતજ્ઞા [ સં. ઇંગિત (જાણણી) + જ્ઞા (જાણવું) ] વિ. મનની વીત જાણનાર.

ઇંગિલ [ સં. ] પું. ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

ઇંગુ [ સં. ] પું. રોગ.

ઇંગુઆ [ સં. ઇંગુદી ] ન. ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

ઇંગુદ ૧. [ સં. ] ન. ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

૨. ન. ઇંગોરિયું; ઇંગોરિયાના ઝાડનું ફળ.

૩. ન. માલકાંકણી; જ્યોતિષમતી.

ઇંગુદી ૧. [ સં. ] છી. ઇંગોરી; ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

૨. છી. જ્યોતિષમતી; માલકાંકણી.

૩. ન. ઇંગોરીનું ફળ; ઇંગોરિયું.

ઇંગુદીતેલ [ સં. ઇંગુદી (ઇંગોરિયું) + તૈલ (તેલ) ] ન. ઇંગોરિયામાંથી બનાવેલું તેલ.

ઇંગુદીફળ [ સં. ઇંગુદી (એક ઝાડ) + ફલ (ફળ) ] ન. ઇંગોરિયું.

ઇંગુર [ સં. હિંગુલ ] પું. (હિંદી) હિંગળો; ગંધક અને પારાની મેળવણીવાળો લાલ પદાર્થ.

ઇંગુરી [ સં. ઇંગુદી ] છી. (કચ્છી) ઇંગોરી;

ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

ઇંગુલ ૧. [ સં. હિંગુલ ] પું. હિંગળો; ઇંગુર.

૨. [ સં. ઇંગુદ ] ન. ઇંગુરી; ઇંગોરિયાનું ઝાડ.

ઇંગુવા ૧. [ હિં. ] પું. ગોંદી; હિંગોટનું ફળ.

૨. પું. હિંગોટનું ઝાડ.

ઇંગેઉંગે ૧. [ હિં. ] અ. અહીંતહીં; બ્યાંભ્યાં.

૨. અ. આગળપાછળ.

૩. અ. ચારે બાજુ.

ઇંગોટા પું. ગાડાની પડખેની જિભી બે પાળ.

ઇંગોર [ હિં. ] પું. દેવતાની કુણી; અંગારો.

ઇંગોરસ છી. ખેડ તરફ રમતી બમચીફૂંડની રમત; ઇસ્લી. જુઓ ઇલઇલ.

ઇંગોરા [ હિં. ] પું. દેવતાની કુણી; અંગારો.

ઇંગોરાળીઆઠકર ૧. છી. ઔદીય બાહણની એ નામની એક અટક.

૨. ન. ઔદીય બાહણની એ નામની અટકનું માણસ.

૩. વિ. ઔદીય બાહણની એ નામની અટકનું.

ઇંગોરિયું ૧. ન. ઇંગોરિયાનું ફળ. તે તીખું, ગરમ, બિલડી કરાવનાર, રેચક, કૃમિનો નાશ કરનાર અને સોજા મટાડનાર છે. ગામડામાં તેના માવાને પાણીમાં પલાળી લોક તેમાં લૂગડાં ધોવે છે. દુકાનમાં આ ફળનો ધોળો ગર્ભ લોટમાં મસળી તેની બાખરી ખાઈ ગરીબ લોક પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે.

ઇંગોરિયા જેવું = નાનું.

૨. [ સં. ઇંગુદી ] ન. એ નામનું વીશેક કુટ ઊંચું થતું અને નાની ડાળીવાળું ઝાડ; ઇંગુદાં તાપસદ્રુમ. ડીટડી ઉપર ઘણુંકરી તેને બે નાનાં પાન સામસામાં આવે છે. ઉનાળામાં તેને પીળાશ પડતાં ફૂલ આવે. તે ફૂલ મીઠાં, ચીકણાં, ગરમ અને કડવાં હોય અને તે વાયુ અને કફ મટાડનાર મનાય છે. ભાદરવામાં પાકતાં તેનાં ફળ લંબગોળ અને ઘણાં કડણ હોય. વાળા નીકળ્યા હોય તો તેના મૂળ ઉપરની છાલ અને હિંગને સાથે છૂંદી તેનો પાટો બંધાય છે. કૂતરાના ઝેર ઉપર પણ તે વપરાય છે.

ઇંગોરિયો [ સં. ઇંગુદી ] પું. ઇંગોરી; ઇંગુદી; એક જાતનું ઝાડ. તેનાં લંબગોળ ફળને કોરી તેમાં દારૂ ભરી આતશબાજમાં ફોડાય છે.

ઇંગોરી [ સં. ઇંગુદી ] છી. ઇંગુદી; દવામાં ઉપયોગી એક જાતનું ઊંચું કાંટાવાળું ઝાડ. તેનાં ફળ ઇંગોરાં અથવા ઇંગોરિયાં કહેવાય છે.

ઇંગોરીઈ [ સં. ઇંગુદ ] ન. ઇંગુદી નામના ઝાડનું ફળ; ઇંગોરિયું.



ઇંગોરૂ ૧. [ સં. ઇંગુદ ] ન. ઇંગોરીનું ફળ; હિંગોરૂ. કઠણ, ભારે અને લંબગોળ ફળિયાવાળાં આ ફળ ચીકણાં અને તેલી હોય છે. એને કાણું પાડી તેમાં સરકટનો સાંઢો નાખી ઇંગોરિયા બાણ બનાવવામાં આવે છે.

૨. ન. રાખ.

૩. ન. શ્વેત; કાંઈ નહિ તે; મીઠું.

ઇંગોળિયું [ સં. ઇંગુલી ] જુઓ ઇંગોરિયું.

ઇંગ્રેજ [ પોર્ટુ. અંગ્રેઝ ] પું. ઇંગ્લંડનો વતની; અંગ્રેજ.

ઇંગ્રેજી ૧. [ પોર્ટુ. અંગ્રેઝી ] સ્ત્રી. અંગ્રેજોની ભાષા.

૨. વિ. ઇંગ્રેજનું; અંગ્રેજ લોક સંબંધી.

ઇંગ્રેજન્યાય પું. પાશ્ચાત્ય ન્યાય; તર્કશાસ્ત્ર; તર્કવ્યવસ્થા; 'લૉજિક'.

ઇંગ્લંડ [ અં. ] પું. ન. અંગ્રેજોનો દેશ.

ઇંગ્લિશ ૧. [ અં. ] પું. અંગ્રેજ પ્રજા.

૨. સ્ત્રી. અદ્વાન મહિની એ નામની એક અર્વાચીન લિપિ.

૩. ન. અંગ્રેજ લોકની બોલી; અંગ્રેજી ભાષા; ટ્યુટોનિક વર્ગની એક ભાષા.

૪. [ હિં. ] ન. સિપાઈને મળતું પેન્શન.

૫. વિ. ઇંગ્રેજ; અંગ્રેજનું.

૬. વિ. ઇંગ્લંડ દેશનું; ઇંગ્લંડ દેશ સંબંધી.

ઇંગ્લિશિઅ [ અં. ઇંગ્લિશ ] ન. ઇંગ્લંડ દેશ; અંગ્રેજોનો દેશ.

ઇંગ્લિશિયાનો એલચી જહાંખાહની પનાહે આવેલ છે. જહાંગીર નૂરજહાં

ઇંગ્લિસ્તાન ૧. સ્ત્રી. એ નામની એક આગબોટ.

૨. [ ઇંગ્લિશ (અંગ્રેજ) + સ્તાન (જગ્યા) ] ન. ઇંગ્લંડ; અંગ્રેજોનો દેશ.

ઇંગ્લિસ્તાની [ ઇંગ્લિશ (અંગ્રેજ) + સ્તાન (જગ્યા) + ઇ (પું) ] વિ. અંગ્રેજ; ઇંગ્લંડનું.

ઇંગ્વિનલ કનાલ [ અં. ઇંગ્વાઇનલ કનેલ ] સ્ત્રી. પેટના નીચેના ભાગમાં જે નળીમાંથી સારણુમાં પસાર થાય છે તે નળી.

ઇંધે [ હિં. ] અ. અહીંયાં; આ કેમણે.

ઇંધોર ન. એક જાતનું તેલવાળું ફળ.

ઇંધ ૧. [ અં. ] પું. કુટનો બારમો ભાગ; જે આંગળના શુમાર જેટલું માપ; તથા બિમા જવની લંબાઈ; તસુ; ગજનો ચોવીસમો ભાગ.

૨. પું. લાગો.

ઇંધવું ૧. સ. કિ. આકર્ષણ; ખેંચાવું.

૨. સ. કિ. ખાયા જ કરવું; પેટમાં ભર્યા જ કરવું.

૩. સ. કિ. બદીમાં નાખવું.

ઇંધાક ૧. [ સં. ] ન. એ નામનું એક જાતનું માછડું; જલદ્રશિક; પાણીનો વીંછી.

ઇંધાક યુરોપ, અમેરિકા, એશિયા વગેરે સ્થળે તળાવોમાં રહેતું હોય છે. પ્રાણીસૃષ્ટિ

૨. ન. એક જાતનો જીવ; ઝીંગુ; કોલમી; વંદો.

ઇંધાવ ૧. ન. આકર્ષણ; તાણ.

૨. ન. મજબૂત કરવું તે.

૩. ન. મજબૂતી.

ઇંધાવટ ૧. ન. આકર્ષણ; તાણ; ખેંચાણ.

૨. ન. મજબૂત કરવું તે.

૩. ન. મજબૂતાઈ.

ઇંધિયું [ અં. ઇંધ (તસુ) ] વિ. એક ઇંધના માપનું.

ઇંધી [ અં. ઇંધ ] વિ. ઇંધના માપવાળું.

ઇંધીઈ વિ. ઇંધિયું.

ઇંધોકાણો વિ. પું. અર્ધો ફાંગા જેવો; ફૂકડા જેવી આંખોવાળો.

ઇંધણું ૧. સ. કિ. (કચ્છી) આશા રાખવી; ઉમેદ બાંધવી.

૨. સ. કિ. (કચ્છી) ઇચ્છવું; ઇચ્છા કરવી; ચાહવું.

૩. સ. કિ. (કચ્છી) ગમવું; પસંદ પડવું.

ઇંજન ૧. પું. આંટો; વળ.

૨. [ અં. એન્જિન ] પું. વેગ આપનારું વંત્ર.

ઇંજનેર ૧. [ અં. એન્જિનીઅર ] પું. વંત્ર ચલાવનાર માણસ.

૨. પું. શિલ્પશાસ્ત્રી; બાંધકામની કળા જાણનાર; સંચા, નકશા, વંત્રો વગેરેની માહિતી ધરાવનાર.

ઇંજનેરખાતું ન. શિલ્પકળાના કામકાજને લગતો વિભાગ.

ઇંજનેરી ૧. વિ. યાંત્રિક.

૨. વિ. શિલ્પી.

ઇંજર [ હિં. ] પું. સમુદ્રફળ.

ઇંજલ ૧. [ અં. એન્જેલ ] પું. ઇંગ્લંડમાં ૬ શિ. ૮ પે. થી ૧૦ શિલિંગ સુધીની કીમતનો એક સોનાનો સિક્કો.

૨. પું. દૂત; કાસદ.

૩. પું. દેવદૂતના જેવી - ભલાઈ અથવા મુંદરતાવાળો પુરુષ.

૪. પું. દેવગમાં બાધજલ સમજાવનારો પાદરી.

૫. પું. ભૂત; પ્રેત.

૬. પું. માણસના કરતાં બુદ્ધિ અને શક્તિમાં ચડિયાતો દેવી પુરુષ; ફિરસ્તો.

૭. પું. શૈતાન; રાક્ષસ.

ઇંજકેશન [ અં. ] ન. મનાઈ હુકમ.

ઇંજાનિય પું. લખનાર. ઉપરી તાબાના નોકરને માટે આ શબ્દ વાપરે છે.

ઇંજિન ૧. [ અં. એન્જિન ] ન. આગગાડીમાં બંધી ગાડીને ખેંચનાર વંત્ર.

૨. ન. ચાલક વંત્ર; ગતિ આપનાર સંચો.

ઇંજિનિઅર ૧. [ અં. એન્જિનીઅર ] પું. બાંધકામ અધિકારી; જેની દેખરેખ નીચે મકાન, સડક, પૂલ જેવાં બાંધકામનાં કામ બને તે અમલદાર.

૨. પું. વંત્રની વિદ્યા જાણનાર.

૩. પું. શિલ્પક; સૂત્રધાર; સ્થપતિ; શિલ્પવિદ્યામાં નિપુણ; વિશ્વકર્મા.

કસ્થપસંહિતામાં શિલ્પજ્ઞ, બૃહસંહિતામાં સૂત્રધાર, મયસંહિતામાં સ્થપતિ અને અંગ્રેજીમાં ઇંજિનિઅર કહે છે. હિંદી શિલ્પશાસ્ત્ર

ઇંજિઆર [ ફા. ] પું. ઘર કરી ગયેલ શરદી અને યુકમાં પડતા લોહીને બંધ પાડનાર એક જાતનું પીણું બનાવવામાં ઉપયોગી એક છોડ.

ઇંજિમાદ [ અ. જમદ (તે જમ્યું) ] પું. ઘટ્ટા; જમાવ.

ઇંજિનિઅર [ અં. એન્જિનીઅર ] પું. જેની દેખરેખ નીચે સડક, ઇમારત, પૂલ વગેરે બને તે અમલદાર. જુઓ ઇંજિનિઅર.

ઇંજર [ હિં. ] ન. એક જાતનો મેવો; અંજર.

ઇંજલ ૧. [ યૂ. ] સ્ત્રી. ખ્રિસ્તીઓનો ધર્મગ્રંથ; બાઇબલનો નવો કરાર. જૂના કરારને તૌરાત કહે છે.

૨. સ્ત્રી. સારા ખજાર; સુસમાચાર.

ઇંજેક્શન ૧. [ અં. ] ન. કેટલાંક ઔષધનાં પ્રવાહી બનાવી તેનાં થોડાં ટીપાં પોલી સોયથી આમડીમાં ઉતારવાપણું.

૨. ન. પિયકારીથી દવા અથવા ખોરાકને શરીરમાં સીધા દાખલ કરવાનું સાધન; પિયકારી. એનિમા પણ એક જાતનું ઇંજેક્શન છે.

ઇંજેરા [ હિં. ] પું. અજવાળું.

ઇંજાલ (ઇંજાલ) [ અ. નઝલ (તે પડયું) ] પું. ધાતુસાવ.

ઇંટર ૧. પું. મિલમાંનો એક સંચો.

૨. [ અં. ] વિ. વચ્ચું.

ઇંટવું સ. કિ. આંટવું. કોડીની રમતમાં આ શબ્દ વપરાય છે.

ઇંટી પાડવું = નિશાન ઉપર બરાબર આંટવું.

ઇંદાવાલ ૧. સ્ત્રી. બાહ્યણની એ નામની એક શાતિ.

૨. ન. એ નામની શાતિનું માણસ.

૩. વિ. એ નામની યાતિનું.

ઇતિહાસ પું. આંટવામાં હોશિયાર; સામાવાળાની કોડીને પોતાની કોડીથી ઈટી શકનારો માણસ.

ઇતર પું. ઊંટના પેટ નીચેનો ઊપસેલો કણુ ભાગ; ઊંટના આગલા ભાગમાં પગ પાસે ગોળ ચગદા જેવું હોય છે તે.

છાતી મોટ ઈતર છોટ કુવા ઉપરે ગઢોટ, તીખાં કન શોભે તન મહિપત દેખી રીઝે મન.

કહો

ઇતરિકા [ હિં. ] છી. જલેખીનો રસ.

ઇતરીઓગઢ ૧. પું. નગરચો નામની દેશી રમત.

૨. [ ઇતરિયો ( ઇતરનો ) + ગઢ ( કિલ્લો ) ] પું. મહીકાંડામાં ઊંચા પહાડ ઉપર આવેલો ઇતરનો ગઢ; ઇતરનો સહેલાઈથી ન જીતી શકાય એવો કિલ્લો.

૩. પું. મુશ્કેલ કામ; ઇતરનો ગઢ જીતવા જેવું કામ મહેનતથી થાય એવું કામ.

ઇતરિયો ગઢ જીતવો = (૧) ઇતરનો ગઢ જીતવા જેવું મોટું પરાક્રમ કરવું. (૨) ખોટી બઝાઈ હાંકવી.

ઇતવી [ હિં. ] છી. નાની ઈંદોણી.

ઇંડાઈ છી. એક જાતની વનસ્પતિ; લાંગૂલી; નાગલી.

ઇંડિએ ૧. પું. અલખીરનીએ ઈ.સ. ૧૦૩૧-૩૨માં રચેલો અરબી ભાષાનો ગ્રંથ. તેમાં ભરતખંડનાં અનેક શાસ્ત્રોનું વર્ણન છે.

૨. [ અં. ઇંડસ ( સિંધુ નદી ) ] પું. હિંદુસ્તાન; ભારતવર્ષ.

ઇંડિએ કાઉન્સિલ [ અં. ] છી. હિંદી પ્રધાનની સલા. તેમાં ઓછામાં ઓછા આઠ ને વધુમાં વધુ બાર સભ્ય વાર્ષિક ૧૨૦૦ પાઉંડના પગારે નિમાય છે. તેઓની નિમણૂક, બદલી વગેરે હિંદી પ્રધાનને હાથ હોય છે અને તેના હાથ નીચે રહીને આ સભ્યો હિંદનો વહીવટ ચલાવે છે. કામના વ્યવસ્થિત અને ઝડપી નિકાલ માટે હિંદના વહીવટનાં સાત ખાતાં પાઝાં છે: (૧) નાણાં સંબંધી. (૨) છૂપું અને રાજકીય. (૩) લશ્કરી અને રક્ષણનું. (૪) વસૂલાતી હિસાબી. (૫) જાહેર બાંધકામ. (૬) સરસામાન. (૭) ન્યાય અને પ્રજાકીય.

ઇંડિએન ૧. [ અં. ] પું. હિંદુસ્તાનનો વતની.

૨. વિ. હિંદુસ્તાનનું; હિંદ સંબંધી.

ઇંડિએન ફ્રેંચાઇઝ ( ઇંડિએન ફ્રેંચાઇઝ ) [ અં. ] પું. હિંદી મતાધિકાર.

ઇંડિએન સારસાપરિદલા [ અં. ] ન. એ નામની એક વનસ્પતિ; અનંતમૂળ. તે બંગાળા,

સંયુક્ત પ્રાંત અને પંજાબમાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે થાય છે.

ઇંડિએન સિવિલ સર્વિસ [ અં. ] છી. હિંદનું રાજ્યતંત્ર ચલાવવાની નોકરી. અંગ્રેજો અને હિંદી બંને તેમાં દાખલ થઈ શકે છે. દાખલ થવાની ઉંમર ૨૧ થી ૨૪ વર્ષની છે. તેની પરીક્ષામાં પાસ થયેલને એક બે વર્ષ ઇંગ્લંડમાં કેળવવા પછી હિંદમાં જડજ અથવા એડમિનિસ્ટ્રેટર તરીકે નીમવામાં આવે છે.

ઇંડિએ રબર [ અં. ] ન. આસામ જેવા બીનાશવાળા પ્રાંતમાં થતું એક ઊંચું, મોટાં પ્રકાશિત લંબચોરસ પાનવાળું ઝાડ. તેને શોભાના રોપ તરીકે ફૂડામાં પણ વાવવામાં આવે છે. વડના જેવડું ઊંચું આ ઝાડ જંગલીપણે જીગે છે. બી અથવા કલમમાંથી પણ નવું ઝાડ જીગે છે. તેની ડાળીમાંથી વડવાઈ ફૂટે. તેના ફળમાં ચીકણો રસ ભરેલો હોય તેનું ઇંડિએ રબર બને છે.

ઇંડિકા ૧. [ અં. ] છી. આશરે પચીસ ફુટ ઊંચું થતું એક જાતનું ઝાડ. માર્ચ કે એપ્રિલમાં તે વવાય અને મે માસમાં તેને લાલ અને પીળાં ફૂલ આવે. તેનું લાકડું પોચું હોવાથી ચાના ડબ્બા પેક કરવામાં વપરાય છે.

૨. [ સં. ઇંડિકા ] છી. ભૂમિ; પૃથ્વી.

ઇંડિગો [ અં. ] છી. નીલ; ગળી. એ નામ ઇંડિએ ઉપરથી પડ્યું હોવાનું મનાય છે.

ઇંડિગો પક્ષી ન. અમેરિકામાં થતું ગળીના રંગનું એક પક્ષી. તે સાડાપાંચ ઇંચ લાંબું, ને એની પાંખ સાડાસાત ઇંચ પહોળી હોય છે.

ઇંડિપેન [ અં. ઇન્ડિપેન્ડેન્ટ ( સ્વતંત્ર ) + પેન ( કલમ ) ] છી. સાદી ભરેલી લખવાની કલમ. તેમાં સાદી હોય લાંબુથી ખડિયામાં બોળ્યા વગર સ્વતંત્રપણે લખી શકાય છે.

ઇંડિયમ [ અં. ] છી. એ નામની એક સુવાળી ધાતુ. સને ૧૮૬૩માં કાંસાની કાચી ધાતુ સાથે તે માલૂમ પડી. તેનો અણુભારાંક ૧૧૪.૮ છે અને ૧૧૫ ડીગ્રી સેન્ટિગ્રેડની ગરમીથી તેને ગાળી શકાય છે. બહુ લાલચોળ કરવામાં આવે તો તે જંગલી રંગની જવાળા કાઠી બને છે.

ઇંડિયું ન. કેળીઆંને બદલે તોલનું સાંધણ.

ઇંડી પીંડી છી. વરકન્યાને પોંખવાની ક્રિયામાં વપરાતાં ચોખાના લોટનાં અને રાખનાં બનાવેલ મૂકિયાં; ઇંડીઆં પીંડીઆં.

ઇંડીઆં પીંડીઆં [ પિંડિયું ( લોટનો ગોળો ) + ઇંડિયું ( પિંડિયુંનો દ્વિર્ભાવ ) ] ન. વ. વ. વરકન્યાને પોંખતી વખતે તેને માથેથી ઉતારીને ચારે

દિશામાં ફેંકી દેવાં સારૂ કરવામાં આવતાં બે રાખનાં અને બે ચોખાના લોટનાં નાનાં લંબગોળ મૂકિયાં. મેલા દેવોને બલિદાન તરીકે તે નાખવામાં આવે છે.

ઇંડું ૧. પું. ધણી.

૨. પું. પરમેશ્વર.

ઇંડુરી [ સં. કુંડલી ( જલેખી ) ] છી. ( હિંદી ) નાની ઈંદોણી.

ઇંડુઆ [ હિં. ] પું. ઈંદોણી.

ઇંડુઈ ૧. છી. ઈંદોણી.

૨. છી. માથાનું કે કપાળનું એક ધરણું.

ઇંડો ૧. [ હિં. ] પું. ઈંડું.

૨. [ હિં. ] પું. એક જાતની આતશબાજી.

ઇંડો આર્યન પું. રજપૂતાનામાં વસતા એક જાતના લોક.

ઇંડોઈ [ ગ્રી. ] વિ. હિંદુસ્તાનનું.

ઇરાની ભાષામાંથી ઇંડોઈ, ઇડિયન નામ ગ્રીક ભાષામાં પસાર થયું. ચિત્રમય જગત

ઇંડોલી [ હિં. ] છી. એ નામની એક ઔષધિ.

ઇંદી પીંડી છી. ( કચ્છી ) ઇંડી પીંડી; વરવહુને પોંખતાં તેમને માથેથી ઉતારી ફેંકવામાં આવતાં રાખ અને લોટનાં મૂકિયાં.

ઇંદુઆ ૧. પું. ઈંદોણી.

૨. પું. મોલાયો; વજન ઉપાડવા માટે માથા ઉપર મુકતો લૂગડાનો ગોળ વીંટો.

ઇંદોરીઓગઢ ૧. પું. ( કચ્છી ) ઇંદરીઓ ગઢ.

૨. પું. ઊંચા પહાડ ઉપર આવેલ કિલ્લો જીતવા જેવું મુશ્કેલ કામ.

૩. પું. ઊંચા પહાડ ઉપર બાંધેલ કિલ્લો.

ઇંતકાલ ( ઇંતકાલ ) [ અ. નક્લ ( તે એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ લઈ ગયો ) ] પું. અંતકાળ; મોતની ઘડી. જુઓ ઇંતકાલ.

ઇંતકામ ( ઇંતકામ ) [ અ. નઝમ ( તેણે વ્યવસ્થા કરી ) ] પું. ગોઠવણ; વ્યવસ્થા. જુઓ ઇંતકામ.

ઇંતકાર ( ઇંતકાર ) [ અ. નઝર ( તેણે જોયું ) ] વિ. આતુર; ઉત્સુક.

ઇંતકારી ( ઇંતકારી ) ૧. [ અ. ઇન્તજારી ] છી. આતુરતા; ઔત્સુક્ય; અધીરાઈ.

૨. છી. ઇન્જા; ઉત્સાહ; હોશ.

૩. છી. ચીવટ; લાગણી.

ઇંતવો પું. જૂનું ઝીણું બચ્ચું; લીખમાંથી તુરતની નીકળેલી નાની જૂ. લીખ પાકે સારે તેમાંથી ઇંતવો નીકળે છે અને ઇંતવો મોટો થાય સારે જૂ ક્રેવાય.

ઇંતિઆશ પું. પગા પછી બેઠા થવું તે.



ઇતિકામ (ઇતિકામ) [અ. નકમ (તેણે વેર લીધું)] પું. વેર; ખલો.

ઇતિકાલ (ઇતિકાલ) ૧. [અ. નકલ (તે એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ લઈ ગયો)] પું. અંતકાળ; મરણની ઘડી.

૨. [અ. નકલ (તે મોકલવામાં આવ્યું)] પું. એકમાંથી બીજામાં જવું તે.

૩. પું. ચલણ હોવાપણું.

૪. પું. દૂર કરવાપણું.

૫. પું. બીજાના નામ ઉપર કરી આપવું તે.  
ઇતિકાલ કરવો = (૧) એકના નામ ઉપરથી બીજાના નામ ઉપર ચડાવવું. (૨) ઓડવું. (૩) મરવું. (૪) લઈ લેવું. (૫) વેચવું.

૬. પું. સ્થળાંતર; ખલ્લી; એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ ફેરવણી.

૭. પું. હાપારી; દેશનિકાલ.

ઇતિકાલ કુનિદા (ઇતિકાલ કુનિદા) [અ. ઇતિકાલ (ખલ્લી) + કા. કુનિદા (કરનાર)] પું. એકના હવાલેથી બીજાને હવાલે આપનાર.

ઇતિકાલ ગીરિદા (ઇતિકાલ ગીરિદા) [અ. ઇતિકાલ (બીજાના નામ ઉપર કરી આપવું) + કા. ગીરિદા (લેનાર)] પું. જેના નામ ઉપર ચડાવ્યું હોય તે માણસ.

ઇતિકાલ નામા (ઇતિકાલ નામા) [અ. ઇતિકાલ (બીજાના નામ ઉપર કરી આપવું) + કા. નામા (લખાણ)] પું. બીજાના નામ ઉપર ચડાવવાનો દસ્તાવેજ.

ઇતિકાલ મુકદ્દમા (ઇતિકાલ મુકદ્દમા) [અ. ઇતિકાલ (ખલ્લી) + મુકદ્દમા (દાવો)] પું. બીજી અદાલતમાં કેસ જવો તે.

ઇતિકાલી (ઇતિકાલી) ૧. [અ. નકલ (તેણે ફેરવ્યું)] જી. જમીનદારીની ફેરખલ્લી; એકના નામ ઉપરથી બીજાના નામ ઉપર જમીનદારી ચડાવવાપણું.

૨. જી. બીજા નામ ઉપર ચડાવી આપેલી મિલકત.

ઇતિકાલી બહી (ઇતિકાલી બહી) [ઇતિકાલ (બીજાના નામ ઉપર ચડાવવું) + ઈ (નું) + બહી (ચોપડો)] ન. મિલકત બીજાના નામ ઉપર ચડાવવાનું પત્રક.

ઇતિકાલી રસૂમ (ઇતિકાલી રસૂમ) [અ. ઇતિકાલ (બીજાના નામ ઉપર ચડાવવું) + ઈ (નું) + રસૂમ (ફી)] જી. બીજાના નામ ઉપર મિલકત ચડાવવા માટે લેવાતી ફી; જમીનની ફેરખલ્લી ઉપર લેવાતું લવાજમ.

ઇતિકાલે જાયઝ (ઇતિકાલે જાયઝ) [અ. ઇતિકાલ (ખલ્લી) + ઈ (નું) + જાયઝ (વાજબી)] જી. કાયદેસર ફેરખલ્લી.

ઇતિકાલે જાયેદાદ (ઇતિકાલે જાયેદાદ) [અ. ઇતિકાલ (એકના નામ ઉપરથી બીજાના નામ ઉપર ચડાવવું) + ઈ (નું) + જાયેદાદ (મિલકત)] ન. એકના નામ ઉપરથી બીજાના નામ ઉપર મિલકત ચડાવવાપણું.

ઇતિકાલે દરમિયાની (ઇતિકાલે દરમિયાની) [અ. ઇતિકાલ (ફેરવણી) + ઈ (નું) + દરમિયાની (વચ્ચે પડવાપણું)] જી. બીજાની મારફત ચયેલું વેચાણખત.

ઇતિકાલે દાઈમી (ઇતિકાલે દાઈમી) [અ. ઇતિકાલ (દૂર કરવાપણું) + ઈ (નું) + દાઈમી (કાયમનું)] પું. કાયમી ફેરફાર.

ઇતિકાલે મકાન (ઇતિકાલે મકાન) [અ. ઇતિકાલ (ફેરવણી) + ઈ (નું) + મકાન (ઘર)] ન. ઘર ખલ્લવાપણું.

ઇતિકાલે મીઆદી (ઇતિકાલે મીઆદી) [અ. ઇતિકાલ (બીજાના નામ ઉપર ચડાવવું) + ઈ (નું) + મીઆદી (ફેર વખત માટેનું)] ન. અમુક મુદત સુધી બીજાના નામ ઉપર ચડાવી દેવાનું કામ.

ઇતિકાલે રહૂન (ઇતિકાલે રહૂન) [અ. ઇતિકાલ (ફેરખલ્લી) + ઈ (નું) + રહૂન (ગીરો)] પું. ઘરેણે મૂકી એકના કબજામાંથી બીજાના કબજામાં સોંપણી.

ઇતિકાલે સાજિશી (ઇતિકાલે સાજિશી) [અ. ઇતિકાલ (ખલ્લી) + ઈ (નું) + સાજિશી (દગો)] ન. જગતપટથી બીજાને આપવાપણું.

ઇતિકાલે હક્ક (ઇતિકાલે હક્ક) [અ. ઇતિકાલ (બીજાના નામ ઉપર ચડાવવું) + ઈ (નું) + હક્ક (માલિકી)] પું. બીજાને અપાતો હક્ક.

૧. તહરીર ઇતિકાલ = દસ્તાવેજમાં કરાતી સહી.

૨. હુકમી ઇતિકાલ = ફરજિયાત બીજાના નામ ઉપર ચડાવી આપવાપણું.

ઇતિખાખ (ઇતિખાખ) ૧. [અ. નખખ (તેણે ચૂંટ્યું)] પું. ચૂંટણી; પસંદગી.

૨. પું. તાત્પર્ય; સાર; સારાંશ; મતલબ.  
૩. પું. મૂળ લખાણમાંથી લીધેલો ભાગ; ચૂંટીચૂંટીને કરેલો સંગ્રહ.

૪. પું. વિગતવાર હેવાલ; વર્ણન; બયાન.  
૫. પું. સાચું લખાણ; મૂળ લખાણ.  
ઇતિખાખ લેવો = ખરી નકલ લેવી.

ઇતિખામ [અ. ઇતિખામ] પું. ગોઠવણ; બ્યવસ્થા. જુઓ ઇતિખામ.

ઇતિખામ દસ્તાવેજ પું. બ્યવસ્થાપત્ર; સમાધાનપત્ર; 'ડીડ ઓફ સેટલમન્ટ'.

ઇતિખામ (ઇતિખામ) ૧. [અ.] પું. ઈશ્વરી બ્યવસ્થા.

૨. પું. નિયમિતપણું.

૩. પું. બંદોબસ્ત; ગોઠવણ.

૪. પું. રાજનીતિ; રાજવહીવટનું બંધારણ.

૫. પું. શિસ્ત; મર્યાદા.

ઇતિખામ દસ્તાવેજ (ઇતિખામ દસ્તાવેજ) પું. બ્યવસ્થાપત્ર.

ઇતિખાર (ઇતિખાર) ૧. [અ. નઝર (તેણે જોયું)] પું. આતુરતા; અધીરાઈ.

૨. પું. ઇચ્છા; હોશ.

૩. પું. ચીવટ; લાગણી.

ઇતિફા (ઇતિફા) [અ. નફા] પું. નફો; લાભ.

ઇતિફાઅ (ઇતિફાઅ) [અ. નફઅ (તેને ફાયદો થયો)] પું. નફો; ફાયદો; લાભ.

ઇતિખા [અ. તખઅ (તેણે છાપ પાડી)] પું. છાપકામ.

ઇતિખાઅ [અ. તખઅ (તેણે છાપ પાડી)] પું. છાપકામ.

ઇતિશાર ૧. પું. અનિયમિતપણું.

૨. પું. ખુલાસો.

૩. [અ.] પું. ગભરાટ.

૪. [અ. નશર (તેણે વહેંચ્યું)] પું. ફેળવણી; વહેંચણી.

૫. પું. વીખરાવું તે.

ઇતિહા ૧. [અ. નહી (પૂરું થવું)] જી. અણી.

૨. જી. સંપૂર્ણતા.

૩. જી. હદ; સીમા.

૪. વિ. પૂરું થયેલું.

૫. વિ. મના કરેલું.

ઇતિહાકા ૧. [અ. નહી (પૂરું થવું)] વિ. ઊંડેનું.

૨. વિ. પૂરું કરેલું; સંપૂર્ણ.

ઇતેખાપ (ઇતેખાપ) [અ.] જી. નિમણૂક; નિયોજન.

ઇતેખાખ (ઇતેખાખ) ૧. [અ. નખખ (તેણે ચૂંટ્યું)] પું. ચૂંટણી; પસંદગી.

ઇતેખાખ કરવો = (૧) ચૂંટવું; પસંદ કરવું. (૨) સત્ત્વ ધાલવું.

૨. પું. તાત્પર્ય; સાર; સારાંશ; મતલબ; તારણ.

૩. પું. મૂળ લખાણમાંથી લીધેલો ભાગ; ચૂંટીને કરેલો સંગ્રહ.

૪. પું. વિગતવાર હેવાલ; વર્ણન; બયાન.

૫. પું. સાચું લખાણ; મૂળ લખાણ.

ઇતેજમ ૧. [અ. ઇતેજમ] પું. ઇંદિરાની વ્યવસ્થા.

૨. પું. નિયમિતતા.

૩. [અ. ઇતિજામ (વ્યવસ્થા)] પું. બંદોબસ્ત; ગોઠવણ; પ્રબંધ; ઇતિજામ.

૪. પું. રાજનીતિ; રાજવહીવટનું બંધારણ.

૫. પું. શિસ્ત; મર્યાદા; નિર્બંધ; 'ડિસિપ્લિન'.

ઇતેજમ દસ્તાવેજ પું. વ્યવસ્થાપત્ર.

ઇતેજમી [અ. ઇતિજામી] વિ. બંદોબસ્ત કરનાર; વ્યવસ્થાપક.

ઇતેજમી કમિટી જી. વ્યવસ્થાપક સમિતિ; ચાલુ કામ કરનારી પેટા સભા; બંદોબસ્ત કરનાર મંડળી.

ઇતેજાર ૧. [અ. નઝર (તેણે જોયું)] જી. આતુરતા; અધીરાઈ.

૨. જી. ઇચ્છા; હોશ.

૩. જી. ચીવટ; લાગણી.

૪. વિ. આતુર; અધીરું; હોશીલું; ઉત્કંઠિત; ઉત્સુક; ખાદિશમંદ.

ઇતેજારી ૧. [અ. ઇતિજારી (અપેક્ષા)] જી. ઉત્કંઠા; તીવ્ર ઇચ્છા; આતુરતા; ખાદિશ.

૨. જી. ચીવટ; લાગણી.

૩. જી. હોશ; ઇચ્છા.

ઇતેજામ (ઇતેજામ) [અ. ઇતિજામ (પ્રબંધ)] પું. બંદોબસ્ત; ગોઠવણ; વ્યવસ્થા. લુઓ ઇતિજામ.

૧. ઇતેજામ કરવો = (૧) ગોઠવવું. (૨) તદબીર કરવી. (૩) વ્યવસ્થા કરવી.

૨. ઇતેજામે ખાનગી = ખાનગી ગોઠવણ.

૩. ઇતેજામે જહીદ = નવી યોજના.

ઇતેજાર (ઇતેજાર) [અ. નઝર (તેણે જોયું)] વિ. ઇતેજાર; આતુર; ઉત્સુક.

ઇતેજારી (ઇતેજારી) ૧. [અ. નઝર (તેણે જોયું)] જી. આતુરતા; અધીરાઈ.

ઇતેજારી કરવી = આતુરતા હોવી; આશા રાખવી.

૨. જી. ઇચ્છા; હોશ.

૩. જી. ચીવટ; લાગણી.

ઇંદ ૧. પું. (ડિંગળ) આઠ દિશ્પાલ.

૨. પું. (ડિંગળ) ઇંદ્ર.

૩. પું. (ડિંગળ) ઘડી.

૪. પું. (ડિંગળ) ચંદ્ર.

૫. અ. દરમિયાન.

૬. [અ.] અ. નજીક; આગળ.

૧. ઇંદ-લ-તહકીક = ચોક્કસ; ખરેખર.

૨. ઇંદ-લ-લાહ = ઇંદિર આગળ.

૭. અ. પ્રમાણે.

૧. ઇંદ-લ-ખાઝ = પ્રમાણસર.

૨. ઇંદ-લ-વકત = વખતસર.

૮. અ. વખતે.

ઇંદ-લ-વુસૂલ = આવા બનાવ વખતે.

ઇંદઅરિ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + અરિ (કુશ્મન)] પું. (ડિંગળ) દૈત્ય; અસુર; ઇંદ્રારિ.

ઇંદકીલ [પ્રા.] પું. દરવાજાનો એક ભાગ; ભોગળ. તેને લીધે દરવાજાના બે કમાડ બંધ રહી શકે છે.

ઇંદગોપ પું. (ડિંગળ) ચોમાસામાં થતું એક જાતનું જીવંત; ઇંદ્રગોપ; વીરવહુદી; ગોકળગાય.

ઇંદપૂત [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પુત્ર (દીકરો)] પું. (ડિંગળ) વાલી વાનર; સુગ્રીવનો મોટો ભાઈ.

ઇંદર [સં. ઇંદ્ર] પું. ઇંદ્ર દેવ; સ્વર્ગનો રાજા.

ઇંદરખ ન. એક જાતનું ઝાડ. પંચમહાલ તરફ તેવાં અસંખ્ય ઝાડ થાય છે. તેનું લાકડું ઘણું મજબૂત, સખ્ત અને કોલસા પાડવા માટે સાફ ગણાય છે.

ઇંદરજવ [સં. ઇંદ્રજવ] પું. કહુ નામના ઝાડનાં ચક્રાની જીભના જેવાં કડવાં અને તૈલી બિયાં; અંદરજવ; ઇંદ્રજવ.

ઇંદરજૈ [હિં.] પું. એક જાતનું કરિયાણું; ઇંદરજવ.

ઇંદરલવન [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + લવન (રહેઠાણ)] ન. ઇંદ્રને રહેવાનો મહેલ; ઇંદ્રનું નિવાસસ્થાન.

ઇંદરવરણી [ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વરણી (એક જાતનું ધાસ)] જી. એ નામની ઔષધમાં ઉપયોગી એક વનસ્પતિ.

ઇંદરવરણું ન. એક જાતનું ફળ.

ઇંદરવરણું ફળ અતિ ઓપતાં રે,

મુખમાં મેલે નહિ મીઠાશ હો લાલ.

દલપતરામ

ઇંદલીખ [અ.] જી. છુલછુલ પક્ષી.

ઇંદલોક [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + લોક (જગત)] પું. (ડિંગળ) સ્વર્ગ.

ઇંદવ ૧. પું. (ડિંગળ) એક અક્ષરમેળ છંદ; ઇંદ્રવિજય.

૨. પું. (ડિંગળ) એક સમવૃત્ત એટલે ચારે ચરણ સરખાં હોય એવો વર્ણમેળ છંદ;

મત્તગર્જે. તે વિકૃતિ છંદની એક જાત છે.

૩. પું. (ડિંગળ) દરેક ચરણમાં સાત ભગણ અને બે ગુરુ હોય અને બારમા અક્ષર ઉપર વિસામો આવે એવો ત્રેવીશ અક્ષરનો એક અક્ષરમેળ છંદ; માલતી.

ઇંદસસતર [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + સસર (હથિયાર)] ન. (ડિંગળ) વજ્ર; ઇંદ્રનું હથિયાર; ઇંદ્રાયુધ.

ઇંદઅર [સં. ઇંદિવર] ન. નીલ કમળ.

ઇંદા ૧. જી. (પ્રાકૃત) પૂર્વ દિશા.

૨. અ. નજીક; આગળ.

ઇંદારા [સં. અન્ધુ (કૂવો)] પું. (હિંદી) બાંધેલો કૂવો.

ઇંદારુન [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વારુણી (એક જાતનું ધાસ)] પું. એક ઔષધી; ઇંદ્રાયન. તેના વેલાનાં પાંદડાં તરખૂચનાં પાન જેવાં, કેરી જેવાં તેનાં પાંદડાં કડવાં ફળનો રંગ પીળો હોય છે. તે ફળ રચક છે.

ઇંદારો [હિં.] પું. પવન અને ધૂળનું ઘણું મોટું તોફાન.

ઇંદિ [સં.] જી. લક્ષ્મી દેવી.

ઇંદિયાવરકાય પું. (જૈન) પૃથ્વીકાયના એટલે સચિત્ત પૃથ્વીના જીવનું ગોત્ર. તેના સ્વામી ઇંદ્ર હોવાથી ઇંદિયાવરકાય નામ પડ્યું છે.

ઇંદિકા ૧. પું. દાખી દેવાપણું.

૨. (ઇંદિકા) [અ. દ્વિઅ (તેને પાછો કાઢ્યો)] પું. હરાવવું તે.

ઇંદિમાલ [અ.] પું. ધાની રૂઝ; રૂઝાવો.

ઇંદિય [સં. ઇંદ્રિય] જી. (પ્રાકૃત) આંખ, કાન, નાક, જીભ અને ચામડી એ પાંચ ઇંદ્રિય.

ઇંદિયા ૧. [અ. ઇંદ (નજીક)] પું. ઇરાદો; વિચાર.

૨. પું. મત; માન્યતા.

ઇંદિયાત ૧. [અ. ઇંદ (નજીક)] પું. વ. વ. કલ્પિત વાર્તા.

૨. પું. વ. વ. મતો; માન્યતાઓ.

ઇંદિરજાલ જી. ઇંદ્રજાલ; હાથ ચાલાકી.

ઇંદિરા ૧. [સં.] પું. (ડિંગળ) દરેક ચરણમાં નગણ, રગણ, રગણ, લધુ અને ગુરુ એમ અગિયાર અક્ષર હોય એવો એક છંદ; લલિત. તેમાં છઠ્ઠા અને પાંચમા અક્ષર ઉપર વિસામો આવે છે.

૨. જી. કમલા; લક્ષ્મી; શ્રી; ઐશ્વર્યની દેવી; પદ્મા; ચપલા; વિષ્ણુપત્ની; લોકમાતા; મા;



ક્ષીરોદતનયા; રમા; ભાર્ગવી; લોકજનની;  
ક્ષીરસાગરકન્યા; પદ્માલયા; હરિપ્રિયા.  
શ્રી પદ્મા પદ્માલયા કમલા ચપલા જેઠ,  
સિંધુસુતા મા ઇંદિરા વિષ્ણુવલ્લભા તેઢ.  
પિંગળલઘુકોષ

૩. સ્ત્રી. શોભા; કાંતિ.

ઇંદિરા એકાદશી [સં. ઇંદિરા (લક્ષ્મી) +  
એકાદશી (અગિયારશ)] સ્ત્રી. ભાદરવા વદ  
અગિયારશ. આ તિથિનું વ્રત નરકમાં પડેલ  
પિતૃને સારી દશા આપનારૂં મનાય છે. ભાદરવા  
વદ દશમને દિવસે સવારમાં નાહીને પિતૃ તૃપ્ત  
કરવા માટે શ્રાદ્ધ કરી એક વખત જમવું. રાત્રે  
ભોજ પથારી કરવી. એકાદશીને દિવસે ઉપવાસ  
રાખવો, શાલિગ્રામ શિલાની સામે યથાવિધિ  
શ્રાદ્ધ કરવું, પ્લાહણને દક્ષિણા આપવી, પિતૃઓએ  
બાકી રાખેલ અન્નને સૂંઘી ગાયને ખવડાવવું અને  
રાત્રે જાગરણ કરવું. બારશને દિવસે પ્લાહણ  
જમાડી કુટુંબીજનો સાથે મૌન રાખી જમવું.  
નારદ મુનિના કહેવા મુજબ ઉપર પ્રમાણે  
માહિમ્મતી નગરીના રાજા ઇંદ્રસેને વ્રત પાળી  
પિતૃની મુક્તિ મેળવી હતી.

ઇંદિરાજ ૧. [અ. દરજ (તે સાથે વીંટાણું)]  
પું. દાખલ કરવાપણું.

૨. પું. નાશ થવાપણું.

ઇંદિરાનંદ [સં. ઇંદિરા (લક્ષ્મી) + આનંદ  
(હર્ષ)] પું. લક્ષ્મીજના પતિ શ્રીકૃષ્ણ, કેમકે  
કૃષ્ણ ભગવાન લક્ષ્મીની દૃષ્ટિએ આનંદસ્વરૂપ છે.

ઇંદિરામંદિર ૧. [સં. ઇંદિરા (લક્ષ્મી) +  
મંદિર (ઘર)] પું. વિષ્ણુ, કેમકે તેમના પ્રેમનું  
નિવાસસ્થાન લક્ષ્મીમાં છે.

૨. ન. નીલોત્પલ.

૩. ન. રાજલક્ષ્મીનું ઘર.

ઇંદિરાલય ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવનો રાજા) +  
આલય (રહેઠાણ)] ન. ઇંદ્રનું રહેઠાણ.

૨. [સં. ઇંદિરા (લક્ષ્મી) + આલય  
(સ્થાન)] ન. કમળ.

૩. ન. નીલ કમળ.

ઇંદિરાવર ૧. [સં. ઇંદિરા (લક્ષ્મી) + વર  
(પતિ)] પું. વિષ્ણુ; નારાયણ.

૨. ન. શ્યામ કમળ.

ઇંદિરેશ [સં. ઇંદિરા (લક્ષ્મી) + ઇશ  
(પતિ)] પું. વિષ્ણુ.

ઇંદિવર ૧. [સં. ઇન્દિ (લક્ષ્મી દેવી) + વર  
(પતિ)] પું. વિષ્ણુ.

૨. ન. જૂરા રંગનું કમળ; નીલોત્પલ.

૩. ન. હરકોઈ કમળ.

ઇંદિવરાક્ષ પું. એ નામનો વિદ્યાધર.

ઇંદિવરી સ્ત્રી. એક જાતની વનસ્પતિ; શતાવરી.

ઇંદિંદિર ૧. [સં.] પું. ભમરો; જમર.

ખટપટ ઇંદિંદિર જમર દ્વિરેક રસચોર;

હે બાલા તું માલતી લાલ લાલચી ભોર.

પિંગળલઘુકોષ

૨. પું. મોટી માખી.

ઇંદી ૧. [સં.] સ્ત્રી. લક્ષ્મી દેવી.

૨. ન. આસામમાં થતું નરમ અને મજબૂત  
ફેવાંવાળું રેશમ.

ઇંદીઆ વિ. દશાશ્રીમાળા વાણિયાના એક  
વિભાગનું. દશાશ્રીમાળામાં ત્રણ જાત છે: (૧)  
હોરસ્થ, (૨) ચાણપહુવા અને (૩) ઇંદીઆ.

ઇંદીવર ૧. [સં. ઇન્દી (લક્ષ્મી) + વર  
(પતિ)] પું. વિષ્ણુ.

૨. ન. જૂરે કમળ; આસમાની કમળ.

૩. ન. હરકોઈ કમળ; ઇંદિવર.

ઇંદીવર નયની [સં. ઇંદીવર (કમળ) +  
નયની (આંખવાળી)] વિ. સ્ત્રી. કમળનેત્રી;  
સુંદર આંખવાળી.

ઇંદીવર શ્યામા [સં. ઇંદીવર (નીલું કમળ)  
+ શ્યામા (કાળી)] વિ. સ્ત્રી. નીલ કમળ  
જેવી શ્યામ.

ઇંદીવરા સ્ત્રી. એક જાતની વેલ; ઉત્તરનાં  
યુગ્મદલા; દીર્ઘવૃંતા; પુષ્પમંજરિકા. ઝાડને  
વીંટાળી આ વેલ હિંદના ગરમ પ્રદેશમાં થાય  
છે. તેનાં પાન હલ્દયના આકારનાં, અણીદાર,  
રુવાંડીવાળાં, ડીટિયાં પાસે ગોળ અને નીચેની  
બાજુ નરમ હોય છે.

ઇંદીવરિણી ૧. સ્ત્રી. ઇંદ્રવારણું; જેટલું સુંદર  
તેટલું જ કડવું એક જાતનું ફળ.

૨. [સં. ઇંદીવર (કમળ) + ઇની (વાળી)]  
સ્ત્રી. કમળના જૂમખાવાળો વેલો.

૩. સ્ત્રી. કમળનો ઢગલો.

ઇંદીવરી [સં.] સ્ત્રી. એ નામની એક વનસ્પતિ;  
શતમૂલી; શતાવરી. તેના જૂળ ઔષધિ તરીકે  
વપરાય છે.

ઇંદીવાર [સં.] પું. આસમાની કમળ.

ઇંદીશ સ્ત્રી. ભાદરવા વદ અગિયારશ.

ઇંદુ ૧. [સં.] પું. એકની સંખ્યા; એકની  
સંખ્યા જતાવનાર સંકેતવાળો શબ્દ.

૨. પું. એકની સંખ્યાવાળો કોઈ પદાર્થ.

૩. પું. કપૂર.

૪. પું. ચંદ્ર; ચંદ્રમા; ચાંદો; શશી; હિમાંશુ;  
કુમુદગાંધવ; વિધુ; સુધાંશુ; શુભાંશુ; ઔષધીશ;  
નિશાપતિ; અખજ; જૈવાતૂક; સોમ; ઔ;

મૃગાંક; કલાનિધિ; દિગ્જરાજ; શશધર; નક્ષત્રેશ;  
ક્ષપાકર.

૫. પું. (પિંગળ) ચોત્રીસ લઘુ અને  
ઓગણસાઠ ગુરુ મળી એકસોબાવન માત્રાવાળો  
એક વિષમજાતિ માત્રાગેળ છે. તે ૫૮૫૬  
છપ્પચનો એક ભેદ છે.

૬. પું. (જ્યોતિષ) મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર.

૭. પું. વરસાદનું દીપું.

૮. પું. સત્તાવીશમાંનો જ્યોતિષમો યોગ.

૯. પું. (પુરાણ) સૂર્યવંશી ઇક્ષ્વાકુ કુળના  
વિશ્વગ રાજાનો દીકરો. ચંદ્ર અને આદ્ર એવાં  
એનાં બીજાં નામ પણ હતાં.

૧૦. પું. (વેદ) સોમરસનું દીપું.

ઇંદુઆ [હિં.] પું. ઇંદોણી.

ઇંદુક [સં.] પું. એ નામનું એક વૃક્ષ;  
આસોતરો.

ઇંદુકમલ [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + કમલ (કમળનું  
ફૂલ)] ન. સફેદ કમળ.

ઇંદુકમળ [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + કમલ (કમળનું  
ફૂલ)] ન. ધોળું કમળ.

ઇંદુકર [સં. ઇન્દુ (ચંદ્રમા) + કર (કિરણ)]  
પું. ચંદ્રમાનું કિરણ.

ઇંદુકલા ૧. [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + કલા  
(સોજમો અંશ)] સ્ત્રી. ચંદ્રની કળા. સોજ  
દેવતા તેનું ભક્ષણ કરે છે એવી માન્યતા છે.

૨. સ્ત્રી. ચંદ્રમાનું કિરણ.

ઇંદુકલિકા ૧. [સં.] સ્ત્રી. કેતકી.

૨. સ્ત્રી. કેવડો.

૩. [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + કલિકા (કલા)]  
સ્ત્રી. ચંદ્રની કળા.

ઇંદુકશા [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + કક્ષા (માર્ગ)]  
સ્ત્રી. રાશિમંડળમાં રહેલ ચંદ્રની કક્ષા એટલે  
રસ્તો.

ઇંદુકળા ૧. સ્ત્રી. અમૃતા; ગુડૂચી; સોમલતા.

૨. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + કલા (ભાગ)]  
સ્ત્રી. ચંદ્રની કળા. જુઓ ઇંદુકલા.

૩. સ્ત્રી. ચંદ્રમાનું કિરણ.

ઇંદુકાંત [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + કાંત (પતિ)]  
પું. ચંદ્રમણિ; ચંદ્રકાંત; સોમકાંત; એક જાતનું  
રત્ન; જેના ઉપર ચંદ્રનાં કિરણ પડતાં તેમાંથી  
પાણી જમે એમ કહેવાતો મણિ.

ઇંદુકાંતા ૧. સ્ત્રી. કેતકી.

૨. સ્ત્રી. કેવડો.

૩. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્રમા) + કાંતા (સ્ત્રી)]  
સ્ત્રી. રાત; રાત્રિ, કારણકે રાત ચંદ્રની સ્ત્રી  
મનાય છે.

૪. છી. (ન્યોતિય) રોહિણી નક્ષત્ર; ચંદ્રની સ્ત્રી.  
૫. છી. હળદર.

ઇંદુકિરણ [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + કિરણ (તેજની રેખા)] ન. ચંદ્રમાના તેજની રેખા.

ઇંદુકીર્ણ [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + કિરણ (તેજની રેખા)] ન. ચાંદાના તેજની રેખા.

ઇંદુક્ષય ૧. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્રમા) + ક્ષય (ઘટાડો)] પું. અમાવાસ્યા; અમાસ; અંધારિયાનો છેલ્લો દિવસ.

૨. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + ક્ષય (ઘટાડો)] પું. ચંદ્રમાની કલામાં થતો ઘટાડો.

ઇંદુખંડા છી. કાકડાશિંગ.

ઇંદુગીર્ણી છી. દક્ષિણ હિંદમાં ગવાતી એ નામની એક રાગિણી.

ઇંદુચંદારવ પું. દક્ષિણ હિંદમાં ગવાતો એ નામનો એક રાગ.

ઇંદુજ [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + જ (જન્મેલ)] પું. (ન્યોતિય) ઇંદુપુત્ર; ચંદ્રનો દીકરો બુધ ગ્રહ.

ઇંદુજનક ૧. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + જનક (બાપ)] પું. અત્રિ ઋષિ. તે ચંદ્રમાના બાપ મનાય છે.

૨. પું. સાગર; સમુદ્ર. સમુદ્રમંથન વખતે સાગરમાંથી નીકળેલ ચૌદ રત્નમાં ચંદ્ર પણ એક હતો. તે સમુદ્રમાંથી નીકળેલ હઈ તેને ઇંદુજનક કહેવાય છે.

ઇંદુજા [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + જા (જન્મેલી)] છી. રેવા; નર્મદા નદી; સોમોદ્ભવા. તે ચંદ્રમાંથી નીકળતી હોવાનું મનાય છે.

ઇંદુદલ [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + દલ (પાંખડી)] પું. ચંદ્રકળા.

ઇંદુદ્વાદશી [સં. ઇન્દુ (વરસાદનું દીપું) + દ્વાદશી (બારશ)] છી. બાદરવા સુદિ બારશ; વરસાદના દેવ ઇંદ્રના ઉત્સવનો દિવસ.

ઇંદુધન્યાસી છી. દક્ષિણ હિંદમાં ગવાતી એ નામની એક રાગિણી.

ઇંદુધવળી છી. દક્ષિણમાં પ્રચલિત એ નામની એક રાગિણી.

ઇંદુપુત્ર [સં. ઇન્દુ (ચંદ્રમા) + પુત્ર (દીકરો)] પું. (ન્યોતિય) બુધ ગ્રહ. તે ચંદ્રનો દીકરો મનાય છે.

ઇંદુપુષ્પિકા [સં.] છી. જંગલી ઝાડ; વિષલાંગલા; કલિકારી.

ઇંદુપ્રકાશ [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + પ્રકાશ (તેજ)] પું. ચંદ્રમાનો પ્રકાશ; ચંદ્રની તેજ; ચંદ્રનું અજવાળું.

ઇંદુભ ૧. [સં. ઇન્દુ (મૃગશિર) + ભ (નક્ષત્ર)] ન. (ન્યોતિય) એ નામનું નક્ષત્ર; મૃગશિર.

૨. ન. (ન્યોતિય) કર્ક રાશિ.

ઇંદુભતી છી. એ નામની એક રાગિણી.

ઇંદુભા ૧. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + ભા (તેજ)] છી. ચંદ્રની કાંતિ.

૨. છી. ચંદ્રવિકાસી કમળ; પોયણી.

ઇંદુભૂત [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + ભૂત (રાખનાર)] પું. શિવ, કેમકે તે અલંકાર તરીકે ચંદ્રમા ધારણ કરે છે.

ઇંદુભોગી છી. એક રાગણીનું નામ.

ઇંદુમણિ ૧. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્રમા) + મણિ (રત્ન)] પું. ચંદ્રકાંત નામનું રત્ન; સોમકાંત.

૨. પું. મોતી; છીપમાંથી નીકળતી એક દરિયાઈ પેદાશ. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં એક જાતની છીપમાં વરસાદનાં દીપાં પડતાં મોતી પાકે એવી માન્યતા છે.

ઇંદુમતી ૧. છી. (પુરાણ) અનુરાગની સ્ત્રી અને વિદર્ભ દેશના ભોજરાગની બહેન. તેના વિવાહ માટે સ્વયંવર રચવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ઘણા દેશના રાજાઓ આવ્યા હતા. તે બધામાંથી ઇંદુમતી અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા રઘુના દીકરા અજને વરી હતી. પછી અજ અને ઇંદુમતી બન્ને અયોધ્યા આવ્યાં. રઘુ રાજાએ અજને રાજ્ય સોંપી અંભાશ્રમનો સ્વીકાર કર્યો. અજને ઇંદુમતીથી દશરથ નામે દીકરો થયો, જેને ત્યાં રાવણનો સંહાર કરનાર ભગવાન શ્રી રામચંદ્રનો જન્મ થયો. ઇંદુમતી અને અજ એક વખત પોતાના બગીચામાં વિહાર કરતાં હતાં. તેવામાં દેવઋષિ નારદ ગોકર્ણેશ્વર મહાદેવના મંદિરમાં ગાન કરવાને હાથમાં વીણા લઈને આકાશમાર્ગે જતા હતા. પવનના ઝપાટાને લીધે વીણાના આગળના ભાગ ઉપર રહેલી દિવ્ય પુષ્પોની માળા ત્યાંથી સરી પડી અને ઇંદુમતીની છાતી ઉપર બે સ્તનોની વચ્ચે પડી. એ માળા પડતાં જ તે જોઈને ઇંદુમતી મૂર્છા પામી અને તત્કાળ મરણ પામી. તે જોઈ અજ પણ મૂર્છિત થયો. બંનેનાં સગાંવહાલાં આર્તનાદ કરી પડ્યાં. મૂર્છા દૂર કરવાને ઉપચારો કરતાં અજ સ્વસ્થ થયો, પણ ઇંદુમતીની મૂર્છા ન વળી તે ન જ વળી. અજ રાજાએ પોતાની સ્ત્રીને ખોળામાં લીધી અને સ્વાભાવિક ધીરજને પણ છોડી દઈ વિદ્યુત્ત જાતી ગદગદ કંઠે વિલાપ કરવા લાગ્યો. અજનો વિલાપ જોઈને ઝાડ, લતા, પથ્થર વગેરે પણ વિલાપ કરવા લાગ્યાં. પછી અજનાં સગાંઓએ

તેના ખોળામાંથી ઇંદુમતીને લઈ લીધી અને અગુરુચંદનની ચિતામાં તેના શરીરને મૂક્યું. રાજા હોવા છતાં સ્ત્રીની પાછળ દેહ બેસી એવી લોકમાં નિંદા થશે એટલા માટે અજ પોતાને અગ્નિમાં હોમ્યો નહિ, નહિ કે પોતાને જીવવાની ઈચ્છા છે તે હેતુથી. દશ દિવસ પછી બધી ઉત્તરક્રિયા રાજાએ પૂરી કરાવી. રાજાનો શોક ઓછો ન થતાં ઇંદુમતીને સંભારી સંભારી વધતો જ ગયો. એ વાતની વસિષ્ઠને ખબર પડતાં પોતે યજ્ઞકાર્યમાં રોકાયેલ હોઈ નીકળી ન શકવાને લીધે પોતાના શિષ્યને રાજાને આશ્વાસન આપવા મોકલ્યો. શિષ્યે આવી અજ રાજાને કહ્યું:—‘ગુરુ વસિષ્ઠ કહેવારે છે કે હે પ્રતાપી રાજા, જૂના વખતમાં તૃણગિંદુ ઋષિનાં તપથી ભયભીત થયેલા ઇંદ્રે તેના તપમાં ભંગ કરવાને હરિણી નામની અપ્સરાને મોકલી હતી. પોતાના તપમાં વિઘ્ન થવાથી ગુસ્સે થયેલા ઋષિએ તેને શાપ આપ્યો કે, ‘તું બુલોકમાં મનુષ્યસ્ત્રી થા’. આ સાંભળી ઘણી નમ્રતાથી હરિણીએ વિનંતિ કરી કે હે ભગવન, હું તો પરાધીન છું, ઇંદ્રની આજ્ઞા પ્રમાણે મારે વર્તવું પડે જ. તો મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. ત્યારે ઋષિએ અનુગ્રહ કરી કહ્યું કે દિવ્ય પુષ્પનું તને દર્શન થશે ત્યાં સુધી તું માનવી રહીશ. એ જ અપ્સરા હરિણી કથકૌશિકના કુળમાં ઇંદુમતીરૂપે ઉત્પન્ન થઈ અને દિવ્યપુષ્પની માળા પોતાની છાતી ઉપર પોંદી જોઈને મરણ પામી. માટે તું એના મરણનો વિચાર કે શોક ન કર. ઉત્પત્તિવાળાને મરણ તો જરૂર છે જ. હવે તું પૃથ્વીનું પાલન કર, કેમકે રાજાઓ પૃથ્વીથી પત્નીયુક્ત છે.’

૨. છી. ચંદ્રવિજય રાગની સ્ત્રી.

૩. [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + મતી (વાળા)] છી. પૂનમ; પૂર્ણિમા.

૪. છી. (પુરાણ) સિંહલદ્વીપના ચંદ્રસેન રાજાની એ નામની દીકરી.

ઇંદુમંડલ ૧. [સં. ઇન્દુ (ચાંદો) + મંડલ (ટોળું)] ન. ચંદ્ર અને તેનાં નક્ષત્રો.

૨. [સં. ઇન્દુ (ચંદ્ર) + મંડળ (ફેણ)] ન. ચંદ્રબિંબ; ચંદ્રમંડળ.

ઇંદુમંડળ [સં. ઇન્દુ (ચંદ્રમા) + મંડલ (ટોળું)] ન. ચંદ્ર અને તેનાં નક્ષત્રો. જુઓ ઇંદુમંડલ.

ઇંદુમા પું. (પિંગળ) દરેક ચરણમાં બાર અક્ષર હોય અને પહેલું અને બીજું ચરણ વંશસ્થના માપનું અને ત્રીજું અને ચોથું ચરણ ઇંદ્રવંશના માપનું હોય એવો જગતી હંદનો એ નામનો એક ભેદ.



ઇંદ્ર

ઇંદુમુખી ૧. પું. (પિંગળ) તમણ, નમણ, ભગણ અને ગુરુ મળી દશ અક્ષરનો એક સમવૃત્ત વર્ણમેળ છંદ; ચંદ્રમુખી. તે પંક્તિછંદનો એક ભેદ છે.

ઇંદુમુખી તન ભોગ વડે. રણપિંગળ

૨. [સં. ઇંદુ (ચંદ્રમા) + મુખ (મોહું) + ઈ (વાળી)] વિ. છી. ચંદ્રના જેવા સુંદર મોઢાવાળી; ચંદ્રમુખી; શશિવદની.

ઇંદુમૌલિ [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + મૌલિ (મુગટ)] પું. મહાદેવ; શંકર; શંભુ; શિવ. તેના માથા ઉપર ચંદ્ર હોવાથી તે ઇંદુમૌલિ કહેવાય છે.

ઇંદુર [સં. ઇંદ્ર] પું. ઉદર; મૂષક; ચૂઓ.

ઇંદુરત્ન [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + રત્ન (મણિ)] ન. મોતી; મુક્તા.

ઇંદુરેખા ૧. [સં.] છી. ગળો; ઔપધિ તરીકે વપરાતો એક વેલો.

૨. [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + રેખા (લીટી)] છી. ચંદ્રની કળા.

૩. છી. સોમલતા.

ઇંદુલપ્તિસ્તરસાર (ઇંદુલપ્તિસ્તરસાર) [અ. ઇંદ (દરમિયાન) + અલ્પ (તે) + પ્તિસ્તરસાર (તપાસ)] અ. તપાસ દરમિયાન.

ઇંદુલજ્જરત (ઇંદુલજ્જરત) [અ. ઇંદ (વખતે) + અલ્પ (તે) + જ્જરત (જરિયાત)] અ. જર પડે સારે.

ઇંદુલતજ્જીઝ (ઇંદુલતજ્જીઝ) [અ. ઇંદ (દરમિયાન) + અલ્પ (તે) + તજ્જીઝ (તપાસ)] અ. તપાસ દરમિયાન.

ઇંદુલતલ્પ [અ. ઇંદ (પ્રમાણે) + અલ્પ (તે) + તલ્પ (માગણી)] અ. માગ્યા મુજબ.

ઇંદુલપડતાલ (ઇંદુલપડતાલ) [ઇંદ (પ્રમાણે) + અલ્પ (તે) + પડતાલ (તપાસ)] અ. તપાસ કર્યા પછી.

ઇંદુલમુલાકાત (ઇંદુલમુલાકાત) [અ. ઇંદ (વખતે) + અલ્પ (તે) + મુલાકાત (મેળાપ)] અ. મળવા વખતે.

ઇંદુલવસૂલ [અ. ઇંદ (વખતે) + અલ્પ (તે) + વસૂલ (મેળવું તે)] અ. મેળવ્યા પછી; પહોંચેથી.

ઇંદુલવુકૂ (ઇંદુલવુકૂ) [અ. ઇંદ (વખતે) + અલ્પ (તે) + વુકૂ (ખાવ)] અ. જ્યારે એમ બને સારે.

ઇંદુલસાખૂત [અ. ઇંદ (પ્રમાણે) + અલ્પ (તે) + સાખૂત (ખાતરી)] અ. ખાતરી થયેથી.

ઇંદુલેખા ૧. [સં.] છી. ગળો; ઔપધિ તરીકે વપરાતો એક વેલો.

૨. [સં. ઇંદુ (ચાંદો) + લેખા (લીટી)] છી. ખીજનો ચંદ્ર.

૩. છી. મધ્યકાલના હિંદની એ નામની એક વિદુષી સ્ત્રી.

૪. છી. સોમલતા.

ઇંદુલોક [સં. ઇંદુ (ચાંદો) + લોક (દુનિયા)] પું. ઉપરની દુનિયા.

ઇંદુલોહક [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + લોહ (ધાતુ) + ક (નકામો વપરાયેલ પ્રત્યય)] ન. રૂપું.

ઇંદુલૌહ [સં. ઇંદુ (ચાંદો) + લૌહ (ધાતુ)] ન. રૂપું.

ઇંદુવદના ૧. પું. (પિંગળ) દરેક ચરણમાં ભગણ, જગણ, સગણ, નગણ અને એ ગુરુ મળી ચૌદ અક્ષર હોય એવો શર્કરી છંદનો એ નામનો એક ભેદ; ચૌદ અક્ષરનો એક અક્ષરમેળ છંદ; ઇંદ્રવદના; વરસુંદરી.

ઇંદુવદના રચ ભજસન ગાથી. રણપિંગળ

૨. [સં. ઇંદુ (ચાંદો) + વદન (મોહું) + આ (વાળી)] વિ. છી. ચંદ્રમુખી; ચાંદા જેવા સુંદર મોઢાવાળી.

ઇંદુવધૂ ૧. છી. એક જાતનું જીવકું; ઇંદ્રવ.

૨. [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + વધૂ (વહ)] છી. ચંદ્રની સ્ત્રી.

ઇંદુવલ્લી [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + વલ્લી (વેલ)] છી. સોમવલ્લી; સોમલતા.

ઇંદુવંશા પું. (પિંગળ) દરેક ચરણમાં તમણ, તમણ, જગણ અને રગણ મળી બાર અક્ષરનો જગતી છંદનો એક ભેદ; વીશસિક્ષા. તેમાં પાંચમા અક્ષર ઉપર વિસામો આવે છે.

ઇંદુવાર ૧. પું. (જ્યોતિષ) વર્ષકુંડલીના ત્રીજા, છઠ્ઠા, નવમા અને બારમા ઘરમાં કૂર ગ્રહ હોવાનો અશુભ ગણાતો યોગ.

૨. [સં. ઇંદુ (ચાંદો) + વાર (દિવસ)] પું. સોમવાર.

ઇંદુવાસર [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + વાસર (દિવસ)] પું. સોમવાર; ચંદ્રવાર.

ઇંદુવ્રત [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + વ્રત (નિયમ)] ન. ચાંદ્રાયણ; ચંદ્રની કળાની વધધટ પ્રમાણે રોજ કોળિયો વધારતા ઘટાડતા જવાનું એક વ્રત. સુદિ પડવાએ ચાંદ્રાયણ કરનાર એક કોળિયો જમે, ખીજે બે કોળિયા અને પૂનમે પંદર કોળિયા. વદિ પડવેથી પાછો એ જ રીતે ઊતરવા માંડે અને અમાસે ઉપવાસ કરે. આ વ્રત ખીજ જુદી જુદી રીતે પણ કરવામાં આવે છે.

ઇંદુશર્મા પું. ચાણક્યનો એ નામનો મિત્ર.

ઇંદુશીતળ છી. એ નામની એક રાગિણી.

ઇંદુશેખર [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + શેખર (મુગટ)] પું. મહાદેવ; શંકર; શિવ; ઇંદુમૌલિ. તેની જટામાં ચંદ્ર હોવાથી તે ઇંદુશેખર કહેવાય છે.

ઇંદુસાર ૧. [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + સાર (તત્ત્વ)] પું. અમૃત.

ભયો વારિ તે અમૃત ઇંદુસારનો ર લોલ

વલ્લભ

૨. પું. ચંદ્રનું અગ્ન્યાણું; ચાંદની.

ઇંદુસારંગનાટ પું. રાગિણીનું એક નામ.

ઇંદુસુત ૧. પું. અર્જુન.

૨. [સં. ઇંદુ (ચંદ્ર) + સુત (દીકરો)]

પું. (જ્યોતિષ) ઇંદુપુત્ર; ધ્રુવ ગ્રહ.

૩. પું. ઇંદ્રનો દીકરો જયંત.

૪. પું. સાદકનું ઝાડ; અર્જુન વૃક્ષ.

૫. પું. સુગ્રીવનો મોટો ભાઈ; વાલિ.

ઇંદુર [સં.] પું. ઉદર; મૂષક; ચૂઓ.

ઇંદો વિ. પું. હિંડતો; ચાલતો.

માથલું મન ત્યાં ટલકું સહિઓ ઈંદા કૃષ્ણજી જેતી રે.

કાવ્યસંમદ

ઇંદોરો [સં. દુલ્ (જલકું)] પું. ખૂલો; હીંચકો.

છોનીડાની બેટી તો ફૂલ ભરી પેટી

પેટી ઇંદોરા ખાય બંધવા.

માધિવેદી

ઇંદ્ર ૧. પું. અતુરાધા નક્ષત્રનો સ્વામી.

૨. પું. આંખની કીકી.

૩. [સં. ઇંદુ (વરસાદનું દીપું)] પું. ઇન્દ્રમાં આવે તે રૂપ ધારણ કરી શકનાર, બદામી રંગના બે મોઢાવાળા સોનાના રથમાં મુસાફરી કરનાર, દેવના દુશ્મનોનો નાશ કરનાર, હવા અને વાતાવરણને નિયમમાં રાખનાર, ઉપાસકોનો પિતા અને મિત્ર, ગરીબનો બેલી, સોમરસનું પાન કરાવ્યાથી આશીર્વાદ, ગાય, ઘોડા, રથ, તંદુરસ્તી, શુદ્ધિ, ક્ષતેલ આપનાર, મહા પરાક્રમી, ગર્જના સહિત વરસાદરૂપે પૃથ્વી ઉપર આવનાર, ઉપાસકોને સોમરસ પીવાનું આમંત્રણ આપનાર, વજ્ર બાણ અને જળ ધારણ કરનાર, રતુંબડા સોનેરી રંગનો, ચાર હાથ અને હજાર આંખવાળો દેવતાનો રાજા; શક. વેદમાં ઉપરના વર્ણન ઉપરાંત તેને મા અને બાપ હોવાનું અને પુરુષના મોઢામાંથી નીકળ્યાનું જણાવેલ છે. વેદ પછીની દંતકથામાં તે કસપ અને અદિતિનો દીકરો, ધન્ય વિષ્ણુ અને મહેશની ત્રિપુટી કરતાં ઊતરતી કોટીનો, દેવતાઓનો ઉપરી, દેવેન્દ્ર, સુરેન્દ્ર, સ્વર્ગલોકનો રાજા, હવા, વીજળી, ગર્જના અને વરસાદ ઉત્પન્ન

કરનાર, વારંવાર અમુરો સાથે લડનાર એમ વર્ણવાયેલ છે. તેણે વેદનો વિસ્તાર કર્યો હોવાથી વ્યાસ, ગૌતમની સ્ત્રી અહલ્યાનું શિયળ ભંગ કર્યું હતું તેથી અહલ્યાજનર, ગૌતમના શાપથી તેના શરીર ઉપર ૧૦૦૦ યોનિનાં ચિહ્ન થયાં હતાં તેથી સયોનિ, પણ પાછળથી આ ચિહ્નો આંખમાં બદલાઈ ગયાં તેથી તે નેત્રયોનિ અથવા સહસ્રાક્ષ પણ કહેવાય છે. જ્યંત તેનો દીકરો, માતલિ રથ હાંકનાર, કામદુધા ગાય, અમરાવતી રાજધાની, નંદનવન બગીચો, સાત સુંદવાળો ઔરાવત હાથી, આઠ માથાવાળો લીલા રંગનો ઉચ્ચૈશ્રવા ઘોડો, ઇંદ્રધનુષ નામનું કામડું, પરંજ તરવાર, સોમરસ પ્રિય ખોરાક અને મરુત લડાઈમાં તેનો મદદ કરનાર છે. એની દીકરીનું નામ દેવસેના, સ્ત્રીનું શયી કે ઇંદ્રાણી, મહેલનું વૈજયંત અને સભાનું નામ સુધર્મા છે. એની સભામાં ગાનારા ગંધર્વ અને નાચનારી અપ્સરા હોય. એનાં કપડાંના રંગ હમેશા બદલાયા કરે. તેની આંખો સ્થિર એટલે પલકારા વિનાની છે. આકાશ, વાયુ, વીજળી, ગર્જના, વરસાદ, જ્યેષ્ઠ નક્ષત્ર અને પૂર્વ દિશાનો તે અધિપતિ છે. યજ્ઞમાં દેવતાઓને અરધ ભાગ અને અરધ ભાગ એકલા ઇંદ્રનો હોવાથી દરેક દેવતાની સાથે મંત્રમાં ઇંદ્રનો પાઠ છે. ઋગ્વેદનાં ચોથા ભાગ કરતાં વધારે સૂક્તોમાં વરસાદના અને યુદ્ધના દેવ ઇંદ્રની સ્તુતિ કરેલી છે. ઇંદ્રના માનમાં શક્યજ્ઞેત્યાન નામનો મહોત્સવ જિજ્ઞવવામાં આવે છે. એણે દિતિની સાથે સંબોગ કરવાથી દિતિને ગર્ભ રહ્યો હતો. તે ગર્ભના ઇંદ્ર પોતાના વજ્રથી ૪૯ કટકા કર્યા હતા. તેમાંથી ૪૯ મરુત થયા. તેણે પુલોમની દીકરી ઉપર બળાત્કર કરી પુલોમના શાપના ભયથી તેને મારી નાખ્યો હતો. પોતાના ગોર વિશ્વરૂપને પણ એણે માર્યો હતો. વૃત્ર, ત્વષ્ટા, નમુચિ, સંવર, પણ, વલિ અને વિરોચન ઇંદ્રના શત્રુ છે. કોઈ અશ્વમેધ કરે કે ઇંદ્રાસન મેળવવા મોટું તપ કરે એટલે ઇંદ્ર અપ્સરાઓ મોકલી તેના તપમાં ભંગ પાડવા યત્ન કરે. સગર રાજા અશ્વમેધ કરતો હતો ત્યારે ઇંદ્ર તેનો ઘોડો ચોરી જઈ પાતાળમાં કપિલ મુનિ તપ કરતા હતા તેમની પાસે છૂપી રીતે ઘોડાને બાંધી આવ્યો હતો. રાવણના દીકરા મેઘનાદે તેને હરાવી કેદ કર્યો હતો તેથી રાવણનો દીકરો ઇંદ્રજિત કહેવાયો. બ્રહ્માના વચમાં પડવાથી ઇંદ્રજિતે તેને છોડી મૂક્યો. અર્જુનને પિતા તરીકે તેણે અશ્વય એટલે જેમાંથી બાણ ખૂટે નહિ એવો ભાયો આપ્યો હતો. વ્રજના ગોવાળિયા ઇંદ્રપૂજા કરતા. કૃષ્ણે તેઓને તેમ કરતા અટકાવ્યા, તેથી

ઇંદ્ર કૃષ્ણ અને ગોવાળ ઉપર બહુ જ ગુસ્સે થયો અને તેણે ધોધમાર વરસાદ વરસાવ્યો પણ કૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વત આડો રાખી વરસાદનું પાણી સાત દિવસ સુધી અટકાવ્યું. જ્યારે કૃષ્ણ પારિજાત વૃક્ષ લેવા સ્વર્ગમાં ગયા, ત્યારે ઇંદ્ર બહુ ગુસ્સે થયો. કૃષ્ણ સામે તે લડ્યો, પણ હારી ગયો. તેનાં બીજાં કેટલાંક નામ: મહેંદ્ર, મધવાન, ઋણુક્ષ, વાસવ, અર્હ, દત્તેય, બલભિદ્ર, વૃત્રહન, વજ્રપાણિ, મેઘવાહન, પાકશાસન, શતકૃત, દેવપતિ, સુરાધિપ, મરુવાન, સ્વર્ગપતિ, જિજ્ઞુ, પુરંદર, ઉલુક, ઉગ્રધન્યા, વિશ્વભુક્, વિપશ્ચિત, વિભુ, પ્રભુ, શિખિ, વૃદ્ધશ્રવા, યત્ર, રોચન, સત્યજિત, મુનાસીર, પુરુદ્ધત, શતમન્યુ, દિવસ્પતિ, વજ્રધર, ત્રિશિખ, મંત્રદ્રુમ, વિડોમ, લેખર્પણ, મુત્રામા, ગોત્રભિદ્ર, વજ્રી, મનોજવ, તેજસ્વી, બલિ, વૃષ, વાસ્તોષ્પતિ, સુરપતિ, બલારાતિ, અદ્ભુત, શંભુ, શયીપતિ, જમ્બલેદી, હરિહય, સ્વરાટ, નમુચિસદ્ધન, શુચિ, ઋતધામા, વૈષ્ણતિ, સંકન્દન, દુષ્યવન, તુરાપાટ, આખણ્ડલ, ત્રિદિવ, સુશાંતિ, મુકીર્તિ, કૌશિક, માતલિસુત, વિજ્ઞુ, યાકરિપુ, પૂતકૃત, વિશ્વંભર, હરિ, શતધૃતિ, પૂતનાપાડ, અહિદ્રિષ, દેવરાજ, પર્વતારિ, દેવાધિપ, નાકનાથ, પૂર્વદ્વિષ્ણ, પુલોમારિ, પ્રાચીનબલિ, તપસ્તક્ષ, રિપુપાક.

૧. ઇંદ્રની પરી = (૧) અપ્સરા. (૨) બહુ રૂપાળી સ્ત્રી.

૨. ઇંદ્રનો અખાડો = (૧) ઇંદ્રની સભા, જેમાં અપ્સરાઓ નાચે છે. (૨) ખૂબ નાચ રંગ થતો હોય તેવી સભા.

૪. પું. એ નામનો સૂર્યથી સરાસરી ૨૭૯૧૭૫૦૦૦૦ માર્ષલ દૂર આવેલો, આશરે ૩૩૦૦૦ માર્ષલના બ્યાસવાળો, યુરનસ કરતાં સહેજ મોટો એક ગ્રહ; 'નેપ્ચ્યુન'. ઈ. સ. ૧૮૪૬ના સેપ્ટેમ્બરની ૨૩મી તારીખે બર્લિનના એક ખગોળશાસ્ત્રીએ સૌથી પહેલાં તે ઓળખી કાઢ્યો હતો. સૂર્યની આસપાસ એક ફેરો ફરતાં તેને આપણાં આશરે ૧૬૪ વર્ષ લાગે છે. દૂરબીનથી જોતાં તે સહેજ લીલા રંગનો દેખાય. ધણો જ દૂર આવેલ હોઈ તેના ઉપરનાં બીજાં ચિહ્ન આપણે જોઈ શકતા નથી. તેની ધરી આસપાસ ફરતાં તેને કેટલો વખત લાગે તે હજી નક્કી કરી શકાયું નથી. છતાં એ ગણતરી અને નિરીક્ષણ ઉપરથી તે વખત ૭ કલાક અને ૫૦ થી ૫૫ મિનિટ જેટલો આશરે મનાય છે. આ ગ્રહને માત્ર એક ઉપગ્રહ છે.

૫. પું. ઐશ્વર્ય; મહત્તા; મોટાઈ.

૬. પું. ઐદ્રક; ભાંગી જાય એવી લગાર સફેદ

જૂજ મળી આવતી એક ધાતુ; 'પ્રિરિડિઅમ'.  
૭. પું. કડાછાલ; ઇંદ્રજવના ઝાડની છાલ.  
૮. પું. ગાયત્રીના ચોવીસ માંહેનો એ નામનો એક દેવતા.

૯. પું. ગોસાંઈ; સંન્યાસીની એક જાત.

૧૦. પું. ચંદ્ર.

૧૧. પું. ( જૈન ) ચોસઠ દેવરાજ માંહેનો દરેક. દેવલોકનાં બધાં દેવદેવી જેને પોતાના ઉપરી તરીકે સ્વીકારે તે ઇન્દ્ર કહેવાય.

૧૨. પું. ચૌદની સંજ્ઞા, કેમકે ઇંદ્ર ચૌદ છે.

૧૩. પું. જીવ; આત્મા; પ્રાણ.

૧૪. પું. જેક માસમાં તપતો સૂર્ય.

૧૫. પું. ( જ્યોતિષ ) જ્યેષ્ઠ નક્ષત્ર.

૧૬. પું. જ્યોતિષ.

૧૭. પું. ( પિંગળ ) દરેક ચરણમાં જગણ, જગણ, યગણ અને ગુરુવાળો દશ અક્ષરનો એક વિષમ જાતિ માત્રામેળ છંદ; ઐત્રી.

જ જ યગથી રચ ઇંદ્ર. રણપિંગળ  
૧૮. પું. ( પિંગળ ) દરેક ચરણમાં બે નગણ અને ઓગણીસ રગણ મળી ત્રેસઠ અક્ષરનો એક અક્ષરમેળ છંદ.

૧૯. પું. દૈત્ય; અમુર.

૨૦. પું. નવ ખંડમાંના એકનું નામ.

૨૧. પું. પરમેશ્વર; ઈશ્વર.

જે અખિલ ઐશ્વર્યયુક્ત છે, એથી તે પરમાત્માનું નામ ઇંદ્ર છે. સત્યાર્થપ્રકાશ

૨૨. પું. પાણિનિ પહેલાંનો એ નામનો વ્યાકરણ લખનાર મૂળ આચાર્ય.

૨૩. પું. બાર માંહેનો પહેલો આદિત્ય; ચાણુ વૈવસ્વત મન્વંતરમાં પૂર્વ દિશાનો દિક્ષાળ. શ્રાવણ માસમાં સૂર્યમંડળ ઉપર એનો અધિકાર હોય છે.

૨૪. પું. માલિક; સ્વામી; ધણી.

૨૫. પું. ( જ્યોતિષ ) યુરનસ નામનો ગ્રહ.

૨૬. પું. યોગના છવીશ માંહેનો એ નામનો એક પ્રકાર.

૨૭. પું. રાજા.

૨૮. પું. રાત્રિ.

૨૯. પું. વીજળી.

૩૦. પું. શિક્ષપવિદ્યા બાળુનાર અદાર મુખ્ય પુરુષો માંહેના એકનું નામ.

૩૧. પું. શુક્લ યજુર્વેદનો એ નામનો એક ઋષિ.

૩૨. ન. સ્થાવર ઝેરનો એક પ્રકાર.

૩૩. વિ. ઐશ્વર્યવાળું; મહાન; મોટી શક્તિવાળું.

૩૪. વિ. શ્રેષ્ઠ; સૌથી સારું.

ઇંદ્રક ૧. [ સં. ] ન. ઇંદ્રનું મોટું.

૨. ન. એક જાતની ઔષધિ.

૩. ન. સભાગૃહ; કચેરી.



ઇંદ્રકલ્પક પું. એક જાતનો રથ.

ઇંદ્રકર્મ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + કર્મ (કામ) ] પું. ઇંદ્રના જેવાં પરાક્રમ કરનારા વિષ્ણુ.

ઇંદ્રકર્મી [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + કર્મ (કામ) ] પું. વિષ્ણુ. ઇંદ્રદેવમાં ઇંદ્રપણે રહેનારા અને માયાની ઇંદ્રજય કરનારા પણ તે જ છે, કેમકે ઇંદ્રની જેમ ભગવાનનાં કર્મ મહાન છે.

ઇંદ્રકામુક [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + કામુક (વિષયી) ] પું. કૂતરો, કેમકે ઇંદ્રની જેમ તે બહુ વિષયી છે.

ઇંદ્રકાલ [ સં. ] પું. મંદરાચળ પર્વત.

ઇંદ્રકીલ ૧. પું. ખડક; પથ્થર.

૨. પું. ચોવીસ આંગળની લંબાઈનો લોહનો ખીલો.

૩. પું. ભરતખંડનો એ નામનો પર્વત; મંદરાચળ. હાં અર્જુને શંકરને પ્રસન્ન કરવા તપ કર્યું હતું. અર્જુન ઇંદ્ર પાસે અસ્ત્રશસ્ત્ર મેળવવા ગયો હતો. તેને દર્શન આપ્યું, પણ પહેલાં શિવનું આરાધન કરવાનું કહેતાં અર્જુને તપ આદ્યું. ચાર મહિના પછી શિવ કિરાત એટલે બીલનો વેશ ધરી પ્રગટ થયા. અર્જુને કિરાતવેશધારી શંકરને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા. શિવે કિરાત વેશ તજી દિવ્યરૂપે અર્જુનને દર્શન આપી પાશુપતાસ્ત્ર આપ્યું. હાં બધા લોકપાલોએ પણ પ્રગટ થઈ પોતપોતાનાં અસ્ત્ર આપ્યાં. પછી ઇંદ્રે મોકલેલા રથમાં બેસી અર્જુન ઇંદ્રપુરીમાં ગયો. હાં પાંચ વર્ષ રહ્યો અને બધા દાનવોને હરાવી ઇંદ્ર પાસેથી અસ્ત્રો લઈને પાછો ફર્યો.

ગોવર્ધન, રૈવતક, કકુભ, નીલપર્વત, ગોકામુખ, ઇંદ્રકીલ અને કામગિરિ વગેરે અસંખ્યાત ભરતખંડના પર્વત છે. ભગવતી ભાગવત

૪. પું. ભોગળ; ભૂંગળ; નગરના દરવાજાનો એક ભાગ. તેને લીધે દરવાજાના બે કમાડ બંધ રહી શકે છે.

૫. ન. ઇંદ્રની ધ્વજા.

૬. ન. (પુરાણ) ભરતખંડનું એ નામનું એક તીર્થ.

ઇંદ્રકુંજર [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + કુંજર (હાથી) ] પું. ઇંદ્રના હાથીનું નામ; ઐરાવત.

ઇંદ્રકૂટ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + કૂટ (શિખર) ] પું. એ નામનો એક પર્વત.

ઇંદ્રકૃષ્ણ ૧. [ સં. ઇંદ્ર (વરસાદનો દેવ) + કૃષ્ણ (એરહ) ] ન. વરસાદના પાણીથી ભીની નીકળતું એક જાતનું અનાજ.

૨. વિ. ધણા પ્રમાણમાં ભીજતું.

ઇંદ્રકેતુ [ સં. ઇંદ્ર (સુરપતિ) + કેતુ (ધ્વજ) ] પું. દેવોના રાજા ઇંદ્રનો વાવટો.

ઇંદ્રકોશ ૧. [ સં. ] પું. આંટ; બેસણી.

૨. પું. ઊંચી બેઠક; માંચડો.

૩. પું. કોચ; વિરામાસન.

૪. પું. ત્રણ બાણાવળી બેસી શકે તેવી કિલ્લા ઉપરની બેઠક. તેની સામેના કાણાવાળા ભાગમાંથી બાણ છોડી શકાય છે.

૫. પું. નાગદંત; ભીંતમાં મારેલો ખીલો.

ઇંદ્રકોષ [ સં. ] પું. આંટ. જુઓ ઇંદ્રકોશ.

ઇંદ્રકોષક [ સં. ] પું. આંટ. જુઓ ઇંદ્રકોશ.

ઇંદ્રકૌશિક ૧. પું. (પુરાણ) એ નામના એક ધ્વજાધિ.

૨. ન. એ નામનું ગોત્ર.

ઇંદ્રખીલ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + કીલ (ચાંબલો) ] પું. હાથીના સીધા ધસારાથી શહેરના દરવાજાને બચાવવા આડે રખાતો મજબૂત ચાંબલો.

ઇંદ્રગજ [ સં. ઇંદ્ર (સ્વર્ગનો રાજા) + ગજ (હાથી) ] પું. ઇંદ્રનો હાથી; ઐરાવત.

ઇંદ્રગર્ભા ન. સ્વર્ગ. તેની અંદર ઇંદ્ર રહેતા હઈ તેને ઇંદ્રગર્ભા કહે છે.

ઇંદ્રગિરિ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ગિરિ (પર્વત) ] પું. મૈસુર રાજ્યમાં આવેલ મહેંદ્ર પર્વત.

ઇંદ્રગુપ્તા [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ગુપ્ત (છાનું) ] ન. ઇંદ્રનું હથિયાર; સાંગ; વજ્ર.

ઇંદ્રગુરુ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ગુરુ (શિક્ષક) ] પું. બૃહસ્પતિ.

ઇંદ્રગોપ ૧. [ સં. ] પું. અણસિયું.

૨. પું. ઉત્તર દ્રુવ સિવાય દુનિયાના બધા ભાગમાં બહુ નજરે પડતું, શ્વાસમાં હવા લેતું અને લીલોતરી ખાઈ જીવતું શીંગડાવાળું એક જીવકું; ગોકળગાય. તેને પરમેશ્વરની ગાય પણ કહે છે.

ઇંદ્રગોપ સરખું રક્તઅંબર ક્વણિત નૃપુર પાય. માલણુ

૩. પું. પ્રાકૃત હંદનો એક પ્રકાર.

૪. પું. મખમલ.

ઇંદ્રઘોષ [ સં. ] પું. ઇંદ્ર દેવોનો રાજા.

ઇંદ્રથ ન. વિશ્વામિત્રે રામને આપેલ દિવ્ય અમોઘ અસ્ત્ર મોહિતું એક.

ઇંદ્રચક્ર ન. એક જાતનું ભયંકર અસ્ત્ર.

ઇંદ્રચંદન [ સં. ] ન. ધોળું ચંદન; હરિચંદન.

ઇંદ્રચાપ ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ચાપ (ધનુષ) ] ન. ઇંદ્રનું ધનુષ્ય.

૨. ન. મેધધનુષ્ય; મચ્છ; વરસાદનાં ટીપાંમાં સૂર્યનાં કિરણનાં વક્રીભવન અને પ્રતિબિંબથી સૂર્યથી સામે આવેલા ગોળાર્ધમાં જનતું અને સમકેન્દ્રી પટાઓમાં રંગપટના કેટલાક રંગો બતાવતું ધનુષ્ય કે કમાન; વાતાવરણમાંથી પડતા પાણીનાં બિંદુમાં તેજનાં વક્રીભવન, પરાવર્તન, અને વિકિરણથી થતા રંગપટમાં અનુક્રમે રંગ બતાવનાર તેજની કમાન. સામાન્ય રીતે વરસાદ વરસી રહ્યા પછી સૂર્યથી સામી દિશામાં આકાશમાં તે દેખાય છે. ધોધમાંથી થતા પાણીનાં કણમાં પણ તે દેખાય છે. આને સાધારણ લોક 'મચ્છ તણાવો' એમ કહે છે.

ઇંદ્રચિર્ચિટ્ટી જી. એ નામની એક વેલ; ઇંદ્રવારુણી; ઇંદીવશ.

ઇંદ્રચંદ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + હંદ (આકર્ષક) ] જી. એક હજાર ને આઠ સેરવાળી મોતીની માળા.

ઇંદ્રચંદ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + હંદ (સુંદર) ] જી. એક જાતની મોતીની માળા. તેમાં એક હજાર ને આઠ સેર હોય છે.

ઇંદ્રજનન ૧. ન. આત્મા અને દેહનો સંબંધ; શરીર અને મનનો સંબંધ.

૨. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + જન (જન્મવું) + અન (પણું) ] ન. ઇંદ્રનો જન્મ.

ઇંદ્રજનનીય [ સં. ઇંદ્ર (જીવ) + જન (ઉત્પત્તિ થવું) + અનીય (જેવું) ] ન. આત્મા ને દેહ સાથેના સંબંધ વિષે કરેલો ગ્રંથ.

ઇંદ્રજય ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + જિ (જીતવું) ] પું. ઇંદ્ર ઉપર મેળવેલી જીત.

૨. પું. ઇંદ્રે મેળવેલ જીત.

ઇંદ્રજય ૧. [ સં. ઇંદ્રજય ] પું; ન. કુકુનાં બીજ; ઇંદ્રજય; કલિંગ; ભદ્રજય; દૂધલો; અંદરજય. સીલોન, મોરિશિયસ અને મલબાર કિનારા ઉપર ભીજતા તેના આશરે જ્યેષ્ઠ કુટ બીયા છોડને બદામનાં પાન જેવાં પાન, સફેદ ફૂલ, અથાણામાં વપરાતી ઝીણી અને લાંબી શીંગ, અને શીંગમાં નાનાં, લાંબા ખાડાવાળાં, જવના આકારનાં, કડવાં, ચકલાંની જીભ જેવાં બી હોય છે. તેના ઝાડને કડો, કુટજ અથવા કાકરડો અને શીંગને કાકાળી કહેવાય. અંદરજય ઝાડો, તાવ, હરસ, પેટનો દુખાવો, રતવા, કોઠ વગેરે રોગમાં વપરાય. ઇંદ્રજયની બે જુદી જુદી જાત: કાળો કડો અને દૂધલો. કાળા કડાની શીંગમાંથી નીકળતો ખરો

ઈદ્રજીવ કહેવાય. દૂધલાની શીંગમાંથી જે નીકળે તેમાં આગલા ઈદ્રજીવની જેવા ગુણ રહેલા નથી. દૂધલાનાં બી કળા કડાનાં બી જેવાં કડવાં થતાં નથી અને તેથી તેને મીઠો ઈદ્રજીવ પણ કહે છે. કળા કડાનું ઝાડ દૂધલા એટલે ધોળા કડાના કરતાં મોટું. તેનાં પાંદડાં દૂધલાના જેવાં જ કાંઈક કળા રંગનાં અને શીંગ ધોળા કડાના કરતાં બમણી લાંબી હોય. કળો કડો વધારે ગરમ હોઈ ધોળા જેટલો ગુણમાં નથી. ધોળું ઈદ્રજીવનું ઝાડ કડવું, તીખું, ગરમ, બૂખ લગાડનાર, પાચક, તૂડું અને લોહીવિકાર, કોહ, ઝાડા, પિત્તના હરસ, કફ, તરસ, કરમિયાં, તાવ, આમ અને બળતરા મટાડનાર અને કળું ઈદ્રજીવનું ઝાડ લોહીવિકાર, હરસ, ચામડીના રોગ અને પિત્ત મટાડનાર મનાય છે.

૨. ન. નરમ અને સરખે અંતરે રેષા હોય એવું સંધાડી કામ માટે અને પરચૂરણ સામાન બનાવવામાં વપરાતું એક જાતનું લાકડું.

ઈદ્રજીવ પું. (પુરાણ) રામના લરકરમાં અગિયાર કરોડ વાનરોનો એ નામનો એક સરદાર.

ઈદ્રજીવ ૧. જી. અર્જુને વાપરેલું એક હથિયાર.

૨. [સં. ઈદ્ર (દેવોનો રાજ) + જલ (ફાંસો)] જી. કાવતરું; કપટજાળ; છળકપટ.

૩. જી. ન હોય એવું દેખાય અને હોય તેવું ન દેખાય એવો ભ્રમ કરાવનારી મંત્રવિદ્યા; જાદુ; માયા; ધંતરમંતર; નજરબંધી; ખોતેર મહિની એ નામની એક કળા.

૪. જી. મોહક દેખાવ; ભ્રમ.

૫. જી. હાથચાલાકી.

ઈદ્રજીવમ [સં. ઈદ્રજીવ (જાદુ)] ન. વીરબાહુ મુનિએ બનાવેલું એ નામનું એક શસ્ત્ર. તેમાં જાદુના ખેલ, માયા કેમ પેદા કરવી, મંત્રથી નવી વસ્તુ કેમ પેદા કરવી વગેરે સમગ્રવવામાં આવ્યું છે.

ઈદ્રજીવિક ૧. [સં. ઈદ્રજીવ (જાદુ) + ઇક (વાળું)] પું. જાદુગર; મદારી; નજર બાંધનાર; માયા રચનાર.

૨. વિ. પ્રપંચી; કપટી.

૩. વિ. બનાવટી; બૂલબૂલામણીવાળું; ચમત્કારી.

૪. વિ. ભ્રમ કરાવનાર; માયિક; નજરબંધી કરી હોય એવું.

૫. વિ. મોહ બિખવે એવું.

ઈદ્રજીવી ૧. [સં. ઈદ્રજીવ (જાદુ) + ઇન (વાળું)] પું. જાદુગર; માયા રચનાર.

૨. વિ. છેતરે એવું; કપટી.

૩. વિ. બનાવટી.

૪. વિ. માયાવી; ભ્રમણા કરે એવું.

૫. વિ. મોહ પમાડે એવું.

ઈદ્રજીવ ૧. [સં. ઈદ્ર (દેવોનો રાજ) + જલ (જાદુ)] જી. અર્જુનનું વાપરેલું એક અસ્ત્ર.

૨. જી. છળકપટ.

૩. જી. જાદુ; નજરબંધી.

૪. જી. ભ્રમ; ખોટો દેખાવ.

૫. જી. હાથચાલાકી.

ઈદ્રજીવિકાર [સં. ઈદ્રજીવ (જાદુ) + વિકાર (ફેરફાર)] પું. જાદુનો માયાથી થયેલ દેખાવ.

લંધન, તારણ, આપ્તવન, રોહણ ઈદ્રજીવિકાર. કેશવ હર્ષદ

ઈદ્રજીવ ૧. [સં. ઈદ્ર (દેવોનો રાજ) + જિત (જીતનાર)] પું. ઈદ્રને જીતનાર પુરુષ.

૨. પું. (પુરાણ) એ નામનો એક રાક્ષસ; દુનુનો દીકરો; દિતિના વંશનો એક અસુર.

૩. પું. મંદોદરીને પેટે થયેલો રાવણનો દીકરો. જન્મતાં જ એણે મેઘના જેવી ગર્જના કરી હતી, તેથી તેનું નામ મેઘનાદ પડ્યું હતું. મોટો થયા પછી શુક્રાચાર્યની મદદથી એણે નિકુંભિલામાં અશ્વમેધ, અગ્નિષ્ટોમ, બ્રહ્મસુવર્ણક, રાજસૂય, ગોમેધ, વૈષ્ણવ અને માહેશ્વર એવા સાત યજ્ઞ કર્યા હતા. શિવની કૃપાથી એને દિવ્ય રથ, ધનુષ્યબાણ અને બીજાં શસ્ત્ર, તામસી માયા વગેરે મળ્યાં હતાં. એના મનમાં બીજા કેટલીક જાતના યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છા હતી, પણ રાવણ દેવનો દ્વેષી હોવાથી દેવને હવિર્ભાગ આપવો પડે માટે એણે મેઘનાદને યજ્ઞ કરવા નહોતા દીધા. રાવણ સ્વર્ગને જીતવા ગયો એ વખતે ધોર સંગ્રામમાં રાવણનો નાનો સુમાલી પંજો અને રાવણનો પરાજય થશે એમ લાગવા માંડ્યું, ત્યારે મેઘનાદ બહાદુરી બતાવી પોતાનાં શસ્ત્રાસ્ત્રથી ઈદ્રને હરાવી લંકા લઈ ગયો. એ દિવસથી મેઘનાદનું નામ ઈદ્રજીવ પડ્યું. દેવતાઓ બ્રહ્મદેવને શરણે ગયા તે ઉપરથી બ્રહ્મદેવે પોતે લંકામાં જઈ મેઘનાદને ઈદ્રને છોડી દેવા કહ્યું. મેઘનાદે કહ્યું કે અમરત્વ આપો તો છોડું. આથી બ્રહ્મદેવે કહ્યું કે બધા સાકાર પદાર્થ નાશવંત છે. તે ઉપરથી એણે માગ્યું કે હું અગ્નિમાં હોમ કરું તેમાંથી ઘોડા સહિત દિવ્ય રથ નીકળે અને એ રથ ઉપર હોઉં ત્યાંસુધી હું વિજયી અને અમર થાઉં એવો વર આપો. બ્રહ્મદેવે તથાસ્તુ કહીને ઈદ્રને છોડાવ્યો. અશોકવાટિકામાં જઈને હનુમાને જ્યારે રાક્ષસોને અને રાવણના નાના દીકરા અશ્વને માર્યા ત્યારે મેઘનાદે હનુમાનને બ્રહ્માસ્ત્રથી બાંધી રાવણની સલામાં આપવો હતો. રામ

રાવણના યુદ્ધ વખતે પહેલે જ દિવસે ધણું પરાક્રમ બતાવી રામ લક્ષ્મણને નાગપાશથી બાંધી, બધા વાનરોને બાણના વરસાદથી મૂર્છિત કરી, પોતે પાછો લંકામાં ગયો હતો. યુદ્ધમાં દેવાંતક, નરાંતક વગેરે રાવણના દીકરા તેમ જ કુંભકર્ણ, મહાપાર્શ્વ અને મહોદર મરાયા પછી ફરીથી મેઘનાદ યુદ્ધે ચડ્યો હતો. એણે ધણા વાનરોનો નાશ કરી, નીલ, સુગ્રીવ, અંગદ, કેસરીને મૂર્છા પમાડી સુવાળા હતા. રામ લક્ષ્મણને મૂર્છિત કરી આનંદ પામતો રાવણ પાસે લંકામાં ગયો હતો. ત્યારપછી માયાવી સીતા ઉપજાવી રામના દેખતાં તેનો વધ કરવાથી બધા શોકાતુર થઈ ગયા. વિભીષણે વાનરોને શાંત કરી સમગ્રણ પાડી કે એ ખરી સીતાનો વધ નહોતો. તેટલામાં મેઘનાદ નિકુંભિલામાં ગયો અને બ્રહ્માએ આપેલા વરદાન પ્રમાણે દિવ્ય રથ મેળવવા હવન કરવાનું શરૂ કર્યું. હવનમાં લંગ ન થાય તે માટે ડેર ડેર રાક્ષસોની ચોકી મૂકી. વિભીષણને આ વાતની ખબર પડતાં રામની આજ્ઞા લઈ મોટી વાનરસેના સહિત લક્ષ્મણને ત્યાં મોકલ્યો. પાછળથી પોતે પણ ગયો. હનુમાન વગેરે મુખ્ય વાનરોને એણે ચેતાવ્યા કે આ યજ્ઞ પૂરો થશે તો મેઘનાદ જીતાશે નહિ. તેથી તેઓએ આસપાસના રાક્ષસોને મારી યજ્ઞનો લંગ કર્યો. વાનરોએ મેઘનાદના શરીર ઉપર અનેક રીતે ધા કર્યા અને પથરા વરસાવી યજ્ઞના અગ્નિને ઓલવી નાખ્યો. ત્યારે નિરુપાય થઈ મેઘનાદ ક્રોધ કરીને ઝડપ્યો. એણે વાનરોને મારવા માંડ્યા. એટલામાં લક્ષ્મણે આગળ આવી મેઘનાદ સાથે યુદ્ધ આરંભ્યું. ત્રણ દિવસ અને રાત યુદ્ધ ચાલ્યા છતાં પણ મેઘનાદ મરતો ન હોવાથી લક્ષ્મણે કહ્યું કે જો રામ ધર્માત્મા અને સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા હોય તો મેઘનાદ આ બાણથી મરણ પામો. આમ કહેતાંની સાથે બાણ છોડતાં જ મુગટ અને કુંડળ સહિત મેઘનાદનું માથું છડું થઈ જમીન ઉપર પડ્યું. આથી મહર્ષિઓને અને દેવોને ધણો આનંદ થયો અને એમણે લક્ષ્મણ ઉપર ફૂલ વરસાવ્યાં.

ઈદ્રજીવ પું. (પુરાણ) રાવણના પશ્વનો એક રાક્ષસ.

ઈદ્રજીવ જી. સાપનું ઝેર ઉતારવામાં વપરાતી એક વનસ્પતિ. તેના ફળનો જાળી જેવો ગર પાણીમાં પલાળી કપડેથી ગાળી તે પાણી દર્દિની પાવાથી સાપના ઝેર ઉપર સારો ફાયદો થાય છે.

ઈદ્રજીવ ૧. ન. ઈદ્રજીવનું ઝાડ; કુટળ; કડો.



ઇંદ્રધનુ

૨. ન. અપોરિયું; અપોરે ખીલતું એક ફૂલ.
- ઇંદ્રતા ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + તા (પણું)] સ્ત્રી. ઇંદ્રપણું.
૨. [સં. ઇંદ્ર (રાજ) + તા (પણું)] સ્ત્રી. રાજસ્તા; રાજ હોવાપણું.
- ઇંદ્રતાપન ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + તાપન (પીડા કરનાર)] પું. ઇંદ્રજિત; રાવણનો દીકરો મેઘનાદ. તેણે ઇંદ્રને જીત્યો હતો તેથી તે ઇંદ્રતાપન કહેવાય છે.
૨. [સં. ઇંદ્ર (વસ્ત્ર) + તાપન (તપવાપણું)] પું. ગર્જના; મેઘગર્જના.
૩. પું. (પુરાણ) વરુણલોકમાંનો એ નામનો એક રાક્ષસ.
- ઇંદ્રતાલ પું. (સંગીત) એ નામનો એક તાલ.
- ઇંદ્રતીર્થ [સં.] ન. મહાભારતમાં જણાવેલ એ નામનું એક તીર્થ.
- ઇંદ્રતૂલ ૧. [સં. ઇંદ્ર (વાયુનો દેવ) + તૂલ (૩)] ન. અષ્ટાશમાં પવને ઉડાડેલ રૂનો તાંતણો.
૨. ન. સૂતરનો કચરો.
- ઇંદ્રતૂલક [સં. ઇંદ્ર (વાયુનો દેવ) + તૂલક (૩)] ન. આષ્ટાશમાં પવનથી ઉડેલ રૂનો તાર. જુઓ ઇંદ્રતૂલ.
- ઇંદ્રતોયા સ્ત્રી. ગંધમાદન પર્વતની પાસે આવેલી એ નામની નદી.
- ઇંદ્રત્વ ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + ત્વ (પણું)] ન. ઇંદ્રપણું.
૨. [સં. ઇંદ્ર (રાજ) + ત્વ (પણું)] ન. રાજ હોવાપણું; ઇંદ્રતા.
- ઇંદ્રદમન ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + દમ (તાણે કરવું) + અન (પણું)] પું. ઇંદ્રજિત; મેઘનાદ. તેણે ઇંદ્રને જીત્યો હોવાથી તે ઇંદ્રદમન કહેવાય છે.
૨. પું. ઇંદ્રનો ગર્વ ઉતારવો તે.
૩. પું. પુરીમાં આવેલું જગન્નાથજીનું પ્રખ્યાત મંદિર બંધાવનાર દેવીભક્ત એક અસલના વખતનો રાજા.
૪. પું. પૂર આવતાં નદીના પાણીનું કોઈ કુંડ, તળાવ અથવા તો અમુક વડ કે પીપળના ઝાડ સુધી પહોંચતું તે. આ બનાવ એક પર્વ તરીકે મનાય છે.
૫. પું. બાણાસુરનો પુત્ર.
૬. પું. (પુરાણ) સોમવંશી એક રાજર્ષિ.
- ઇંદ્રદર્પણ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + દર્પ (ગર્વ) + હન (હણવું)] પું. વિષ્ણુ, કેમકે તેણે ઇંદ્રનું અભિમાન ઉતાર્યું હતું.

- ઇંદ્રદારુ [સં. ઇંદ્ર (મોટું) + દારુ (દેવદાસ્તું ઝાડ)] ન. દેવદાસ્તું ઝાડ; દેવદારુ. દેવદાસ્તું ઝાડ દેવોને બહુ વહાલું મનાતું હોવાથી તેને ઇંદ્રદારુ કહેવાય છે.
- ઇંદ્રદેશ [સં. ઇંદ્ર (એ નામનો એક પર્વત) + દેશ (મુલક)] પું. (પુરાણ) વિંદેહકુળના રાજાઓનો ઇંદ્ર પર્વત પાસેનો દેશ. એની મુખ્ય નગરીનું નામ સાંકાર્યા હતું. પૂર્વે ત્યાં સુધન્વા નામનો રાજા હતો. તેને જીતીને વિંદેહ રાજાએ તે દેશ લઈ લીધો હતો.
- ઇંદ્રધુમ્ન ૧. [સં.] પું. અસુરના અવતાર રાજાનું નામ.
૨. પું. એ નામનો એક અસુર.
૩. પું. એ નામનો એક રાજર્ષિ. તે સ્વર્ગમાંથી નીચે પંચો હતો. એ માર્કંડેય ઋષિના આશ્રમમાં ગયો ને એમને પૂછવા લાગ્યો કે તમે ચિરંજીવી છો એટલે મને ઓળખતા હશે. એમણે કહ્યું કે 'હું તો તમને ઓળખતો નથી, પણ હિમવાન પર્વત ઉપર રહેતું પ્રાવારકર્ણુ નામનું ધ્રુવડ વખતે ઓળખતું હશે, માટે એને પૂછો.' રાજાએ ઘોડાનું રૂપ લઈ માર્કંડેયને પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડી પ્રાવારકર્ણુ પાસે લઈ ગયો અને તેને એવોજ પ્રશ્ન પૂછ્યો. એણે કહ્યું કે, 'ઇંદ્રધુમ્ન નામના સરોવરને કાંઈ રહેતો નાડીજંઘ નામનો બગલો તને ઓળખતો હોય, તો પૂછી જો. હું તો તને ઓળખતો નથી.' આ સાંભળી રાજા એને પણ જોડે લઈ નાડીજંઘ પાસે ગયો. એને પણ એનો એ પ્રશ્ન પૂછતાં એણે કહ્યું કે, 'આ સરોવરમાં અકૂપાર નામનો મારાથી પણ વૃદ્ધ કાચ્યો રહે છે, તેને હું બોલાવું છું. તે તને ઓળખે છે કે નહિ તે કહેવાય નહિ.' એણે અકૂપારને હાક મારી, એટલે તે બહાર આવ્યો. રાજાએ એને એજ પ્રશ્ન પૂછતાં તે બોલ્યો કે, 'હા, હું તને ઓળખું છું.' પછી એણે બધાને કહ્યું કે, 'આ રાજાએ મોટા મોટા ધણા યજ્ઞ કર્યા હતા. એ યજ્ઞોની દક્ષિણા આપતી વખતે મૂકેલા પાણીનું જ આ સરોવર બન્યું છે. એવો આ રાજા પ્રુણવાન છે.' આવું કહેતાંજ સ્વર્ગમાંથી વિમાન આવતું જણાયું. એ જોઈને રાજાએ માર્કંડેય ઋષિ અને ધ્રુવડને પોતપોતાને સ્થળે પહોંચાડ્યા અને પોતે સ્વર્ગમાં ગયો.
૪. પું. એ નામનો ઓઢિયા પ્રાંતનો રાજા. એણે પોતાના વખતમાં નવો સન શરૂ કર્યો હતો.
૫. પું. (પુરાણ) એ નામનો પાંચ દેશનો અધિપતિ એક રાજા. સ્વાયંભૂ મન્વંતરમાં અગસ્ત્ય ઋષિએ તેને 'તું હાથણીને પેટે

- જન્મીશ' એવો શાપ આપ્યો હતો. આ શાપથી તે હાથણીને પેટે જન્મ્યો પણ એની મુક્તિ થોડા તામસ મન્વંતરમાં થયેલા હરિ નામના વિષ્ણુના અવતારે કરી હતી.
૬. પું. એ નામનો વિંદેહવંશી એક જનક; ઐંદ્રધુમ્ન નામના જનકનો પિતા.
૭. પું. (પુરાણ) દૈતવનમાં પાંડવોની પાસે રહેલ ઋષિનું નામ.
૮. પું. બાલ્લવેય ઋષિ.
૯. ન. એ નામનું એક સરોવર. પાંડુ અહીં વૈરાગ્ય અવસ્થા પસાર કરી શતશૃંગ પર્વત ઉપર ગયેલ હતા.
- ઇંદ્રધુમ્નસર [સં. ઇંદ્રધુમ્ન (એ નામનો રાજા) + સરસ (સરોવર)] ન. ઇંદ્રધુમ્ને કરેલું અને દક્ષિણા આપતી વખતે મૂકેલા પાણીથી થયેલું સરોવર. અકૂપાર નામનો કાચ્યો તેમાં રહેતો હતો.
- ઇંદ્રદુ ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + દુ (ઝાડ)] ન. અર્જુન વૃક્ષ; સાદડનું ઝાડ. ઇંદ્રધ્વજ આ ઝાડ ઉપર ચડાવવામાં આવે છે.
૨. ન. આસંદરો.
૩. ન. કુટજ વૃક્ષ; ઇંદ્રજવનું ઝાડ. તેનાં ફળનાં બી ઇંદ્રજવ કહેવાય છે.
૪. ન. દેવદારનું ઝાડ.
- ઇંદ્રદુમ્ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + દુમ (ઝાડ)] ન. અર્જુન વૃક્ષ. જુઓ ઇંદ્રદુ.
- ઇંદ્રદુમ્નિ પું. (પુરાણ) એ નામનો એક ઋષિ.
- ઇંદ્રદ્વાદશી [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + દ્વાદશી (બારસ)] સ્ત્રી. બાદરવા સુદ બારસ; ઇંદ્રના ઉત્સવનો દિવસ; ઇંદ્રના માનમાં પાળવામાં આવતો એક તહેવાર.
- ઇંદ્રદ્વીપ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + દ્વીપ (દાપ)] પું. જૂના કાળના હિંદુસ્તાનના નવ માંહેનો એ નામનો એક વિભાગ.
- ઇંદ્રધનુ ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજ) + ધનુષ (કામડું)] ન. ઇંદ્રનું ધનુષ્ય.
૨. ન. મેઘધનુષ્ય; ઇંદ્રયાપ; કાચળી; મચ્છ; વરસાદનાં ટીપાંમાં સૂર્યનાં કિરણનાં વક્રીભવન અને પ્રતિબિંબથી સૂર્યની સામે આવેલા ગોલાધર્મમાં બનતું અને સમકેન્દ્રી પટાઓમાં રંગપટના કેટલાક રંગો બતાવતું ધનુષ્ય કે કમાન; વાતાવરણમાંથી પડતા પાણીનાં બિંદુમાં તેજના વક્રીભવન, પરાવર્તન અને વિકિરણથી થતા રંગપટમાં અનુક્રમે રંગ બતાવનાર તેજની કમાન. સામાન્ય રીતે વરસાદ વરસી રહ્યા પછી સૂર્યથી સામી દિશામાં આકાશમાં તે દેખાય છે.

તેમાં ઇંદ્રધનુષ રૂંચળકતું સૂર્યે પુરેલું હતું,  
+ તેમાં ઇંદ્ર પડી હતી હૃદયના ઔદાર્ય ને સૌર્યની.  
કલાપી

૩. ન. શ્રીકૃષ્ણના મુકુટમાંનો મોરપિચ્છનો જથ્થો.

**ઇંદ્રધનુષ** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ધનુષ (કામકું) ] ન. મેઘધનુષ્ય. જુઓ ઇંદ્રધનુ. તેના સંબંધમાં એવી માન્યતા છે કે ઇંદ્રધનુષની સામે યુદ્ધ માટે પ્રયાણ કરનાર રાજાની હાર થાય. આ ધનુષ્ય ક્યાંય ખંડિત ન હોય, જલ્ને છેડા પૃથ્વીમાં હોય અને તે પ્રકાશમાન, ઘાટું ને ઘણા રંગવાળું હોય. તો વરસાદ ઘણો થાય. ઇશાન, અગ્નિ, નૈર્ઋત્ય અને વાયવ્ય ખૂણામાં દેખાય તો તે દિશાના રાજાનો નાશ થાય. વાદળો વિના ચોખ્ખા આકાશમાં દેખાય તો મરકી જેવા રોગ ફાટી નીકળે. દુકાળના વખતમાં તે પૂર્વ દિશામાં દેખાય તો વરસાદ થાય. પશ્ચિમ દિશામાં હોય તો ઘણો વરસાદ વરસે. પૂર્વ દિશાએ સાંજના વખતે દેખાય તો રાજાઓને પીડા કરે. દક્ષિણ, પશ્ચિમ કે ઉત્તર તરફ દેખાય તો સેનાપતિઓ, આગેવાન પુરુષ અને મુખ્ય પ્રધાનનો નાશ થાય. સાંજના વખતે ઇંદ્રધનુષ ધોળું દેખાય તો બ્રાહ્મણોનો, રાત્રી દેખાય તો ક્ષત્રિયોનો, પીળું દેખાય તો વૈશ્યોનો અને કાળું દેખાય તો શૂદ્રોનો નાશ કરે અને જે દિશામાં દેખાય તે દિશાના રાજાનો જલદી નાશ થાય એવો વહેમ મનાય છે.

**ઇંદ્રધનુષાકાર** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ધનુષ (કામકું) + આકાર (રૂપ) ] વિ. મેઘધનુષ્યના આકાર જેવું.

**ઇંદ્રધનુષ્ય** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ધનુષ (કામકું) ] ન. મેઘધનુષ્ય; વરસાદનાં ટીપાંમાં સૂર્યનાં કિરણોનાં વક્રીભવન અને પ્રતિબિંબથી સૂર્યની સામે આવેલા ગોલાધર્મમાં જનતું અને સમકેન્દ્રી પટાઓમાં રંગપટના કેટલાક રંગો બતાવતું ધનુષ્ય કે કમાન; વાતાવરણમાંથી પડતા પાણીનાં બિંદુમાં તેજનાં વક્રીભવન, પરાવર્તન અને વિકિરણથી થતા રંગપટમાં અનુક્રમે રંગ બતાવનાર તેજની કમાન. સામાન્ય રીતે વરસાદ વરસી રહ્યા પછી સૂર્યથી સામી દિશામાં આકાશમાં તે દેખાય છે.

**ઇંદ્રધેનુ** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ધેનુ (ગાય) ] જી. કામદુધા ગાય.

**ઇંદ્રધેનુસ્તુતિપ્રાસંગોવિદેદ્રાભિધાનવાન** પું. પુરુષોત્તમ ભગવાનનું એક નામ.

**ઇંદ્રધ્વજ** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ધ્વજ (ધ્વજ) ] પું. ઇંદ્રની મોટી ધ્વજ.

૨. પું. ઇંદ્રને પ્રસન્ન કરવા ભાદરવા સુદિ ખારસને દિવસે રાજાઓ તરફથી ઇંદ્રને ચડાવવામાં આવતી ધ્વજ. પોતાના રાજ્યમાં વરસાદ થાય અને અનાજ વગેરે પાકે, તે માટે રાજાઓ આ દિવસે ઇંદ્રનું પૂજન કરી તેને ધ્વજ ચડાવે છે.

**ઇંદ્રનક્ષત્ર** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + નક્ષત્ર (તારાનો જથ્થો) ] ન. (જ્યોતિષ) પૂર્વા ફાલ્ગુની કે ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્ર.

**ઇંદ્રનીલ** ૧. પું. (સંગીત) અઘ્રાવન વર્ણાલંકાર માંહેના ચુંમાણીસમાનું નામ.

૨. પું. ચોસડ માંહેની એક કળા.

૩. પું. જૈન મત પ્રમાણે મંદિરના પચીસ માંહેનો એક પ્રકાર.

૪. પું. નીલમણિ; નીલમ; આસમાની રંગનું રત્ન.

૫. પું. નીલ રત્નમાં ઇંદ્રના ધનુષ્યના રંગનું રત્ન. એ મળતું કંઈક હોવાથી મોટી કીમતનું હોય છે. અન્નક, શર્કરા, ત્રાસ, ભેદ, ચિત્રક, મુર્દા, અરમગર્ભ અને વધારે પડતો દળ ઇંદ્રનીલના દોષ કહેવાય છે.

**ઇંદ્રનીલ** મણિ અવનિનિ હુતિ, પદ્મખ દિસિ શ્યામ. બાલણુ

૬. પું. (સંગીત) બાર માંહેનો એક અલંકાર.

૭. વિ. આસમાની રંગનું.

**ઇંદ્રનીલક** [ સં. ] પું. મરકત મણિ; નીલમ.

**ઇંદ્રનીલકિરણ** [ સં. ઇંદ્રનીલ (આસમાની રંગનું) + કિરણ ] ન. 'ક્ષ' કિરણ; વજ્ર કિરણ; 'એકસ્-રે'.

**ઇંદ્રનીલપ્રાસાદ** [ સં. ઇંદ્રનીલ (નીલમ) + પ્રાસાદ (મહેલ) ] પું. દેવગની એક જાત.

**ઇંદ્રનીલમણિ** [ સં. ઇંદ્રનીલ (આસમાની રંગનું) + મણિ (રત્ન) ] પું. નીલમ; શાંતિ; એક જાતનું ઘેરા વાદળી રંગનું રત્ન.

**ઇંદ્રનેત્ર** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + નેત્ર (આંખ) ] ન. ઇંદ્રની આંખ.

૨. વિ. ઇંદ્રની આંખ જેવું.

૩. વિ. હજાર. ઇંદ્રને હજાર આંખ હોવાનું મનાતું હોવાથી આ શબ્દનો સાંકેતિક અર્થ એક હજાર થાય છે.

**ઇંદ્રપત્ની** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પત્ની (સ્ત્રી) ] જી. ઇંદ્રની સ્ત્રી; ઇંદ્રાણી.

૨. જી. ઇંદ્રનું પાલન કરનારી ઇંદ્રા વગેરે ત્રણ દેવી.

**ઇંદ્રપર્ણી** [ સં. ઇંદ્ર (એ નામનો છોડ) + પર્ણ (પાંદડું) + ઇન્દ્ર (વાળું) ] જી. એ નામની એક વનસ્પતિ; ઇંદ્રવારુણી.

**ઇંદ્રપર્વત** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (એ નામનો એક દેશ) + પર્વત ] પું. (પુરાણ) ઇંદ્રદેવનો પર્વત. પાંડવોના વખતમાં એના ઉપર કિરાતાધિપતિ એટલે બીજા લોકનો સાત નામનો રાજા રહેતો હતો.

૨. પું. મહેદ્ર પર્વત.

૩. પું. શ્યામ રંગનો પર્વત.

**ઇંદ્રપવિ** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પવિ (ઇંદ્રનું વજ્ર) ] ન. ઇંદ્રનું વજ્ર.

**ઇંદ્રપુત્ર** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પુત્ર (દીકરો) ] પું. (પુરાણ) અર્જુન, કેમકે તે દુર્વાસા ઋષિના મંત્ર પ્રભાવે ઇંદ્રના અંસથી પેદા થયો હતો.

૨. પું. ઇંદ્રસુત; ઇંદ્રનો દીકરો; જવંત.

૩. પું. વાલી નામનો વાનર.

**ઇંદ્રપુત્રા** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પુત્ર (દીકરો) + આ (નારીજાતિનો પ્રત્યય) ] જી. અદિતિ; દેવોની માતા.

**ઇંદ્રપુર** ન. સંયુક્ત પ્રાંતમાં આવેલ ઇંદોરનું જૂનું નામ. રકંદશુભના વખતના ઈ. સ. ૪૬૫ની સાલના એક શિલાલેખમાં આ નામ આવેલું છે.

**ઇંદ્રપુરી** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પુરી (શહેર) ] જી. અમરાપુરી; દેવતાના રાજા ઇંદ્રની રાજધાનીનું શહેર.

૨. જી. ઘણી સારી બાંધણીનું અને સારી ગોઠવણવાળું શહેર.

**ઇંદ્રપુરોહિત** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પુરોહિત (કુળગોર) ] પું. ઇંદ્રના ગુરુ; બૃહસ્પતિ.

**ઇંદ્રપુરોહિતા** [ સં. ] જી. (જ્યોતિષ) પુખ્ત નક્ષત્ર.

**ઇંદ્રપુષ્પા** [ સં. ઇંદ્ર (એક જાતનો છોડ) + પુષ્પ (ફૂલ) ] જી. કરિયારીનું ઝાડ; કલિહારી.

**ઇંદ્રપુષ્પિકા** [ સં. ઇંદ્ર (એક જાતનો છોડ) + પુષ્પ (ફૂલ) + ઇન્દ્ર (વાળું) ] જી. જંગલમાં જોવાતું એ નામનું ઝાડ; ઇંદ્રપુષ્પા.

**ઇંદ્રપુષ્પી** ૧. [ સં. ઇંદ્ર (એક જાતનો છોડ) + પુષ્પ (ફૂલ) + ઇન્દ્ર (વાળું) ] જી. એક જાતનું જંગલી ઝાડ.

૨. જી. દ્વંધીઓ વચ્ચનાં.

**ઇંદ્રપૂજા** [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પૂજા (પૂજન) ] જી. ઇંદ્રદેવનું પૂજન. અસલના વખતમાં હિંદુઓ કાર્તિક સુદિ પડવાને દિવસે અત્રદૂટ પૂરી ઇંદ્રની પૂજા કરતા. કૃષ્ણે



એવર્ધન પર્વતની પૂજા કરવાની રીત ચાલુ કરી તેથી ઇંદ્રપૂજા વીસરાઈ ગઈ.

ઇંદ્રપૂજ્ય [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પૂજ્ય (પૂજવા લાયક) ] પું. જુહસ્પતિ. તે ઇંદ્રના પુરોહિત હોવાથી ઇંદ્રપૂજ્ય કહેવાય છે.

ઇંદ્રપ્રગતિવસિષ્ઠ ૧. પું. ઋગ્વેદમાં જણાવેલ એ નામનો એક ઋષિ. એણે નવમા મંડલનું હૃમ્ સૂક્ત રચ્યું છે.

૨. પું. સામવેદનો એક ઋષિ.

ઇંદ્રપ્રભતિ પું. વસિષ્ઠ કુળમાં થયેલ એક મંત્રદ્રષ્ટા એટલે વેદના મંત્રનું રહસ્ય જાણનાર ઋષિનું નામ.

ઇંદ્રપ્રમતિ પું. (પુરાણ) એ નામના એક જાદુઈ; ભદ્ર નામના ઋષિનો બાપ; કાપળદ્ય; ત્રિમૂર્તિ.

ઇંદ્રપ્રમદ પું. ઋષિનું એક નામ. બીજમ જે વખતે બાણુની પથારી ઉપર પડ્યા હતા, ત્યારે આ ઋષિ ત્યાં આવેલ હતા.

આખ્યા સુમંતુ ને રાક્ષસ, ઇંદ્રપ્રમદ ને હનુવાન.  
નિધુજાનંદ

ઇંદ્રપ્રમદિ પું. (પુરાણ) એક જાદુઈનું નામ; ઇંદ્રપ્રમતિ.

ઇંદ્રપ્રમિતિ પું. (પુરાણ) બ્યાસના શિષ્ય પૈલની પાસે ઋગ્વેદનો અભ્યાસ કરી પોતાના શિષ્યોને શીખવનાર ઋષિનું નામ.

ઇંદ્રપ્રસ્થ ૧. [ સં. ] ન. પાંડવોનું પાટનગર પ્રાચીન દિલ્હી. દ્રૌપદીનો સ્વયંવર થયો અને પાંડવો દુપદ્મપુરમાં પ્રકટ થયા. તે જાણી ધૃતરાષ્ટ્રે તેમને હસ્તિનાપુરમાં તેડાવી, પોતાના દીકરા અને પાંડવો વચ્ચે તકરાર ન વધે માટે તેમને અરધું રાજ્ય આપી, પાંડવપ્રસ્થ નામના વનમાં નગર વસાવી ત્યાં રહેવાનું કહ્યું. તે ઉપરથી પાંડવોએ કૃષ્ણદ્વૈપાયન બ્યાસના આપેલા મુહૂર્તે ત્યાં નગર વસાવ્યું. એ નગર ઘણું સુશોભિત થવાથી તેનું નામ ઇંદ્રપ્રસ્થ અથવા શુક્રપ્રસ્થ પાડ્યું. પાંડવવનનો કેટલોક પ્રદેશ એમાં આવેલો હોવાથી તેને પાંડવપ્રસ્થ પણ કહે છે. મયાસુરે બાંધેલો રાભામંડપ અહીં જ હતો. યુધિષ્ઠિરે રાજસૂય યજ્ઞ અહીં જ કર્યો હતો. કુસંદેશની રાજધાની જેમ હસ્તિનાપુર તેમ આ નગરી પણ હતી.

મુહૂર્ત જેઈ એક નગર નિપાળ્યું,

શું ઇંદ્રપ્રસ્થ ધર્યું નામ.

શિવદાસ

૨. ન. હાલનું આગ્રા શહેર.

ઇંદ્રપ્રસ્થપ્રયાજાર્થમહાસંભારસંભૂતિ પું. પુરુષોત્તમનું નામ.

ઇંદ્રપ્રહરણ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + પ્રહરણ (હથિયાર) ] પું. ઇંદ્રનું હથિયાર; વજ્ર.

ઇંદ્રફલ [ સં. ઇંદ્ર (કુટજ નામનું ઝાડ) + ફલ (ફળ) ] ન. ઇંદ્રજવ.

ઇંદ્રફલા પું. (પિંગળ) અનુષ્ટુપની જાતનો ભગણ, મગણ અને બે ગુરુ મળી આઠ અક્ષરનો એક સમવૃત્ત વર્ણમેળ છંદ. તેને ઇંદ્રવલા અને દંડલિયા પણ કહે છે.

ઇંદ્રફલા લા મા ગા ગે

સ્વપિંગળ

ઇંદ્રબધુ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વધુ (વહ) ] ન. મખમલ જેવી રુવાંટીવાળું એક જાતનું જીવડું; ઇંદ્રવધુ.

ઇંદ્રબસ્તિ ૧. [ સં. ] સ્ત્રી. જંધનું હાડકું.

૨. સ્ત્રી. જંધનો વચ્ચે ભાગ.

ઇંદ્રબસ્તિપાદમર્મ ન. બે પગની પાનીની બાજુએ પાછલી બાજુના મધ્ય ભાગમાં આવેલું બે આંગળનું પ્રાણહર મર્મ. ત્યાં ઈજા થતાં લોહી વહી જવાથી મરણ થાય છે, કારણ કે ત્યાં પશ્ચિમ જંધિકા ધમની, પશ્ચિમ જંધિકા નાડી અને શિરાઓ સાથે સાથે પસાર થાય છે. એ જગ્યાએ તે માંસપેશીઓમાં દટાયેલું હોવાથી તેને માંસમર્મ ગણ્યું છે.

ઇંદ્રબસ્તિહસ્તમર્મ ન. પ્રકોળના વચ્ચે ભાગમાં આવેલું મર્મ. એમાંથી પ્રકોળની ધમની, શિરા અને નાડી પસાર થાય છે, એટલે ત્યાં ઈજા થવાથી અત્યંત વેદના થાય અને લોહી વહેં પણ આ મર્મ પ્રાણહર નથી.

ઇંદ્રબાન સ્ત્રી. એક પુરાતની તોપનું નામ. એમાં બે ફારસી લીટી કોતરેલી છે: શ્રી અક્ષય પુરકાજની કૃપાએ મહારાજ રણજિતસિંઘ બહાદુર દામમુકદ્દુ સસ્તનતદુ શ્રી મહારાજાધિરાજ, ઇંદ્રબાણુ નામની આ તોપ પવિત્ર હુકમથી વિક્રમ સન ૧૮૯૪માં સાહેબે અરસ્તુ કિતરત, ફલાતુને કિતનત મોંસ્યો શેવલયેર જનરલ કોર્ટ સાહેબ બહાદુરની બવસ્થાથી તૈયાર થઈ.

ઇંદ્રબાહુ પું. (પુરાણ) એક બાહુનું નામ.

ઇંદ્રબ્રહ્મવટી સ્ત્રી. વાર્ધના દરદમાં ઉપયોગી રસની એક બનાવટ. સિંદૂર, અબ્રકભરમ, લોહભરમ, રૌપ્યભરમ, માલિકભરમ, અને વજનાગ સરખે ભાગે લઈ તેને કમલના તંતુ સાથે થોર, ચિત્રક, ભાંગ, એરંડાનાં મૂળ, વજ, વાલ, સૂરણ અને નગોડના કવાથની એકેક દિવસ ભાવના આપી ગોળો કરી ઘઉંલાનું તેલ, સરસિયું તેલ અને ગંધકનો બુકો ગરમ કરી તેમાં પકવી ચણા જેવડી ગોળા કરવી. તેની માત્રા એક ગોળા અને

અનુપાન તરીકે આદુનો રસ અપાય છે.

ઇંદ્રભાગિની [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ભાગિની (બેન) ] સ્ત્રી. દુર્ગાદેવી.

ઇંદ્રભદ્ર ન. ઓકને મળતું એક જાતનું ઝાડ.

ઇંદ્રભાણુ પું. (પુરાણ) રામની સેનાના એક વાનરનું નામ. તે અગિયાર કરોડ વાનરોનો ધણી હતો.

ઇંદ્રભાષ [ સં. ] પું. (સંગીત) ઇંદ્રતાલના છ ભેદમાંના એકનું નામ.

ઇંદ્રભુવન ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ભુવન (ધર) ] ન. ઇંદ્રને રહેવાનું ઠેકાણું.

૨. ન. ઘણું સુશોભિત ધર.

ઇંદ્રભૂતિ ૧. પું. (બૌદ્ધ) ચોરાશી સિદ્ધ માંહેનો એ નામનો એક.

૨. પું. (જૈન) ચોવીસમા તીર્થંકર મહાવીર સ્વામીના પહેલા ગણધર ગૌતમ સ્વામી.

ઇંદ્રભૂમિ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ભૂમિ (જગ્યા) ] સ્ત્રી. સ્વર્ગ.

ઇંદ્રભેષજ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + ભેષજ (દવા) ] ન. સુંક.

ઇંદ્રમખ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + મખ (ચણ) ] પું. ચોમાસાની શરૂઆતમાં ઇંદ્રને પ્રસન્ન કરવા માટે કરાતો યજ્ઞ.

ઇંદ્રમદ [ સં. ] પું. પહેલા વરસાદથી પાણીમાં ઉત્પન્ન થતું ઝેર. તેનાથી માછલીઓ મરી જાય છે.

ઇંદ્રમહ ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + મહ (ઉત્સવ) ] પું. ઇંદ્રના માનમાં કરાતો ઉત્સવ.  
૨. પું. ચોમાસું.

ઇંદ્રમહકામુક [ સં. ઇંદ્રમહ (ચોમાસું) + કામુક (મૈથુનની ઇચ્છાવાળું) ] પું. કૂતરો, કેમકે તેને ચોમાસામાં મૈથુનની ઇચ્છા વિશેષ થાય છે.

ઇંદ્રમહોત્સવ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + મહા (મોટું) + ઉત્સવ (આનંદનો દિવસ) ] પું. ઇંદ્રને રાવણના દીકરા મેધનાદે જીતાના આનંદનો પ્રસંગ.

ઇંદ્રમંડલ [ સં. ] ન. (ન્યોતિષ) અભિજિતથી અનુરાધા સુધીનાં સાત નક્ષત્રો.

ઇંદ્રમાર્ગ [ સં. ] પું. મહાભારતમાં જણાવેલ ક્ષેત્રનું નામ.

ઇંદ્રમાલી [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + માલિન (હારવાળું) ] પું. (પુરાણ) ઉપરિચર રાજાનું બીજનું નામ. એણે પોતાના તપથી ઇંદ્રને સંતોષ આપ્યો હતો. ઇંદ્રે રાજ્ય ચર્ચને તેને પોતાની માળા આપી હતી.

ઇંદ્રમુર્ધાભિષેક પું. ( જ્યોતિષ ) જૈન સૂત્ર પ્રમાણે અંધારિયાનો સાતમો દિવસ.

ઇંદ્રમુવકવાવ પું. દસમા મંડલનું આડત્રીસમું સૂક્ત રચનાર ઋગ્વેદનો એક ઋષિ.

ઇંદ્રમોદક [ સં. ઇંદ્ર + મોદક (લાડુ) ] પું. એક જાતની મીઠાઈ; મેંદાના લાડુ.

ઇંદ્રયવ [ સં. ઇંદ્ર (કુટજ વૃક્ષ) + યવ (જવ) ] પું. એ નામની એક ઔષધિ; ઇંદ્રજવ; અંદરજવ. ઇંદ્રજવનાં વગડાઉં ઝાડ આશરે છથી સાત હાથ ઊંચાં થાય છે. એનાં પાંદડાં બદામનાં પાંદડાં જેવાં અને તેની શીંગો ખારીક અને લાંબી હોય છે. ફૂલો શાક અથવા અથાણું કરવાના ઉપયોગમાં આવે છે. શીંગોમાંથી જવના આકારનાં ખીઆં નીકળે છે.

ઇંદ્રયવફલ [ સં. ઇંદ્રયવ (અંદરજવ) + ફલ (ફળ) ] ન. ઇંદ્રજવના ઝાડમાં થતી ખારીક અને લાંબી શીંગોમાંથી નીકળતાં જવનાં આકારનાં ખી.

ઇંદ્રયવાદિકાઢો [ સં. ઇંદ્રયવ (અંદરજવ) + આદિ (વગેરે) + કવાય (ઉકાળો) ] પું. (વૈદક) ઇંદ્રજવ, ધાણા અને પડોગનો ઉકાળો. તે મધ કે સાકર નાખી ચાર રૂપિયાભાર પીવામાં આવે છે. દરેક જાતના અતિસાર અને રક્તપિત્ત ઉપર તે ફાયદાકારક મનાય છે.

ઇંદ્રયવાદિકવાથ [ સં. ઇંદ્રયવ (અંદરજવ) + આદિ (વગેરે) + કવાય (કાઢો) ] પું. (વૈદક) અંદરજવ અને ખીજ દવાઓનો ઉકાળો; ઇંદ્રયવાદિકાઢો.

ઇંદ્રયવાદિચૂર્ણ [ સં. ઇંદ્રયવ (અંદરજવ) + આદિ (વગેરે) + ચૂર્ણ (બૂકો) ] ન. (વૈદક) એ નામનું એક ઔષધ; લઘુગંગાધરચૂર્ણ; ઇંદ્રજવ, નાગરમોથ, ફૂણાં ખીલાં, લોદર, મોચરસ અને ધાવડીનાં ફૂલ એકઠાં કરી તેનો કરેલો બૂકો.

ઇંદ્રયવાદિપ્રમથ્યા [ સં. ઇંદ્રયવ (અંદરજવ) + આદિ (વગેરે) + પ્રમથ્ (વલોવણું) + ય (જેવું) + આ (નારીજાતિનો પ્રત્યય) ] જી. (વૈદક) રક્તપિત્ત અને અતિસાર માટે અપાતું એ નામનું એક ઔષધ. ઇંદ્રજવ અને મોથ ચચ્યાર તોલા લઈ પાણીમાં વાટી લૂગદી કરી તેમાં ચોસડ તોલા પાણી નાખી ઉકાળવું. આઠ રૂપિયાભાર ખાકો રહે ત્યારે તેને ઠંડું પાડી અંદર મધ નાખી ચાર ચાર તોલા પીવું.

ઇંદ્રરાજ પું. રાષ્ટ્રકૂટ વંશનો એ નામનો રાજા.

ઇંદ્રરેખા [ સં. ] જી. ખાકુચી; સોમરાજ; ખાવચી.

ઇંદ્રલાજી જી. એ નામની એક ઔષધિ.

ઇંદ્રલુપ્ત ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + લુપ્ત (નાશ પામેલ) ] પું ઉદરી. આ રોગમાં વાળ ખરી પડે છે.

૨. પું. ટાલ; વાળ જતા રહ્યા હોય એવો માથાનો ભાગ.

ઇંદ્રલુપ્તક ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + લુપ્ત (નાશ પામેલું) + ક (નકામો વપરાતો પ્રત્યય) ] પું. ટાલ.

૨. પું. વાળ ખરી પડવાનો રોગ.

૩. ન. દાઢી ન હોવી તે.

ઇંદ્રલોક ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + લોક (દેશ) ] પું. સ્વર્ગ; ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓનો દેશ; દેવલોક.

૨. પું. સ્વર્ગમાં રહેતી પ્રજા.

ઇંદ્રલોકેશ ૧. [ સં. ઇંદ્રલોક (દેવોનો દેશ) + ઇશ (રાજા) ] પું. ઇંદ્ર. તે દેવલોકનો રાજા હોવાથી તે ઇંદ્રલોકેશ કહેવાય છે.

૨. પું. મહેમાન.

ઇંદ્રવ ન. એક જાતનું છવડું; ઇંદુવધૂ.

ઇંદ્રવજ ૧. પું. (પિંગળ) એ નામનો હંદ. જુઓ ઇંદ્રવજા.

૨. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વજ (હથિયાર) ] ન. ઇંદ્રનું હથિયાર; વજ.

ઇંદ્રવજ્ર [ સં. ] પું. (પિંગળ) બે તમણુ, જગણુ અને બે ગુરુ મળી અગિયાર અક્ષરવાળો અને પાંચમે અને છઠ્ઠે અક્ષરે યતિ એટલે હંદમાં આવતા વિરામવાળો નિષ્ક્રુપ જાતિનો અક્ષરમેળ હંદ.

તા તા જ ગા ગે કર ઇંદ્રવજ્ર. રણપિંગળ

ઇંદ્રવટી [ સં. ઇંદ્ર + વટી (ગોળા) ] જી. (વૈદક) એક જાતનું ઔષધ; રસસિંદૂર, અંગભસ્મ અને અર્જુનવૃક્ષની છાલ સરખે ભાગે લઈ શીમળાના મૂળના ઉકાળામાં ઘૂંટી બનાવેલી ગોળી. તેની માત્રા એકથી બે વાલ છે. મધુમેહ મટાડવા તે વપરાય છે.

ઇંદ્રવદના [ સં. ] પું. (પિંગળ) શર્કરી હંદની જાતનો એક સમઘૃત વર્ણમેળ હંદ; ઇંદુવદના.

ઇંદ્રવધૂ ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વધૂ (વહુ) ] જી. ઇંદ્રની સ્ત્રી; ઇંદ્રાણી.

૨. જી. ચોમાસામાં થતું એક જાતનું લાલ મખમલ જેવું સુંવાળું છવડું; ખરખોટી.

ઇંદ્રવરણું ૧. [ સં. ઇંદ્રવારણી ] ન. દેખીતું સુંદર પણ સ્વાદે કડવું એક જાતનું ફળ; ઇંદ્રવારણું. તેના વેલા તરખૂચના વેલા જેવા પણ પાંદડાં તરખૂચનાં પાંદડાંથી ઝીણાં હોય છે.

તે રચ લાવનાર, પિત્ત દૂર કરનાર અને કૃમિનિ એટલે કરમિયાં મારનાર મનાય છે. કબજિયત, કમળો, ચૂંક, શીંગસ, સર્પદંશ, અજીર્ણ, મળાવરોધ, પેટના જૂના રોગ, યકૃતોદર, પ્લીહોદર, કૃમિ વગેરે ઉપર તે સાફ કામ કરે. ઇંદ્રવરણાંની બે જાત: જે ફળ શુમારે કેરી જેવડાં હોય તેને ધોડઇંદ્રવરણું કહેવાય અને ખીજ જાતનાં ફળ લીંણુ જેવડાં થાય. તે અતિશય કડવાં હોય છે. આ બંને જાતનાં ફળ પોકે તોપણ મીઠાં થાય નહિ.

૩ઠાં ઇંદ્રવરણાં લહે લક્ષણ સધળા લોક,  
રજ કોઈ ચાખે નહીં ફળ મળ્યાં તે ફેક.

સામળ

૨. વિ. લુચ્ચું; દેખીતું સાફ પણ અંદરથી કપટી.

ઇંદ્રવર્ણ ૧. ન. ઇંદ્રામણાનું ફળ; ઇંદ્રવાયળું; ઇંદ્રવારણું; ઇંદ્રામણું.

૨. ન. ઇંદ્રામણાનો છોડ.

વાવીને વિષમય ઇંદ્રવર્ણ ઝાડ, લેવો છે રસમય દોલતરામ પંચા

ઇંદ્રવર્ણ ન. એક ઔષધિ. તેનાં મૂળિયાં પેટપીડ, તાવ અને અજીર્ણમાં મરી અને મીઠાં સાથે ખવાય. મગજમાં લોહીનો જમાવ થયો હોય તો તેમાં આ વનસ્પતિ કામની મનાય. મૂળને બકરીના દૂધમાં ઉકાળીને પાવાથી શ્વા મટતું હોવાનું કહેવાય છે.

ઇંદ્રવર્ણી પું. એક જાતનો વેલો.

ઇંદ્રવર્ણ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વર્ણ (રંગ) ] વિ. જુદા જુદા રંગનું.

ઇંદ્રવર્મા પું. (પુરાણ) ભારતના યુદ્ધમાં દુર્યોધનની બાજુનો એક રાજા. એની પાસે અશ્વત્થામા નામનો પ્રખ્યાત હાથી હતો.

ઇંદ્રવલા પું. (પિંગળ) અનુક્રુપ હંદનો એ નામનો એક લેહ; ઇંદ્રવલા. તેના દરેક ચરણમાં ભગણુ, મગણુ અને બે ગુરુ મળી આઠ અક્ષર હોય છે.

ઇંદ્રવલ્લરી ૧. [ સં. ] જી. ઇંદ્રવરણાંનો વેલો.

૨. જી. એ નામની એક વનસ્પતિ; બ્રાહ્મી; ખડભરામી.

૩. જી. પારિજાતકનું ઝાડ; પારિજાત.

ઇંદ્રવલ્લી ૧. [ સં. ] જી. ઇંદ્રવરણાંનો વેલો.

૨. જી. પારિજાતકનું ઝાડ.

ઇંદ્રવસ્તિ ૧. [ સં. ] જી. જંધનું ઢાડકું.

૨. જી. જંધનો વચલો ભાગ.

ઇંદ્રવંશ પું. (પિંગળ) દરેક ચરણમાં તમણુ, તમણુ, જગણુ અને રગણુ હોય અને પાંચમા અને સાતમા અક્ષર ઉપર વિસામો આવે એવો



બાર અક્ષરનો એક સમવૃત્ત અક્ષરમેળ છેદ;  
વીરાસિકા.

ઇંદ્રવાણુ ૧. ન. એ નામનું ક્ષણ; ઇંદ્રવરણું.

કાળી કસ્તૂરી પણ ગુણ ધણા મહીએ સદા જો,  
રાતાં ઇંદ્રવાણુથી ન મોહીએ કદા જો.

દયારામ

૨. વિ. દેખીતું સાઈ પણ અંદરથી નહાઈ.

ઇંદ્રવાણુનું ન. એક જાતની વનસ્પતિ; ઇંદ્રામણું.

ઇંદ્રવાહ પું. (પુરાણ) સૂર્યવંશી ઇંદ્રવાહુ રાજાના  
દીકરાનો દીકરો અને વિકુક્ષિ રાજાનો દીકરો;  
ઇંદ્રવાહ, એનું બીજું નામ કકુત્સ્થ હતું.

ઇંદ્રવાનક પું. કલિંગ દેશમાંથી નીકળતો એક  
જાતનો હીરો.

ઇંદ્રવાયણું ૧. ન. ઇંદ્રવરણું; ગોળ અને સોનાના  
જેવા રંગનું નારંગી જેવું ક્ષણ.

૨. વિ. કૂટુંક પણ દુર્ગુણી અને કપટી.  
ઇંદ્રવાયણું દેખાવમાં સાઈ પણ કડવું હોઈ હોઈ  
તેને આખી શકે નહિ. આથી દેખાવે સ્વચ્છ,  
નમ્ર અને સારા દેખાતા પણ હૃદયથી કપટી  
માણસને ઇંદ્રવાયણાની ઉપમા અપાય છે.

ઇંદ્રવારણું ૧. [સં. ઇંદ્રવારણી] ન. એક  
ઔષધિનું નામ. તેનાં મૂળ પેટપીડ, તાવ અને  
અજીર્ણમાં મરી અને મીઠા સાથે ખવાય.  
મૂળને બકરીનાં દૂધમાં ઉકાળીને પાવાથી થઈ  
મટે.

૨. ન. દેખીતું જેટલું સુંદર તેટલું જ કડવું  
એવું એક ક્ષણ. તે રેચ લાવનાર, ગરમ અને  
કઠ મટાડનાર મનાય છે અને કમળો, બરલ  
અને આસરોગમાં ફાયદાકારક લેખાય છે.

મહા પુરુષ કાવે માંદ બહી, વેષ પેચો પણ દેવ ન ટળી,  
સ્તુતિ નિંદા અદેખાઈ આધ્ય, પેરે ખાય પણ વાધી પ્રાધ્ય,  
અખાદૃષા વિના જીવકલુષી, પાકું ઇંદ્રવારણું ને કહુતા વધી.  
અખાની પાણી

૩. વિ. કૂટુંક પણ દુર્ગુણી કે કપટી.

ઇંદ્રવારુ [સં. ઇંદ્રવારણી] પું. ઇંદ્રાવન;  
તરખૂચના વેલા જેવો એક વેલો. તેનાં ક્ષણ રેચ  
લાવનાર, પિત્ત મટાડનાર અને પેટની જીવાત  
મારનાર છે. કબજિયત, કમળો, ચૂંક, શીંગસ,  
સર્પદંશ, અજીર્ણ, મળાવરોધ ઉપર તે સાઈ કામ  
કરે છે.

ઇંદ્રવારુણિકા [સં.] સ્ત્રી. પાણીવાળી ખેતરાઉ  
જમીનમાં થતો એક જાતનો વેલો; ઇંદ્રવરણાનો  
વેલો. જુઓ ઇંદ્રવરણું.

ઇંદ્રવારુણી [સં.] સ્ત્રી. અમૃતા; કડવી તુબડી;  
ઇંદ્રામણી; ઇંદ્રવારુણિકા. એનાં પાંદડાં તરખૂચના  
વેલાનાં પાંદડાં જેવાં પણ બારીક અને તેનાં  
પાંદડાં ક્ષણનો રંગ પીળો હોય છે.

ઇંદ્રવાહ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વહ  
(લઈ જવું)] પું. (પુરાણ) ઇંદ્રને બળદ  
બનાવી તેના ઉપર સવારી કરનાર એ નામનો  
રાજા; કકુત્સ્થ; ઇંદ્રવાહ.

ઇંદ્રવિજય ૧. [સં. ઇંદ્ર (સુરપતિ) + વિજય  
(જીત)] પું. ઇંદ્રની જીત.

૨. પું. (પિંગળ) ચિત્રના આકારમાં અક્ષરો  
મૂકી બનાવવામાં આવતો એક છેદ.

૩. પું. (પિંગળ) વિકૃતિ છેદની જાતનો ૭  
ભગણ અને ૨ શુરુ મળી ત્રેવીસ અક્ષરનો  
સમવૃત્ત અક્ષરમેળ છેદ; મતમયુર; મતગજેન્દ્ર;  
મતગયંદ્ર; માલતી; ઇંદ્રવા; મધુમાલતિકા; શોભા;  
સવૈયા. તેમાં ૧૨ અને ૧૧ અક્ષરે યતિ  
એટલે વિસામો આવે છે. એની ગાવાની ઢળ  
હાથીના કાનની જેમ ફરે છે. જેમકે,

આવ ગિરા ગુજરાતિ તને

અતિ શોભિત હું શણગાર સજવું,

બાણુનિ પાસ વખાણુ કરાવિ

ગુણી જનમાં તુજ કીર્તિ ગગવું.

ઇંદ્રવિજયી. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) +  
વિજયિન (જીતનાર)] પું. લક્ષમણ. તેણે ઇંદ્ર  
ઉપર જય મેળવ્યો હતો તેથી તે ઇંદ્રવિજયી  
કહેવાય છે.

ઇંદ્રવિજે ૧. [સં. ઇંદ્ર + વિજય (જીત)]  
પું. ઇંદ્રની જીત.

૨. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વિજિ  
(જીતવું)] પું. લક્ષમણ.

ઇંદ્રવિમાન પું. (પિંગળ) દરેક ચરણમાં ભગણ,  
તગણ, નગણ, મગણ, ભગણ, નગણ, નગણ,  
અને એ શુરુ આવે એવો એક સમવૃત્ત વર્ણમેળ  
છેદ. તે વિકૃતિ છેદનો એક ભેદ છે.

ઇંદ્રવિમાને ભત પર નામા છે ભા પર દ્વિન  
દ્વિગ પદ અન્તે. રણુપિંગળ

ઇંદ્રવીજ [સં. ઇંદ્ર (કુટુંબ નામનું જાડ) +  
બીજ (બી)] ન. અંદરજીવ.

ઇંદ્રવૃક્ષ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વૃક્ષ  
(જાડ)] ન. દેવદારનું જાડ; ઇંદ્રરખ. આ જાડ  
ઇંદ્રને પ્રિય હોવાનું કહેવાય છે.

ઇંદ્રવૃદ્ધ [સં.] પું. એક જાતનો ફોલ્લો.

ઇંદ્રવૃદ્ધા [સં.] સ્ત્રી. વાતપિત્તથી થતો એક રોગ.

ઇંદ્રવૃદ્ધિક [સં.] પું. બેરંગી ઘોડો.

ઇંદ્રવેલ [સં. ઇંદ્ર + વેલી (વેલ)]  
સ્ત્રી. ઇંદ્રધનુષ્ય; આકાશમાં દેખાતું મેધધનુષ્ય.

ઇંદ્રવૈકુંઠ [સં.] પું. દશમા મંડલનાં ૪૮-૫૦  
સૂક્ત લખનાર ઋગ્વેદનો એક ઋષિ.

ઇંદ્રવૈદ્ય [સં. ઇંદ્ર + વૈદ્ય (એક જાતનો

મણિ)] પું. એક જાતનો કીમતી પથ્થર.

ઇંદ્રવ્રત ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + વ્રત  
(નિયમ)] પું. પાણી વરસાવીને ઇંદ્ર જીવોને  
રાજી કરે છે, તેમ પોતાની પ્રજાને ભરપૂર  
રાખનાર રાજા.

૨. ન. ઇંદ્રનો નિયમ.

૩. ન. રાજાની ફરજ.

ઇંદ્રશક્તિ ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) +  
શક્તિ (દેવી)] સ્ત્રી. ઇંદ્રાણી; ઇંદ્રની સ્ત્રી.

૨. ન. એ નામનું હથિયાર.

ઇંદ્રશત્રુ [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + શત્રુ  
(વેરી)] પું. (પુરાણ) ઇંદ્રનો દુશ્મન;  
વૃત્રાસુર. ઇંદ્રે ત્વષ્ટા નામના પ્રજાપતિના દીકરા  
વિશ્વરૂપને મારી નાખવાથી અગ્નિમાં હવન  
આરંભીને ઇંદ્રનો નાશ કરવાને ત્વષ્ટાએ તેને  
ઉત્પન્ન કર્યો હતો.

ઇંદ્રશલભ [સં. ઇંદ્ર (વરસાદનો દેવ) + શલભ  
(પતંગિયું)] પું. ચોમાસામાં થતું એક જાતનું  
જીવડું.

ઇંદ્રશિલાગુહા સ્ત્રી. રાજગિરથી આશરે ૭ માઈલ  
દૂર આવેલ ગિરિયેક નામની ટેકરી. તેના  
શિખર ઉપર ઇંદ્રોનો બનેલો એક ધુમ્મટ છે,  
બૌદ્ધો તેને હંસસ્તૂપ કહેતા.

ઇંદ્રશૃંગી [સં. ઇંદ્ર (વરસાદ) + શૃંગિ  
(શીંગડાંવાળું)] વિ. વાદળાંવાળું.

ઇંદ્રશૃંગી મેધકેશનું સ્વરૂપ કહ્યું રે. દયારામ

ઇંદ્રસદન [સં. ઇંદ્ર (દેવરાજ) + સદન  
(રહેઠાણ)] ન. દેવોના અધિપતિ ઇંદ્રનું  
રહેવાનું દેકાણું.

ઇંદ્રસભા ૧. [સં.] સ્ત્રી. ઇંદ્રરાની ગુફામાંની  
તેત્રીસમી ગુફાનું નામ; જગન્નાથ સભા.

૨. ન. એ નામનું એક નાટક.

ઇંદ્રસા સ્ત્રી. ચોખાની એક જાતની મીઠાઈ.

ઇંદ્રસામર્થ્યદાતા [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા)  
+ સામર્થ્ય (બળ) + દાતા (આપનાર)]  
પું. પુરુષોત્તમ ભગવાનનું નામ.

ઇંદ્રસારથિ ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) +  
સારથિ (રથ હાંકનાર)] પું. ઇંદ્રનો રથ  
હાંકનાર માતલિ.

૨. પું. વાયુ; પવન.

ઇંદ્રસાવર્ણિ ૧. [સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) +  
સાવર્ણિ (એક મનુ)] પું. ચાલુ શ્વેતવારાહકલ્પના  
અંતે થનાર ચૌદમો મનુ; વિશ્વસેન. એના  
કાળને ઇંદ્રસાવર્ણી મન્વંતર નામ અપાશે. તે  
સમયમાં અગ્નિ, બાહુ, શુચિ, શુદ્ધ, માગધી  
વગેરે સાત ઋષિ થશે.

ઇંદ્રસુત ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો અધિપતિ) + સુત (દીકરો) ] પું. (પુરાણ) અર્જુન. તે ઇંદ્રના અંશથી કુંતીના ગર્ભમાં પેદા થયો હોવાનું મનાય છે.

૨. પું. અર્જુનવૃક્ષ; સાદડનું ઝાડ.

૩. પું. ઇંદ્રનો દીકરો જ્યંત.

૪. પું. વાલી; કિષ્કિંધાના રાજા ઋક્ષરાજના બે માંહેનો મોટો દીકરો.

ઇંદ્રસુરસ [ સં. ] પું. સિંધુવાર; નગોડનું ઝાડ.

ઇંદ્રસુરા [ સં. ] સ્ત્રી. ઇંદ્રવારણાનો વેલો.

ઇંદ્રસૂક્ત [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો અધિપતિ) + સૂક્ત (મંત્રનો જથ્થો) ] ન. ઋગ્વેદનું એક સૂક્ત એટલે મંત્રવિભાગ.

ઇંદ્રસુત ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + સુત (દીકરો) ] પું. (પુરાણ) અર્જુન; કુંતીને ઇંદ્રના અંશથી થયેલો દીકરો.

૨. પું. અર્જુનવૃક્ષ; સાદડનું ઝાડ.

૩. પું. ઇંદ્રનો દીકરો જ્યંત.

૪. પું. સુગ્રીવનો મોટો ભાઈ; વાલી.

ઇંદ્રસેન ૧. [ સં. ] પું. (પુરાણ) ધર્મઋષિને બાનુ નામની સ્ત્રીથી થયેલા દેવઋષિઓનો દીકરો.

૨. પું. (પુરાણ) નળરાજાને દમયંતીથી થયેલો દીકરો.

૩. પું. (પુરાણ) પદ્મદ્વીપનો એક પર્વત. તે દ્વીપમાં મણિકુટ, વજ્રકુટ, ઇંદ્રસેન, જ્યોતિર્માન, સુપર્ણ, હિરણ્યકશીપુ અને મેઘમાલ એમ સાત પર્વત છે.

૪. પું. (પુરાણ) બલિરાજાનું એક નામ.

૫. પું. (પુરાણ) યુધિષ્ઠિરના સારથિનું નામ.

૬. પું. (પુરાણ) સુતલના એક દૈત્યનું નામ.

૭. પું. (પુરાણ) સૂર્યવંશી નરિષ્યંતકુળમાં થયેલા કૂર્ય રાજાના દીકરાનું નામ.

૮. પું. (પુરાણ) સોમવંશી એક રાજા; સોમવંશી મુદ્ગલ રાજાના દીકરાના દીકરા બલિષ્ઠનો દીકરો અને વિંધ્યાશ્વ રાજાનો બાપ.

ઇંદ્રસેના ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + સેના (લશ્કર) ] સ્ત્રી. ઇંદ્રનું લશ્કર.

૨. સ્ત્રી. ઇંદ્રનું હથિયાર; વજ્ર.

૩. સ્ત્રી. (પુરાણ) નળ રાજાને દમયંતીથી થયેલી દીકરી.

૪. સ્ત્રી. (પુરાણ) મુદ્ગલ ઋષિની સ્ત્રી નારાયણીનું બીજું નામ.

ઇંદ્રસેનાની [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + સેનાની (સેનાપતિ) ] પું. (પુરાણ) કાર્તિક સ્વામી; કાર્તિક્ય, કેમકે તેઓ દેવોના સેનાપતિ છે.

ઇંદ્રસ્તુત [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + સ્તુ

(વખાણું) ] પું. ઉચ્ચ નામનો યજ્ઞ. તેમાં ઇંદ્રની સ્તુતિ આવે છે.

ઇંદ્રસ્તોમ [ સં. ઇંદ્ર (દેવરાજ) + સ્તોમ (ચણ) ] પું. અતિરાત્ર યજ્ઞના ભાગ રૂપ ઇંદ્રના માનમાં થતો એક યજ્ઞ.

ઇંદ્રસ્પૃક ૧. [ સં. ] પું. (પુરાણ) ઋષભદેવને જ્યંતીથી થયેલ સો માંહેનો એક દીકરો. એનો ખંડ એના જ નામે પ્રસિદ્ધ છે.

૨. પું. (પુરાણ) ભારતવર્ષના નવ ખંડમાંના એકનું નામ.

ઇંદ્રહસ્ત [ સં. ] પું. એક જાતની ઔષધી.

ઇંદ્રહૂ ૧. [ સં. ] પું. મુનિનું એક નામ.

૨. સ્ત્રી. ઇંદ્રનું આજ્ઞાન કરવામાં સાધનરૂપ એક ઋચ્યા એટલે વેદનો મંત્ર.

ઇંદ્રા ૧. [ હિં. ] પું. બાંધેલો મોટો ફૂલો.

૨. [ સં. ] સ્ત્રી. ઇંદ્રવારણાનો વેલો; ઇંદ્રવારણી.

૩. સ્ત્રી. ઇંદ્રાણી; ઇંદ્રની સ્ત્રી.

૪. સ્ત્રી. નાનાં પાનવાળો તુલસીનો છોડ; ક્ષિપ્રજીવ.

ઇંદ્રાગ્નિ ૧. પું. (જ્યોતિષ) અઠવાસીમાંના એક ગ્રહનું નામ.

૨. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો અધિપતિ) + અગ્નિ (આગ) ] પું. વીજળી.

૩. પું. સામવેદનો એક દેવતા.

ઇંદ્રાગ્નિધૂમ પું. હિમ.

ઇંદ્રાચાર્ય [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + આચાર્ય (ગુરુ) ] પું. દેવોના ગુરુ બૃહસ્પતિ.

ઇંદ્રાઝી (ઇંદ્રાઝી) ન. તુર્કસ્તાનમાં વપરાતું ૨૭.૦૬ ઇંચનું એક માપ.

ઇંદ્રાણિકા સ્ત્રી. નગોડનું ઝાડ; ઇંદ્રસુરસ વૃક્ષ.

ઇંદ્રાણી ૧. [ સં. ] પું. ઋગ્વેદના દશમા મંડલનું ૧૪૫મું સૂક્ત રચનાર ઋષિનું નામ.

૨. સ્ત્રી. ઇલાયચી; મોટી ઇલાયચી; એલચી.

૩. સ્ત્રી. ઇલોરાની ચૌદમી ગુફામાંની હાથી ઉપર બેઠેલી એક માતા.

૪. સ્ત્રી. ઇંદ્રની સ્ત્રી; રાચી; પૌલોમી; પુલોમળ.

૫. સ્ત્રી. ઇંદ્રાયનનો વેલો. તેનું ક્ષણ પીળા કે લાલ રંગનું, ઝેરી, રેચક, દેખાવમાં ઘણું સુંદર પણ ઘણું કડવું હોય છે. દેશી અને વિલાયતી દવામાં તેનું સત્ત્વ કામ આવે છે.

૬. સ્ત્રી. એક જાતનું ભૂરા રંગનું ધુવડ.

૭. સ્ત્રી. ખરના વાહનવાળી ઉત્તર દિશાની એક યોગિની.

૮. સ્ત્રી. ઘણી દેખાવડી અને ભલકાવાળી સ્ત્રી.

૯. સ્ત્રી. ડાબી આંખની કોકી.

૧૦. સ્ત્રી. દુર્ગા દેવી; માહેશ્વરી. તેની મૂર્તિ લંકામાં છે.

૧૧. સ્ત્રી. દુર્ગા દેવીની એક શક્તિ.

૧૨. સ્ત્રી. દેવીનું એક નામ.

૧૩. સ્ત્રી. નીલસિંદુવાર નામનું ઝાડ.

૧૪. સ્ત્રી. મોટી નગોડનું ઝાડ; સિંધુવાર.

૧૫. સ્ત્રી. (વ્યંજ્ય) વેશ્યા. એમ કહેવાય છે કે ઇંદ્ર બદલાય પરંતુ ઇંદ્રાણી એક જ રહે છે. આ રીતે ઇંદ્રાણી એક કરતાં વધારે પુરુષની વહુ થવાથી વેશ્યાના વ્યંજ્ય અર્થમાં પણ વપરાય છે.

૧૬. સ્ત્રી. સંભોગના એક આસનનું નામ.

૧૭. સ્ત્રી. સાત માતૃગણ એટલે સ્વર્ગીય માતાઓના મંડળમાંની છઠી દેવી.

૧૮. ન. ગંગાના બદલાવ જોવામાં અજબા નદી ઉપર આવેલું એક જૂનું ગામ.

ઇંદ્રાણીક [ સં. ઇંદ્રાણી (ઇંદ્રની સ્ત્રી) + ઇક (ને લગતું) ] ન. સંભોગનું એક આસન. આ આસન ઇંદ્રાણીએ સૌથી પહેલાં ઉપયોગમાં લીધું હોવાનું કહેવાય છે. વાત્સ્યાયને આ પ્રકારને ઉત્કુલક એવું નામ આપ્યું છે.

ઇંદ્રાણું ન. ત્રણથી પાંચ ખૂણ્યાંવાળાં પાનવાળો કડવો અને કાંટાવાળો વેલો. પાનને જરા ચાતરીને મોટે ભાગે દરેક પાન પાસેથી તંતુ નીકળે. તેને પીળાં ફૂલ હોય અને તેનાં ગોળ ક્ષણ પ્રથમ લીલાં ને પછી પીળાં થાય છે.

ઇંદ્રાદિપ્રાર્થિતવધનરકાસુરસૂદન પું. પુરુષોત્તમ ભગવાનનું નામ.

ઇંદ્રાધાર [ અપ. અન્નાધાર ] વિ. અનરાધાર; મોટી ધારે વરસતું; જાડી ધારે જોરથી પડતું; મૂશળધાર.

ઇંદ્રાનુજ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + અનુજ (નાનો ભાઈ) ] પું. વામન; વિષ્ણુ; નારાયણ. ઇંદ્રને મદદ કરવા માટે વિષ્ણુએ વામન અવતાર લીધો હતો. બલિરાજા ઇંદ્રપદ મેળવવા એકસોમો યજ્ઞ કરતો હતો. તે વખતે વિષ્ણુએ વામન અવતાર લઈ બલિ રાજા પાસેથી ત્રણ પગલાં જમીન માગી. એક પગલાથી પૃથ્વી, બીજાથી આકાશ લઈ ત્રીજું પગલું મૂકવાની કોઈ જગ્યા રહી ન હોવાથી તેના માથા ઉપર મૂકી તેને પાતાળમાં મોકલી દીધો હતો.

ઇંદ્રાજ ૧. [ સં. ] પું. કુરુવંશના ધૃતરાષ્ટ્ર રાજાનો એ નામનો દીકરો.

૨. પું. (પુરાણ) સોમવંશના અવિક્ષિતવંશમાં થયેલ જન્મેજયનો દીકરો.

ઇંદ્રામણું ન. સુંદર દેખાતું પણ બહુ કડવું એક જાતનું લંબગોળ ક્ષણ. પાકે સારે પીળા



ચતા આ ઇળનો ઉપયોગ કબજિયત, કમળો, જળાદર, ચૂંક વગેરેમાં થાય છે. તેમાં ભરી રાખેલ તીખા ખાવાથી શીળસ અને ગચરકાવિકાર મટતાં હોવાનું મનાય છે.

ઇંદ્રાયણ [ હિ. ] ન. એક જાતનું ફળ; ઇંદ્રવરણું; ઇંદ્રવારણી.

ઇંદ્રાયણી સ્ત્રી. નદીનું એક નામ.

ઇંદ્રાયણ ૧. પું. એક ઔષધિ છોડ. તે રેતાળ જમીનમાં અને તેમાં પણ ગુજરાત અને દક્ષિણમાં પુષ્કળ થાય છે.

૨. [ સં. ઇંદ્રાણી ] સ્ત્રી. એક વેલો. તરખૂચના વેલા જેવી આ વેલ સિંધ, ડેરાઈસ્માઈલખાં, મુલતાન, ભાવલપુર અને દક્ષિણ અને મધ્ય હિંદમાં થાય છે. તેનું કડવું, રેચક અને નારંગી જેવું ફળ પાકે ત્યારે પીળું કે લાલ થાય છે.

૩. ન. એક જાતનું ફળ; ઇંદ્રામણું; ઇંદ્રવારણું.  
૪. વિ. દેખાવડું પણ નમાણું; દેખાવે સાંડે પણ હુચ્ચું.

ઇંદ્રાયુધ ૧. પું. આંખની આસપાસ કાળા રંગવાળો ધોડો.

૨. પું. સમુદ્રમાંથી નીકળેલો ધોડો.

૩. ન. ઇંદ્રધનુષ; મેઘધનુષ; શકધનુ; ઋણુરોહિત; કાયળી.

૪. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + આયુધ (હથિયાર) ] ન. ઇંદ્રનું હથિયાર; વજ્ર; વીજળી.

૫. ન. એક જાતનું સ્થાવર એટલે દૂર ન કરી શકાય એવું ઝેર.

ઇંદ્રાયુધા ૧. સ્ત્રી. એક જાતનું પદ; પાંચ દૂંધા સ્વરવાળું પદ.

૨. સ્ત્રી. ગાદી.

૩. સ્ત્રી. સુશ્રુતે જણાવેલ એક જાતની ઝેરી જગી.

ઇંદ્રારણું ૧. ન. એક જાતનું ફળ; ઇંદ્રામણું; ઇંદ્રવારણું.

પાકું ઇંદ્રારણું ને કટુતા વધી. અખો

૨. વિ. દેખાવમાં સાંડે પણ હુચ્ચું.

ઇંદ્રારિ [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + અરિ (દુશ્મન) ] પું. અસુર; દૈત્ય; દાનવ; દનુજ; શુક્રશિખ; દિતિસુત; પૂર્વદેવ; સુરદિવ.

ઇંદ્રાવતી ૧. સ્ત્રી. ગોદાવરીને મળતી એક નદીનું નામ.

૨. સ્ત્રી. પ્રભુની આનંદ શક્તિ.

૩. સ્ત્રી. હાથણી.

ઇંદ્રાવન ન. એક જાતનું ફળ; ઇંદ્રાયણ; ઇંદ્રામણું.

ઇંદ્રાવરણ ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + અવરણ (પાછળથી પેદા થયેલ) ]

પું. ઉપેદ્ર; વિષ્ણુ; વિષ્ણુનો વામન અવતાર; નારાયણ; ઇંદ્રાનુજ.

૨. પું. પુરુષોત્તમનું એક નામ.

ઇંદ્રાવસાન ૧. [ સં. ઇંદ્ર (વરસાદનું દીપું) + અવસાન (મોત) ] પું. મારવાડ; મરુ દેશ. ત્યાં વરસાદ ભાગ્યે જ પડે છે.

૨. પું. રણ.

ઇંદ્રાશન ૧. પું. ચણેલીનો વેલો.

૨. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + અશ (પીવું) ] પું. ભાંગ; વિજ્યા; સિદ્ધિ.

ઇંદ્રાસન ૧. ન. ઇંદ્રનું રાજ્ય; સ્વર્ગ.

૧. ઇંદ્રાસન જાણે એને તો એક હાથ જ આધું છે = તે મોટા સુખમાં અભિમાની થઈ ગયો છે.

૨. ઇંદ્રાસનને બદલે નિદ્રાસન મળ્યું = સુખને બદલે દુઃખ મળ્યું.

૨. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) + આસન (બેઠક) ] ન. ઇંદ્રનું સિંહાસન.

૩. ન. ઊંચી પદવી.

૪. ન. એક જાતનું ઝાડ.

૫. ન. (પિંગળ) હાથના પહેલા ભેદની સંજ્ઞા. તેમાં એક લઘુ અને બે ગુરુ એ ક્રમે પાંચ માત્રા આવે. જેમકે, યશોદા.

૬. ન. દેવોના રાજાનું પદ.

જે હોય ઇંદ્રાસનનો ખપ, તો કુંવરજી માંડો તપ. કાલિદાસ

ઇંદ્રાસ્ત્ર [ સં. ઇંદ્ર (દેવરાજ) + અસ્ત્ર (હથિયાર) ] ન. ઇંદ્રે આપેલું બાણ.

ઇંદ્રાલ્લ [ સં. ઇંદ્ર (કુટુંબ વૃક્ષ) + આલ્લ (નામનું) ] ન. કડો.

ઇંદ્રાંશ પું. (શિષ્ય) ગણિતનો એક પ્રકારનો આંકડો અથવા અંશ. મૂળ રાશિનો જે અંક હોય તેમાં આવેલા વ્યયનો અંક મેળવવો, ધ્રુવાદિક ધરોમાંનું જે ધર હોય તે ધરના નામના જેટલા અક્ષર હોય તેટલા અંક તેમાં ભેળવવા. એ ત્રણના સરવાળાને ત્રણે ભાગતાં શેષ જો એક વધે તો તેને ઇંદ્રાંશ કહેવાય. આ અંશ મંદિર અને વેદિકામાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

ઇંદ્રિય ૧. [ સં. ઇંદ્ર (દેવોનો રાજા) ] સ્ત્રી. ઇંદ્રની શક્તિ.

૨. સ્ત્રી. (ન્યાય) એક જાતનું ખરૂં જ્ઞાન. ઇન્દ્રિય રૂપી કરણથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય એટલે કે જ્યારે નિર્વિકલ્પક એટલે ખરૂં જ્ઞાન ફલ હોય ત્યારે ઇન્દ્રિય તેનું કરણ અને ઇન્દ્રિય અને અર્થનો સન્નિર્ગમ્ય એટલે સંબંધ અવાન્તરવ્યાપાર એટલે અંદરનું કામ છે. આત્મા મન સાથે, મન ઇન્દ્રિય સાથે અને ઇન્દ્રિય અર્થ સાથે

સન્નિર્ગમ્ય એટલે સંબંધમાં આવે ત્યારે નિર્વિકલ્પક પ્રમા એટલે ખરૂં જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે.

૩. સ્ત્રી. કુશતીના એક દાવનું નામ.

૪. સ્ત્રી. ગાત્ર; અવયવ; અંગ.

૫. સ્ત્રી. જનનેદ્રિય; ઉપસ્થ; લિંગ.

૧. ઇન્દ્રિય કે બસ હોવું = (૧) વિલાસી થવું. (૨) સંલોગ માટે આતુર હોવું.

૨. ઇન્દ્રિય જીતી તેણે જગત જીત્યું = સંયમી માણસ પોતાના મહાનમાં મહાન દુશ્મનને પણ જીતે છે.

૬. સ્ત્રી. પારો.

૭. સ્ત્રી. પાંચની સંખ્યા બતાવનાર નિશાની.

૮. [ સં. ઇંદ્ર (આત્મા) + અનુમીયતે (અનુમાન થઈ શકે છે) ] સ્ત્રી. બહારના પદાર્થોનું જ્ઞાન થવાનું સાધન; શબ્દ, સ્પર્શ વગેરે વિષયગ્રાહક અવયવ; જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન. ઇંદ્રની શક્તિ આ અવયવમાં આવીને કામ કરી રહી છે, તેથી તેને ઇન્દ્રિય કહે છે. ઇન્દ્રિયના બે પ્રકાર: કર્મેન્દ્રિય (કામ કરનારી) અને જ્ઞાનેન્દ્રિય (જ્ઞાન આપનારી). વાક (વાચ), હસ્ત (હાથ), પાપ (પગ), પાપુ (ગુદા) અને ઉપસ્થ (લિંગ) એ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને ત્વચા (ચામડી), ચક્ષુ (આંખ), શ્રોત્ર (કાન), રસના (જીભ) અને ઘ્રાણુ (નાક) એ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો. જ્ઞાનેન્દ્રિયમાં અડવાની, જોવાની, સાંભળવાની, સ્વાદની અને સંધવાની શક્તિ હોય. ઇન્દ્રિયોની જ્ઞાનેન્દ્રિય, કર્મેન્દ્રિય અને અંતરિન્દ્રિય એમ ત્રણ જાત છે. વેદાંતમાં મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અહંકાર એ ચાર અંદરની ઇન્દ્રિયો કહી છે. જ્ઞાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયમાં મન ઉમેરી કેટલાક અગિયાર ઇન્દ્રિય ગણાવે છે, જ્યારે અમુક મતે પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય, પાંચ કર્મેન્દ્રિય અને ચાર આંતર ઇન્દ્રિય મળીને એકંદર ચૌદ ઇન્દ્રિય મનાય છે. જુદી જુદી ઇન્દ્રિયના જુદા જુદા દેવતા: કાનનો દિશા, ચામડીનો પવન, આંખનો સૂરજ, જીભનો પ્રયેતા, નાકનો અશ્વિનીકુમાર, વાણીનો અગ્નિ, પગનો વિષ્ણુ, હાથનો ઇંદ્ર, ગુદાનો મિત્ર, ઉપસ્થનો પ્રજાપતિ, મનનો ચંદ્રમા, બુદ્ધિનો બ્રહ્મા, ચિત્તનો અમ્યુત અને અહંકારનો શંકર. ઇન્દ્રિયોને કોઈ વાર ધોડાની ઉપમા અપાય, કેમકે જો તેના ઉપર કાખ નથી રાખવામાં આવતો તો ઉધે માર્ગે દોરાય.

૯. સ્ત્રી. મન.

૧૦. સ્ત્રી. વીર્ય.

૧૧. સ્ત્રી. શારીરિક શક્તિ.

૧૨. વિ. ઇંદ્રનું; ઇંદ્રને યોગ્ય; ઇંદ્રને અનુકૂળ.

૧૩. વિ. ઇન્દ્રિય સંબંધી.

ઇન્દ્રિયકર્મ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + કર્મ (કામ)] ન. ઇન્દ્રિયનું કામ; ઇન્દ્રિયનો વ્યાપાર.

ઇન્દ્રિયકાર્યશાસ્ત્ર [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + કાર્ય (કામ) + શાસ્ત્ર (વિદ્યા)] ન. ઇન્દ્રિયોના કામ સંબંધી વિદ્યા.

ઇન્દ્રિય કેળવણી જી. કુદરતે આપેલ ઇન્દ્રિયોરૂપી જ્ઞાનનાં સાધનને ચપગ અને સંસ્કારી એટલે સારી રીતે કેળવાયેલ બનાવવાનું શિક્ષણ.

ઇન્દ્રિયગત [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + ગત (ગયેલું)] વિ. ઇન્દ્રિયથી પેદા થયેલું; ઇન્દ્રિયનું.

ઇન્દ્રિયગમ્ય ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + ગમ્ય (સમજાય એવું)] વિ. ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય એવું.

૨. વિ. પ્રત્યક્ષ.

ઇન્દ્રિયગોચર ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + ગોચર (જ્ઞાનનો વિષય)] પું. ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય એવો વિષય; સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચમાંનો કોઈ વિષય.

૨. વિ. ઇન્દ્રિયથી જાણાય એવું; ઇન્દ્રિયથી સમજાય શકાય એવું.

૩. વિ. પ્રત્યક્ષ; ખુલ્લું; દેખીતું.

ઇન્દ્રિયઅહલુક્ષમતા [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + અહલુ (લેવું તે) + ક્ષમ (શક્તિવાળું) + તા (પણું)] જી. ઇન્દ્રિયથી થતું જ્ઞાન; અનુભવ.

ઇન્દ્રિયઆમ ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાનનું સાધન) + આમ (જથ્થો)] પું. પાંચે ઇન્દ્રિયોનો જથ્થો.

૨. ન. ઇન્દ્રિયોને રહેવાનું ઠેકાણું; દેહ; શરીર.

ઇન્દ્રિયઆહી [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + આહિ (લેનાર)] વિ. ઇન્દ્રિયથી સમજાય એવું.

ઇન્દ્રિયઆહિ ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + આહિ (લેવા જેવું)] વિ. ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય એવું.

૨. વિ. પ્રત્યક્ષ; ખુલ્લું; દેખીતું.

ઇન્દ્રિયઆહિવિજ્ઞાન [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + આહિ (લેવા જેવું) + વિ (વધારે) + જ્ઞાન (સમજણ)] ન. કોઈ પણ ઘટનાની શોધખોળ.

ઇન્દ્રિયઘાત [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + ઘાત (જથ્થો)] પું. ઇન્દ્રિયોનો જથ્થો.

ઇન્દ્રિયજ ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું

સાધન) + જન (જન્મવું)] વિ. ઇન્દ્રિયના સંબંધથી થતું.

૨. વિ. નજરે જોઈ શકાય એવું; દરખ.

૩. અ. હાજરીમાં; પ્રત્યક્ષ.

ઇન્દ્રિયજનિત ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જનિત (જન્મેલું)] વિ. ઇન્દ્રિયથી થયેલું.

૨. વિ. ઇન્દ્રિયનું.

ઇન્દ્રિયજન્ય ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જન્ય (ઉત્પન્ન થવું) + ય (જેવું)] વિ. ઇન્દ્રિયથી ઉપજેલું.

૨. વિ. ઇન્દ્રિયનું; ઇન્દ્રિય સંબંધી.

ઇન્દ્રિયજય [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જય (જીત)] પું. ઇન્દ્રિય ઉપર કાબૂ.

ઇન્દ્રિયજાત [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જાત (જન્મેલું)] વિ. ઇન્દ્રિયના સંબંધથી થતું.

ઇન્દ્રિયજિત [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જિત (જીતનાર)] વિ. ઇન્દ્રિયો કાબૂમાં રાખનાર; ઇન્દ્રિયોને જીતનાર.

ઇન્દ્રિયજુલાબ [ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જુલાબ (રેશ)] પું. વારંવાર પેશાબ કરાવે એવી દવા.

ઇન્દ્રિયજેતા [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જેત (જીતનાર)] પું. ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખનાર.

ઇન્દ્રિયજ્ઞાન [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જ્ઞાન (સમજણ)] ન. ઇન્દ્રિયથી થતું જ્ઞાન; જ્ઞાન; સંવેદન.

ઇન્દ્રિયજ્ઞાનવાદ [ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જ્ઞાન (સમજણ) + વાદ (મત)] પું. ઇન્દ્રિયથી જ્ઞાન થાય છે એવો મત; ઇન્દ્રિયવાદ; જ્ઞાન એ જ્ઞાનનું મૂળ છે એમ માનવાપણું; પ્રત્યક્ષજ્ઞાન એ જ ખરું જ્ઞાન એવો મત.

ઇન્દ્રિયજ્ઞેય [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + જ્ઞેય (જાણી શકાય એવું)] વિ. ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય એવું.

ઇન્દ્રિયતૃપ્તિ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + તૃપ્તિ (સંતોષ)] જી. ઇન્દ્રિયોનો સંતોષ.

ઇન્દ્રિયદમન [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + દમન (કાબૂ)] ન. ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ; મન મારવાપણું.

ઇન્દ્રિયદંડન [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + દંડ (શિક્ષા કરવી) + અન

(પણું)] ન. ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખવાપણું.

ઇન્દ્રિયદેવ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + દેવ (દેવતા)] પું. ઇન્દ્રિયના ઉપરી દેવતા.

ઇન્દ્રિયનિમજ્જ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + નિમજ્જ (કાબૂ)] પું. ઇન્દ્રિયોને કાબૂમાં રાખવાપણું; સંયમ.

ઇન્દ્રિયનિયમ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + નિયમ (વશ રાખવું)] પું. ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ; ઇન્દ્રિયદંડન.

ઇન્દ્રિયનિરપેક્ષ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + નિર્ (વિનાવું) + અપેક્ષા (જરૂરિયાત)] વિ. ઇન્દ્રિયોની અપેક્ષા રાખ્યા વિનાવું.

ઇન્દ્રિયનિરીક્ષણ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + નિરીક્ષણ (તપાસ)] ન. શરીરનાં અંગ નજરે જોવાપણું. બહારનાં સાધુએ સ્ત્રીઓનાં અંગો જોવાં એ દોષ ગણાય છે.

ઇન્દ્રિયપરવશ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + પર (ખીલું) + વશ (તાબે)] વિ. ઇન્દ્રિયોને વશ હોય એવું.

ઇન્દ્રિયપરવશતા [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + પર (ખીલું) + વશ (તાબે) + તા (પણું)] જી. ઇન્દ્રિયો ઉપરના કાબૂનો અભાવ.

ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ [સં. ઇન્દ્રિય (ખદારના પદાર્થોનું જ્ઞાન થવાનું સાધન) + પર્યાપ્તિ (સમર્થપણું)] જી. ઇન્દ્રિયના વિષયનું જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ.

ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષ ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + પ્રત્યક્ષ (દેખાય એવું)] ન. ઇન્દ્રિયથી મળતું જ્ઞાન.

૨. ન. લાગણીદર્શક જ્ઞાનતંતુની મદદથી અથવા કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી મધ્યસ્થ નાહીમથ અવયવ ઉપર થતી લાગણી અથવા લાગણીનું જ્ઞાન; વિષયગ્રહણ; સંવેદન; ઉપલબ્ધિ; ઇન્દ્રિય સંસ્કાર; પ્રત્યક્ષ સંસ્કાર; 'સેન્સેશન.'

ઇન્દ્રિયપ્રત્યક્ષવાદ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + પ્રત્યક્ષ (એક જાતનું જ્ઞાન) + વાદ (મત)] પું. ખરું જ્ઞાન ઇન્દ્રિયથી મળે છે એવો મત.

ઇન્દ્રિયપ્રલોભન ૧. [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + પ્રલોભન (લાલચ)] ન. ઇન્દ્રિયોને લલચાવવાપણું.

૨. ન. ઇન્દ્રિયોને લોભાવે તેવું સાધન.

ઇન્દ્રિયપ્રસાદ [સં. ઇન્દ્રિય (જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન) + પ્રસાદ (શુદ્ધિ)] પું. ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ મળવાથી થતી શુદ્ધિ.



ઇદ્રિયપ્રેરિત [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + પ્રેરિત ( ઉશ્કેરેલ ) ] વિ. ઇદ્રિયની ઉશ્કેરણીથી થયેલ.

ઇદ્રિયપ્રેરિત કર્મ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + પ્રેરિત ( ઉશ્કેરેલ ) + કર્મ ( કામ ) ] ન. ઇદ્રિયની દોરવણીથી થયેલું કામ.

ઇદ્રિયબુદ્ધિ ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + બુદ્ધિ ( સમજ ) ] જી. ઇદ્રિયથી થતું જ્ઞાન.

૨. જી. ઇદ્રિયનું કામ.

ઇદ્રિયબોધ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + બુધ્ ( બોલવું ) ] પું. ઇદ્રિય મારફત મળતું જ્ઞાન.

ઇદ્રિયબોધન ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + બોધન ( જગાડવું તે ) ] ન. ઇદ્રિયને પ્રોત્સાહન; ઉત્તેજન.

૨. ન. દારૂ; શરાબ.

૩. વિ. ઇદ્રિયને સતેજ કરનાર.

ઇદ્રિયજ્ઞાન [ સં. ઇદ્રિય + જ્ઞાન ( સમજ ) ] ન. ઇદ્રિયથી થતી જાણ.

ઇદ્રિયમનોભવ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + મનસ ( મન ) + ભવ ( ઉત્પન્ન થયેલું ) ] ન. ઇદ્રિય અને મનથી થતું જ્ઞાન.

ઇદ્રિયમય [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + મય ( વાળું ) ] વિ. ઇદ્રિયોવાળું.

ઇદ્રિયલબ્ધિ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લબ્ધિ ( મેળવવાપાત્રું ) ] જી. ઇદ્રિયની પ્રાપ્તિ.

ઇદ્રિયલંપટ [ ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લંપટ ( લપટાઈ ગયેલું ) ] પું. ઇદ્રિયના ભોગમાં રમ્યુંપમ્યું રહેલું.

ઇદ્રિયલિપ્સા [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લિપ્સા ( ઇચ્છા ) ] જી. ઇદ્રિયોની લાલસા.

ઇદ્રિયલોપ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લોપ ( અદૃશ્ય થવાપાત્રું ) ] પું. ઇદ્રિયનો નાશ.

ઇદ્રિયલોલુ ભુઓ ઇદ્રિયલોલુપ.

ઇદ્રિયલોલુપ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લોલુપ ( ખૂબ ઇચ્છાવાળું ) ] વિ. ઇદ્રિયોના સુખમાં રમ્યુંપમ્યું રહેલું.

ઇદ્રિયલોલુપતા [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લોલુપ ( વાસનાવાળું ) + તા

( પાત્રું ) ] જી. ઇદ્રિયોના ભોગની સખ્ત ઇચ્છા.

ઇદ્રિયલોલુપી [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + લોલુપી ( વાસનાવાળું ) ] વિ. ઇદ્રિયોના વિષયોમાં મોહવાળું.

ઇદ્રિયવજ્ર [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વજ્ર ( મજબૂત ) + ઇન્ ( વાળું ) ] જી. શરીરના અવયવ મજબૂત થાય એવો વાજકરણનો એક ભેદ.

ઇદ્રિયવત્ ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વત્ ( વાળું ) ] વિ. ઇદ્રિયવાળું.

૨. વિ. ઇદ્રિયોને વશ રાખનાર.

૩. વિ. સારી ઇદ્રિયોવાળું; વીર્યવાન.

૪. જ. ઇદ્રિયોની પેડે.

ઇદ્રિયવધ ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વધ ( નાશ ) ] પું. પોતપોતાના કામમાં શક્તિનો નાશ.

૨. પું. બેભાનપણું; બેસુધી.

ઇદ્રિયવર્ગ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વર્ગ ( જથ્થો ) ] પું. પાંચ ઇદ્રિયો.

ઇદ્રિયવશીકાર [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વશિન્ ( તાબે ) + કાર ( કરનાર ) ] પું. ઇદ્રિયો તાબે કરનાર માણસ.

ઇદ્રિયવાદ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વાદ ( મત ) ] પું. બધું જ્ઞાન ઇદ્રિય મારફત થાય એવો મત. એક મત પ્રમાણે મનનું અંતર્નિરીક્ષણ એટલે અંદરની પ્રીક્ષા કરતાં ઇદ્રિયની કદપનામાં લાવી શકાય તેવાં કામ દેખાવાથી. આવા વ્યાપારો નથી અને મનના જે કંઈ વ્યાપારો આપણને જણાય તે સર્વે એકબીજાની માનસિક નકલોના જ બનેલા હોય છે અને આ વ્યાપારો વચ્ચે જે કંઈ છેડાનો સંબંધ હોય તે આપણે જાણી શકતા જ નથી એવા મતને ઇદ્રિયવાદનું નામ અપાયેલું છે.

ઇદ્રિયવિકાર [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિકાર ( બગાડ ) ] પું. વિષયની ઉશ્કેરણી.

ઇદ્રિયવિકાસ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિકાસ ( ખિલવાણી ) ] પું. ઇદ્રિયોની શક્તિમાં વધારો.

ઇદ્રિયવિજ્ઞાન ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિ ( વધારે ) + જ્ઞાન ( જાણ ) ] ન. ઇદ્રિયો સંબંધી પૂરું જ્ઞાન.

૨. ન. શરીરમાં ઇદ્રિયોના કામનું વિવેચન કરનાર વિદ્યા; શરીરશાસ્ત્ર.

ઇદ્રિયવિજ્ઞાનવિદ્યા [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિ ( વધારે ) + જ્ઞાન ( જાણ )

+ વિદ્યા ( શાસ્ત્ર ) ] જી. શરીરમાં ઇદ્રિયોનાં કામનું વિવેચન કરનાર વિદ્યા.

ઇદ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિ ( વધારે ) + જ્ઞાન ( જાણ ) + શાસ્ત્ર ( વિદ્યા ) ] ન. ઇદ્રિયો સંબંધી જ્ઞાન; જુદા જુદા અવયવો કેવી કેવી રીતે, ક્યા ક્યા સંજોગોમાં વધતાં ઓછાં કામ કરે તે જણાવનાર શાસ્ત્ર.

ઇદ્રિયવિજ્ઞાનશાસ્ત્રી [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિ ( વધારે ) + જ્ઞાન ( જાણ ) + શાસ્ત્ર ( વિદ્યા ) + ઇન્ ( વાળું ) ] પું. શરીરશાસ્ત્ર જાણનાર માણસ.

ઇદ્રિયવિપ્રતિપત્તિ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિ ( બેલવું ) + પ્રતિપત્તિ ( જ્ઞાન ) ] જી. ખોટું જ્ઞાન.

ઇદ્રિયવિશિષ્ટરચના [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિશિષ્ટ ( ખાસ ) + રચના ( ગોઠવણ ) ] જી. શરીર; દેહ; કાયા.

ઇદ્રિયવિષય [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિષય ( દેશ ) ] પું. જુદી જુદી ઇદ્રિયોના કામનો વિષય; જેનું જ્ઞાન ઇદ્રિય કરાવે તે બાબત.

ઇદ્રિયવિષયક [ સં. ઇદ્રિય + વિષય ( દેશ ) + ક ( નું ) ] વિ. શરીર સંબંધી; શરીરનું.

ઇદ્રિયવિષયક પરિણામ = શારીરિક અસર.

ઇદ્રિયવિષયકનામ [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિષય ( દેશ ) + ક ( નું ) + નામન્ ( નામ ) ] ન. ( વ્યાકરણ ) ઇદ્રિયો વડે જાણી શકાય તેવું નામ. જેમકે, ચોપડી, ઘડો.

ઇદ્રિયવૃત્તિ ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વૃત્તિ ( ધંધો ) ] જી. ઇદ્રિયોનું કામ.

૨. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વૃત્તિ ( કામ ) ] જી. ઇદ્રિયોનું શબ્દ વગેરે વિષયોમાં કામ.

ઇદ્રિયવેદન [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વેદન ( બોલવું તે ) ] ન. ઇદ્રિયોથી થતું જ્ઞાન.

ઇદ્રિયવ્યાપાર [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વ્યાપાર ( કામ ) ] પું. ઇદ્રિયોથી થતું કામ.

ઇદ્રિયશિક્ષણ ૧. [ સં. ઇદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + શિક્ષણ ( કેળવણી ) ] ન. ઇદ્રિયવિકાસ; ઇદ્રિયને અનુભવ આપી એની શક્તિમાં વધારો કરવાપાત્રું.

૨. ન. ઇદ્રિયોનો અભ્યાસ.

**ઇન્દ્રિયસંજ્ઞાવર્ણ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સંજ્ઞા ( ચેતના ) + વર્ણ ( લઈ જવું ) ] પું. ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન મનજને પહોંચાડનાર તંતુ; જ્ઞાનતંતુ.

**ઇન્દ્રિયસંનિકર્ષ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સંનિકર્ષ ( વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ ) ] પું. ઇન્દ્રિયનો વિષય સાથે અથવા ચિત્ત સાથેનો સંયોગ; ઇન્દ્રિયોનો પોતપોતાના વિષયો સાથે સંબંધ.

બુદ્ધિવ્યાપાર જેવાકે સંકલ્પ, પરામર્શ ઇત્યાદિ તે પણ ઇન્દ્રિયદ્વારે તત્તત્ કાર્ય માટેની સામગ્રી તૈયાર થયા વિના બનતી નથી. આવી જ સામગ્રી તેનું પૃથક્કરણ કરી નેઈએ તો તેનું મૂળ રૂપ ઇન્દ્રિયસંનિકર્ષ અથવા ઇન્દ્રિયસંનિકર્ષજન્ય પ્રત્યક્ષ ( સંસ્કાર ) એ બેમાંથી જ મળી આવશે.

મહિલાલ નણુભાઈ

**ઇન્દ્રિયસંયમ ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સંયમ ( કાબૂ ) ] પું. ઇન્દ્રિયોને દાબમાં રાખવી તે; ઇન્દ્રિયનિયંત્રણ.

૨. વિ. ઇન્દ્રિયો ઉપર કાબૂવાળું.

**ઇન્દ્રિયસંયોગ ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાનનું સાધન ) + સંયોગ ( જોડાણ ) ] પું. ઇન્દ્રિયોનું પોતપોતાના વિષયોમાં કામ.

૨. [ સં. ઇન્દ્રિય ( જનનેન્દ્રિય ) + સંયોગ ( જોડાણ ) ] પું. સ્ત્રી અને પુરુષની જનનેન્દ્રિયનું એકબીજા સાથે જોડાણ; સંભોગ; મૈથુન.

**ઇન્દ્રિયસંવર** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સંવર ( કાબૂ ) ] પું. ઇન્દ્રિયોને દાબમાં રાખવી તે; ઇન્દ્રિયનિયંત્રણ. બૌદ્ધ મત અનુસાર તે એક સદાચાર મનાય છે.

**ઇન્દ્રિયસંસ્કાર** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સંસ્કાર ( જ્ઞાન ) ] પું. જ્ઞાન; સમજ.

**ઇન્દ્રિયસુખ ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સુખ ( આનંદ ) ] ન. ઇન્દ્રિયના ઉપભોગથી મળતો આનંદ; ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાતું સુખ.

૨. [ સં. ઇન્દ્રિય ( લિંગ ) + સુખ ( આનંદ ) ] ન. સંભોગથી મળતું સુખ; વિષયસુખ.

**ઇન્દ્રિયસ્થાન** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સ્થાન ( જગ્યા ) ] ન. જ્યાં રહીને ઇન્દ્રિય પોતાનું કામ કરે તે કેઠાણું.

**ઇન્દ્રિયસ્વાપ ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સ્વાપ ( ઊંઘ ) ] પું. બેભાનપણું; બેસુધી.

૨. પું. સુષુપ્તિ; નિદ્રાવસ્થા; ઊંઘમાં હોવાપણું.

**ઇન્દ્રિયાગાર** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જનનેન્દ્રિય ) + અગાર ( ઘર ) ] ન. ઇન્દ્રિય ઉપરનું પકડ.

**ઇન્દ્રિયાગોચર** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન મેળવવાનું સાધન ) + ચ ( નહિ ) + ગોચર ( ઇન્દ્રિયથી જાણી શકાય એવું ) ] વિ. ઇન્દ્રિયોથી જાણી કે સમજી શકાય નહિ એવું; અપ્રત્યક્ષ.

**ઇન્દ્રિયાણી** સ્ત્રી. એક નદીનું નામ.

**ઇન્દ્રિયાતીત** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અતીત ( ઓળંગી ગયેલું ) ] વિ. ઇન્દ્રિયોથી ન પહોંચી શકાય એવું; અગોચર; જાણી કે દેખી ન શકાય એવું.

**ઇન્દ્રિયાત્મક** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આત્મન ( પોતાનું સ્વરૂપ ) + ક ( વાળું ) ] વિ. ઇન્દ્રિયવાળું.

**ઇન્દ્રિયાત્મવાદ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આત્મન ( જીવ ) + વાદ ( મત ) ] પું. ઇન્દ્રિયો એ જ આત્મા છે એમ માનવું તે.

**ઇન્દ્રિયાત્મવાદી** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આત્મન ( જીવ ) + વાદિન ( માનનાર ) ] વિ. ઇન્દ્રિયો એ જ આત્મા છે એમ માનનાર.

**ઇન્દ્રિયાત્મા ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આત્મન ( પોતાનું સ્વરૂપ ) ] પું. ઇન્દ્રિયનું સ્વરૂપ.

૨. પું. વિષય.

એ સિવાય આપ ભૂતાત્મા, ઇન્દ્રિયાત્મા, પ્રધાનાત્મા, આત્મા અને પરમાત્મા છે, એ રીતે આપ એકલા જ પાંચ પ્રકારથી સ્થિત છે.

વિષ્ણુસહસ્રનામ

**ઇન્દ્રિયાદિ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આદિ ( મૂળ કારણ ) ] પું. ( સાંખ્ય ) ઇન્દ્રિયોનું કારણ અહંકાર.

**ઇન્દ્રિયાધિષ્ટાતા** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અધિષ્ટાતૃ ( ઉપરી દેવ ) ] પું. ઇન્દ્રિયોનો ઉપરી દેવ.

**ઇન્દ્રિયાધિષ્ટાતૃદેવતાપંચદશક** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અધિષ્ટાતૃ ( ઉપરી ) + દેવતા ( દેવ ) + પંચદશક ( પંદર ) ] પું. ( વેદાંત ) ઇન્દ્રિયોના પંદર ઉપરી દેવ. દિશ્, વાયુ, સૂર્ય, વરુણ, અશ્વિનીકુમાર, અગ્નિ, ઇંદ્ર, ઉષ્ઠ, મૃત્યુ એટલે યમ, પ્રજાપતિ, ચંદ્રમા, લક્ષ્મી, રુદ્ર, ક્ષેત્રજ અને ઇશ્વર એ ક્રમે ઓગ્ર, ત્વષ્ટ, અક્ષિ, રસના, દ્વાણુ, વાહ, પાણિ, પાદ, વાયુ, લિંગ, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, ગર્વ અને તમસના દેવતા છે.

**ઇન્દ્રિયાધીન** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અધીન ( વશ ) ] વિ. ઇન્દ્રિયોને તાબે હોય એવું.

**ઇન્દ્રિયાધીનતા** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું

સાધન ) + અધીનતા ( વશપણું ) ] સ્ત્રી. ઇન્દ્રિયોને તાબે રહેવાપણું; ઇન્દ્રિયનિયંત્રણનો અભાવ.

**ઇન્દ્રિયાધ્યાસ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અધ્યાસ ( ભૂલ ભરેલું જ્ઞાન ) ] પું. ઇન્દ્રિયોને આત્મા માનવાપણું.

આ અવિદ્યાનાં પાંચ પર્વ છે: દેહાધ્યાસ, ઇન્દ્રિયાધ્યાસ, અંતઃકરણાધ્યાસ, પ્રાણાધ્યાસ અને સ્વરૂપવિસ્મૃતિ. જ્ઞાનાલ શાંદ

**ઇન્દ્રિયાનુભવ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અનુભવ ( પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ) ] પું. ઇન્દ્રિયોથી થતું જ્ઞાન.

**ઇન્દ્રિયાનુભૂતિ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અનુભૂતિ ( અનુભવ ) ] સ્ત્રી. જ્ઞાનેન્દ્રિયોની લાગણી.

**ઇન્દ્રિયાયતન ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આયતન ( રહેઠાણ ) ] ન. આત્મા.

૨. ન. શરીર; ઇન્દ્રિયોને રહેવાનું કેઠાણું.

**ઇન્દ્રિયારામ** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આરામ ( બગીચો ) ] વિ. ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગમાં આસક્ત; વિષયાસક્ત.

ઇન્દ્રિયારામ હોય તે દબાય પણ આત્મારામ હોય તે ન દબાય, કેમકે ઇન્દ્રિયારામને તો સેવા કરીને કે પદાર્થ આપીને પણ દબાવીએ પણ આત્મારામ હોય તે શા સાફ દબાય ?

ગુણાતીતાનંદ

**ઇન્દ્રિયારામી ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આરામ ( બગીચો ) + ઇન ( વાળું ) ] વિ. ઇન્દ્રિયને આરામ આપનાર; આગમ.

૨. વિ. ઇન્દ્રિયોના વિષયભોગમાં આનંદ પામનાર.

**ઇન્દ્રિયાર્થ ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અર્થ ( ઇન્દ્રિયનો વિષય ) ] પું. ઇન્દ્રિયોથી જેનું જ્ઞાન થાય છે તે બાબત. જેમકે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ.

૨. પું. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ એ પાંચે વિષયને ઉત્તેજિત કરનાર પદાર્થ.

**ઇન્દ્રિયાર્થસંનિકર્ષ ૧.** [ સં. ઇન્દ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અર્થ ( ઇન્દ્રિયનો વિષય ) + સંનિકર્ષ ( વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ ) ] પું. ઇન્દ્રિયનો પોતાના વિષય સાથે સંયોગ.

૨. પું. ( ન્યાય ) પ્રત્યક્ષજ્ઞાનનો હેતુ. તેના બે પ્રકાર: લૌકિક અને અલૌકિક. લૌકિકમાં મનસહિત ઇન્દ્રિયો મદદ રૂપ હોય છે. લૌકિકના સંયોગ, સંયુક્ત સમવાય, સંયુક્ત સમવેત સમવાય, સમવાય, સમવેત સમવાય અને વિશેષણ વિશેષ્યભાવ એવા છ ભેદ છે. અલૌકિકમાં ઇન્દ્રિયોનો સહકાર હોય પણ શબ્દપાણિમિશ્રના મત પ્રમાણે તેમાં મનનોજ



ઇંદ્રિય

સહકાર હોય. અસૌકિકના સામાન્ય લક્ષણ, જ્ઞાન લક્ષણ અને યોગજન્મ એવા ત્રણ ભેદ છે. ઇંદ્રિયાવચ્છ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અવચ્છ ( સામાન્ય જ્ઞાન ) ] પું. ભાન; જાણ; સમજ.

ઇંદ્રિયાશ્રય પું. ચોસઠ માનસતત્ત્વ દેવતામાંનો એ નામનો દેવતા.

ઇંદ્રિયાશ્રયપરા સ્ત્રી. ચોસઠ માનસતત્ત્વ દેવતામાંના એકનું નામ.

ઇંદ્રિયાશ્વ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અશ્વ ( ઘોડો ) ] પું. ઇંદ્રિયસ્વી ઘોડો.

ઇંદ્રિયાસક્ત [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આસક્ત ( પ્રેમી ) ] વિ. ઇંદ્રિયોના વિષયમાં તસ્લીન.

ઇંદ્રિયાસક્તિ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + આસક્તિ ( પ્રેમ ) ] સ્ત્રી. ઇંદ્રિયોના સુખમાં મગ્ન રહેવું તે.

ઇંદ્રિયાસંગ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અ ( નહિ ) + સંગ ( આસક્તિ ) ] પું. વિષયી પદાર્થોમાં મોહ ન હોવો તે.

ઇંદ્રિયેશ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + ઇશ ( ધણી ) ] પું. જીવ; આત્મા.

ઇંદ્રી ૧. [ સં. ઇંદ્રિય ] સ્ત્રી. ઇંદ્રિય; જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન. ઇન્દ્રિય ( નપુંસકલિંગ ) અને ગુજરાતી ઇંદ્રી શબ્દનો સંબંધ રમરણમાં તાન્ને હોઈ એ તદ્ભવ એટલે મૂળ ભાષામાંથી આવેલ શબ્દ નપુંસકલિંગે વપરાતો હતો. વખત જતાં રમરણ ધસાઈ જઈ તદ્ભવ ઇંદ્રી ઇકારાંત હોઈ સ્ત્રીલિંગે વપરાયો.

કિહાં એ વય નિ કિહાં એ આકૃતિ?

કિહાં મનોહર રૂપ?

કિહાં આતશિ લાવણ્ય?

કિહાં ઇંદ્રી રામી રણાં અનુપ?

ભાલણ

૨. સ્ત્રી. જનનેદ્રિય; લિંગ.

૩. સ્ત્રી. મન.

૪. સ્ત્રી. ( ડિંગળ ) વીર્ય.

ઇંદ્રીઅગમ્ય [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + અ ( નહિ ) + ગમ્ય ( જાણી શકાય એવું ) ] વિ. ઇંદ્રિયોથી જાણી ન શકાય એવું.

પરમ પદ યોગી પામતો, ઇંદ્રીઅગમ્ય જેહ.

પ્રેમાર્નવ

ઇંદ્રીજિત ૧. [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + જિત ( જીતનાર ) ] પું. ઇંદ્રિયો ઉપર કાબૂ રાખનાર માણસ.

૨. વિ. ઇંદ્રિયોને જીતી હોય એવું.

ઇંદ્રીજીલાખ ૧. [ ઇંદ્રિય ( લિંગ ) + જીલાખ ( રેશ ) ] પું. વારંવાર અને ઘણો પેશાખ આવવો તે.

૨. પું; સ્ત્રી. ( હિંદી ) પેશાખની છૂટ થાય એવી દવા; વારંવાર પેશાખ આણુનારી ઔષધિ; મૂત્રલ ઔષધ.

૩. સ્ત્રી. સંભોગ.

ઇંદ્રીજીલ્લાખ સ્ત્રી. વારંવાર પેશાખ આણુનારી દવા; ઇંદ્રીજીલાખ.

ઇંદ્રીપરવડું ( ઇંદ્રીપરવડું ) [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + પરવશ ( તાબે ) ] વિ. ( જૂ. ગુ. ) ઇંદ્રિયનિગ્રહ વગરનું.

આવક ગુણુ એકવીસ રૂડા, નહીં હુદ્ર ઇંદ્રીપરવડાં. લાવણ્યસમય

ઇંદ્રીભોગ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + ભોગ ( ભોગવવાપણું ) ] પું. એશઆરામ.

ઇંદ્રીવિજય [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + વિજય ( જીત ) ] પું. ઇંદ્રિયો ઉપર જીત.

ઇંદ્રીસ ન. એક જાતનું શિકારી પ્રાણી. તે મેડગેસ્કરનું વતની છે. એનાં કપાળ, કાનપટ્ટી, ગળું અને છાતી ઘણાં સફેદ ધાર્માવાળાં હોય છે. એનો અવાજ બચ્ચાના રડવાને મળતો આવે છે.

ઇંદ્રીસુખ [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + સુખ ( આનંદ ) ] ન. સંભોગથી મળતું સુખ; વિષયસુખ.

ઇંદ્રેગમ્ય [ સં. ઇંદ્રિય ( જ્ઞાન અને કર્મનું સાધન ) + ગમ્ય ( જાણાય એવું ) ] વિ. ઇંદ્રિયોથી જાણાય એવું; પ્રલક્ષ.

ઇંદ્રેજય [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) + જય ( પૂજવા જેવું ) ] પું. દેવોનો ગુરુ બૃહસ્પતિ.

ઇંદ્રેશ્વર ૧. [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) + શ્વર ( પ્રભુ ) ] પું. ગિરનારના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલ મહાદેવ. તે મહાદેવ ઇંદ્રના પધરાવેલા હોય એમ કહેવાય છે.

૨. પું. વૃત્રાસુરને મારવાથી લાગેલી બ્રહ્મહત્યા દૂર કરવા માટે ઇંદ્રે મહેન્દ્ર પર્વત ઉપર સ્થાપેલ મહાદેવ.

ઇંદ્રોક્ત રસાયન ન. એ નામનું એક રસાયન. તે વાપરવાથી માણસ દેવતા સરખો પ્રભાવશાળી બને, બધી વિદ્યા એની મેળે પેદા થાય અને આંખ અને કાનમાં દેવતાઈ શક્તિ આવે એમ મનાય છે.

ઇંદ્રોદ્યાન [ સં. ઇંદ્ર ( સ્વર્ગનો રાજા ) + ઉદ્યાન

( બગીચો ) ] પું. ઇંદ્રનો બાગ; નંદનવન.

ઇંદ્રોત્ત: શૈનક પું. ( પુરાણ ) એક ઋષિ. જનમેજય નામના એક રાજાએ પોતાને લાગેલી બ્રહ્મહત્યા દૂર કરવા પોતાના પુરોહિતને પ્રાર્થના કરી, પણ તેણે તે માન્ય કરી નહિ, તેથી તે રાજા આ ઋષિને શરણે ગયો. એણે રાજા પાસે યજ્ઞ કરાવી, પાપ રહિત કરી સ્વર્ગે મોકલ્યો.

ઇંધ ૧. મ. કિ. ભડકો થવો; સળગવું.

૨. સ. કિ. ( ધાતુ ) સળગાવવું. તે ઉપરથી બનેલ શબ્દો: ઇંધન, ઇંધણું, ઇંધ, ઇંધક.

ઇંધ ૧. પું. એ નામનો એક ઋષિ.

૨. પું. પરમાત્મા.

૩. પું. લાકડું; બળતણ.

૪. વિ. તેજસ્વી; કાંતિવાળું.

૫. વિ. સળગાવનાર; અગ્નિ પ્રકટાવે એવું.

ઇંધક [ સં. ઇંધ ( સળગાવવું ) ] ન. એક જાતની રાસાયનિક વસ્તુ; ઇંધર.

ઇંધણુ ન. ( ડિંગળ ) બળતણ; બાળવાનાં લાકડાં; એંધણાં.

ઇંધણુધોરો ૧. [ સં. ઇંધન ( લાકડું ) + ધૂ ( બચવું ) ] પું. બળદ.

૨. પું. મૂર્ખ માણસ.

૩. વિ. મૂર્ખ.

૪. વિ. લાકડાંના ભારા વહે એવું.

૫. વિ. હીણકમાઉ.

ઇંધણું [ સં. ઇંધ ( બાળવું ) ] જૈ. લાકડાં; બાળવાનું લાકડું.

ઇંધન ૧. [ સં. ઇંધ ( સળગવું ) ] ન. બળતણ; બાળવાનું લાકડું; કાઠી; કાજ; ઇંધણું.

૨. ન. સળગાવવાપણું.

૩. વિ. બાળનાર; સળગાવે એવું.

ઇંધનશુદ્ધ [ સં. ઇંધન ( બળતણ ) + શુદ્ધ ( ધર ) ] ન. બળતણ રાખવાની ઓરડી.

ઇંધનવાન ૧. [ સં. ઇંધન ( બળતણ ) + વાન ( વાળું ) ] પું. કડિયારો.

૨. વિ. લાકડાં વેચનાર.

ઇંધનવૃક્ષ [ સં. ઇંધન ( બળતણ ) + વૃક્ષ ( ઝાડ ) ] ન. બળતણ તરીકે ઉપયોગી ઝાડ.

ઇંધની [ સં. ઇંધન ( બાળવાનું લાકડું ) ] પું. મગખાકણાં.

ઇંધર [ સં. ઇન્દ્ર ] પું. ( કચ્છી ) ઇન્દ્ર; દેવોનો રાજા; સ્વર્ગનો અધિપતિ.

ઇંધરજવ [ સં. ઇંદ્રવ ] પું. ( કચ્છી ) અંદરજવ; કડુ નામના ઝાડનાં ચકલાની જીભ જેવા દેખાવાનાં અને સ્વાદે કડવાં તેલી બિયાં.

ઇંધરજાળ [ સં. ઇંદ્રજાલ ] જી. ( કચ્છી )  
ઇંદ્રજાળ; ન હોય એવું દેખાય અને હોય તેવું  
ન દેખાય એવો ભ્રમ કરાવનારી મંત્રવિદ્યા;  
જાદુ; માયા; છળ; જાળ; નજરબંધી.

ઇંધરજિત [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) + જિત  
( જીતનાર ) ] પું. ( કચ્છી ) ઇંદ્રજિત; મેધનાદ;  
લંકાના રાજા રાવણનો દાકરો.

ઇંધરનથ જી. ( કચ્છી ) સ્ત્રીઓને પહેરવાનું  
નાકનું મોતીવાળું સોનાનું ધરણું; નથડી; નથ;  
વાળી; વીંટલી.

ઇંધરપુરી [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) + પુરી  
( નગરી ) ] જી. ( કચ્છી ) ઇંદ્રપુરી; ઇંદ્રની  
રાજધાની; અમરાવતી.

ઇંધરલઠ ન. ( કચ્છી ) ઇંદ્રચાપ; મેધધનુષ્ય.

ઇંધરલોક [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) + લોક ]  
પું. ( કચ્છી ) ઇંદ્રલોક; સ્વર્ગ; દેવોના રાજા  
ઇંદ્રનો દેશ.

ઇંધરાણી જી. ( ગ્રામ્ય ) બળતણની ગાડી.

ઇંધરૌડા ( ઇંધરૌડા ) [ ઇંધન ( બળતણ ) +  
ઔડા ( ઠેકાણું ) ] પું. બળતણ રાખવાની  
ઢોટડી; ઇંધનગૃહ.

ઇંધા પું. ( પિંગળ ) દરેક ચરણમાં તગણુ,  
અને ભગણુ એમ છ અક્ષરવાળો ગાયત્રી  
છંદની જાતનો એક અક્ષરમેળ છંદ.

ઇંધા ત ભા યથી.

રણપિંગળ

ઇંધાણી [ સં. અભિધાન ( નામ ) ]  
જી. નિશાની; ઓળખાણ; ઐંધાણી.

ઇંધિત [ સં. ઇંધ્ ( સળગાવવું ) ] વિ. સળગાવેલ.

ઇંધીરા [ સં. ઇંદિરા ] જી. ( કચ્છી ) લક્ષ્મી;  
શ્રી; ઐશ્વર્યની દેવી.

ઇંધીરાવર [ સં. ઇંદિરા ( લક્ષ્મી ) + વર  
( પતિ ) ] પું. ( કચ્છી ) વિષ્ણુ; નારાયણ.

ઇંદ્રાણી ૧. [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) +

આણી ( નારીજાતિનો પ્રત્યય ) ] જી. ( કચ્છી )  
ઇંદ્રાણી; ઇંદ્રની સ્ત્રી.

૨. જી. ( કચ્છી ) ધણી સુંદર અને ધણા  
વૈભવવાળી સ્ત્રી.

ઇંદ્રાસન ૧. [ સં. ઇંદ્ર ( દેવોનો રાજા ) +  
આસન ( સ્થાન ) ] ન. ( કચ્છી ) ઇંદ્રનું રાજ્ય.  
૨. ન. ( કચ્છી ) ઇંદ્રાસન; ઇંદ્રની ગાડી;  
સિંહાસન.

ઇંદ્રોણી ન. ( કચ્છી ) ઇંદ્રવાયળું; બહારથી  
સફાઈદાર, ગોળ અને સોનાના રંગનું ફળ.

ઇંદુ ન. ( કચ્છી ) ઇંડું; બેડું.

ઇંને સ. ( ગ્રામ્ય ) એને.

ઇંપળી પીંપળી જી. એ નામની એક રમત;  
ઝાડપીપળી; આંધળીપીપળી. જુઓ ઇંપળીપીપળી.

ઇંપોઝિશન ( ઇંપોઝિશન ) [ અં. ] ન. વિદ્યાર્થીને  
સળ દાખલ લખવા આપેલો પાઠ.

ઇંફળ જી. છ સાત હાથથી ઊંચું પણ  
વિસ્તારવાળું એક જાતનું ઝાડ. એ સમુદ્રની  
ખાડીમાં કાઢવવાળી જગાએ થાય છે. તેનો  
પાલો ઢોરને ખવડાવવામાં અને ક્ષાર લૂગડાં  
અને માથું ધોવાના કામમાં આવે છે.

ઇંભારત [ અ. ઇમારત ( મકાન ) ]  
જી. ( કચ્છી ) ઘર; હવેલી; રહેવા માટે  
બાંધેલું મકાન.

ઇંભારતી ૧. [ અ. ઇમારત ( મકાન ) + ઇ  
( સંબંધી ) ] વિ. ( કચ્છી ) ઇમારતના કામમાં  
આવે એવું.

૨. વિ. ઇમારતને લગતું.

ઇંમ અ. એમ.

શિષ્ય નહીં ઇંમ કરઈ.

બૃહદ્વ્યાકરણ

ઇંમની અ. ( જૂ. યુ. ) એ પ્રમાણે.

ઇંમની સુણી મથવા કરે, સામગ્રી ધરી પ્રેમ.

આનંદકાવ્યમહોદધિ

ઇંયાં [ સં. યસ્મિન્; અપ. અહિં; જૂ. યુ. ઇંહાં,

ઇંહ ] અ. અહીંયાં; આ જગ્યાએ.

ઇંવકા જી. ( જ્યોતિષ ) ધૃમશિર નક્ષત્ર ઉપર  
રહેલ એ નામનો એક તારો.

ઇંસ જી. ખાટલાના પાયાને જોડતાં પડખાંનાં  
એ લાંબાં લાકડાંમાંનું એક; ઇસ.

ઇંસે ૧. અ. અહીં.

૨. [ ફા. ઇન ( આ ) + સ ( તરફ ) ]  
અ. ( ગ્રામ્ય ) આ તરફ.

ઇંસોટા પું. વ. વ. બેલગાડી અને ગાડાના  
સરવણની મથાળે બંને જાણુ નખાતાં સીસમનાં  
બે લાકડાં. તેમાં આંખડી, આંખડું, ઉંપળી વગેરે  
જોડવામાં આવે છે.

ઇંસોટિયા ૧. જી. કણખીની અટકનું નામ.

૨. ન. એ નામની અટકનું માણસ.

૩. વિ. એ નામની અટકનું.

ઇંહર [ હિં. ] અ. અહીંયાં; આ તરફ; ઇંધર.

ઇંહિરાઈ ( ઇંહિરાઈ ) ૧. [ અ. હરઈ ( તે ગયો ) ]  
પું. આકાશી પદાર્થનો ક્ષય.

૨. પું. ઇનકારનામું.

૩. પું. તાબે ન થવાપણું.

૪. પું. પક્ષની ફેરવણી.

૫. પું. બળવો.

૬. પું. ભંગ; તોડ.

૭. પું. યામ્યોત્તરવૃત્ત એટલે દક્ષિણમાંથી ઉત્તરમાં  
જતા ફૂંડાળાથી છેડું. ખાસ કરીને મકાનના  
પવિત્ર સ્થળ માટે વપરાય છે.

૮. પું. રસ્તો મૂકી અવળે માર્ગે જવાપણું.

૯. પું. રોગ; બાધ.

૧૦. પું. વાંકું વળવાપણું.

ઇંહિરાઈ ( ઇંહિરાઈ ) [ અ. હરઈ ( તે  
ગયો ) ] જી. આકાશી પદાર્થનો ક્ષય. જુઓ  
ઇંહિરાઈ.

ઇંહી અ. ઉધરસ આવવાથી થતો અવાજ.